

**O`ZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HA`M ORTA
ARNAWLI BİLİMLENDİRİW MİNİSTRĻİGİ**

**A`JİNİYaZ ATINDAG`I NO`KİS MA`MLEKETLİK
PEDAGOGİKALIQ İNSTİTUTI**

Qol jazba huqıqında

JAQSİMOVA ZAYDA AYTBAEVNA

**Ma`nawiyat ha`m sotsialliq a`dalat olardin` ja`miyet rawajindag`i
orni**

5A111601 – Ruwxıylıq tiykarları

**Magistr
akademik da`rejesin alıw ushın jazılğ`an
dissertatsiya**

İlimiy basshı:

akademik J. Bazarbaev

Kafedra baslıg`ı:

A.Embergenov

No`kis – 2015

MAZMUNI

Kirisiw

I-bap. Ma`nawiyat ja`miyet rawajin ta`minleytug`in faktor

- 1.1. Ma`nawiyat rawaj da`regi ha`m onin` ja`miyettegi xizmeti
- 1.2. Ma`nawiyat ja`miyetlik turaqliligi ta`miynleytug`in faktor

II-bap. Sotsialliq a`dalattin` milliy ideyada orni

- 2.1. Xaliq parawanlig`inda sotsialliq a`dalat ma`nisi
- 2.2. Ka`mil insan ideyasi sotsialliq ten`lik kepilligi
- 2.3. Sotsialliq birlik, milletler ara tatiwliq ha`m dinler ara bawri ken`lik a`hmiyetli sotsialliq faktorlar.

III-bap. A`dalat o`lshemleri ha`m olardin` ma`nawiyatimizdag`i orni

- 3.1. A`dalat sotsialliq turmistag`i ruwxiyattin` sa`wleleniwi
- 3.2. Milliy ma`nawiyatimizdin` xaliq ha`kimiyatina qatnasi

IV-bap. Sotsialliq a`dalat ha`m onin` ma`nawiyat penen uyg`inlig`i

- 4.1. Sotsialliq turmista ekonomika, siyasattin` ma`nawiyat penen uyg`inlig`i
- 4.2 Sotsialliq toparlar ta`biyati ha`m ma`nawiyat
- 4.4. Basshi ma`nawiyati

V Juwmaq

VI Paydalang`an a`debiyatlar

Kirisiw

Ulli ata-babalarimizdin` ko`p a`sirlik miyrasi gu`wa. Sotsialliq turmista a`dalattin` qay da`rejede turaqli boliwi adamzat ruwxiy jetiskenliginin` tu`rli da`wirlerinde, tu`rli territoriyalarda tu`rlishe o`lshemlerge baylanisli bolg`an. Ma`selen, alg`ashqi ja`ma`a`t adami o`z uriwi ha`m qa`wimi ko`leminde pikir ju`ritken bolsa, a`yyemgi Gretsiyada basqasharaq. Orta a`sir xristian du`n`yasinda birdey, islam territoriyasinda o`zgeshe bir tu`ste analiz etilgen. A`dalat mashqalasinin` ja`ne bir qiyinshilig`i ol tu`rli tarawlarg`a paydalang`anda tu`rlishe analiz etiledi.

Alla adamdi jer ju`zinde xalifa etip jaratkan. Adamzattan ha`r bir fardtin` (ha`r-bir insannin`) qa`diri ha`m huqiq ha`m juwapkershilikleri de onin` a`ne usi da`rejesi menen belgilenedi. Negizinde jaratilistan insanlardin` bir-birine degen huqiqlar ha`m waziypalari da a`zelden ten`. Tek tu`rli insanlarda o`zligin an`law da`rejesi ha`r qiyli. Ilahiy kitaplarda insang`a jer ju`zindegi sotsialliq ta`rtiplerdi qanday belgilew tiykarinda qatan` hu`kimler dag`aza etilmegen, siyasat tarawinda insan erki toliq erkin. Jer ju`zinde zulim saltanati turaqli bolama, a`dalat u`stinligi – insannin` o`zine baylanisli. Allannin` imtixani – bul. Biraq Jaratqannin` wa`desi aniq: kim o`z o`mirinde bir misqal sawap qilsa da ajirin aladi, bir batpan gu`na qilsa da.

Nizam siyasatindag`i ma'nawiyat. Sebebi nizam ha`mme ushin barabar huqiq ha`m juwapkershilik ju`kleydi ha`m insanlar ara qarim-qatnas shegarasin ta`miynlewge xizmet etedi. Jeke shaxs erkinin` u`stinliginen nizam u`stinligine beyimlilik ku`sheygen sayin siyasatta ruwxiyliqtin` a`hmiyeti de asip baradi.

Qisqasi, ma`mleket siyasati eki bag`darda boladi 1) jeke shaxs . 2) nizam hu`kimi. Adamzattin` siyasat tarawindag`i jetiskenligi birinshi bag`dar jetekshiliginen ekinshi bag`dar qu`dretinin` joqarilaw menen ketpekte sol sebepten barg`an sayin huqiq ha`m nizamshiliq tarawinin` a`hmiyeti asip bariwi gu`zetilmekte.

Bu`gingi ku`nde millette u`mitlendiretug`in, quwantatug`in, kewilge isenim bag`ishlaytug`in na`rse – 1) G`a`rezsiz Konstitutsiyanin` bul ruwxiylig`imiz

quwatina juwap bere alatug`in da`rejede ekenligi, 2) Prezidentimizdin` pikiri ha`m danalig`i, 3) xalqimizdin` g`a`rezsiz Watan keleshegi jolindag`i ku`shliligi ha`m isenimligi.

Aldimizda ulli maqset - ha`r bir insannin` o`z ishki imkaniyatlari, talanti ha`m bilimin ko`rsetiwge, parawan ha`m o`z qa`dirine mu`na`sip turmis keshiriwge barliq sharayat jaratilg`an, nizam u`stinligi, ha`mmenin` o`z-ara ten` birge islesiw, awizbirshiligi belsendiligine tiykarlang`an hu`r ha`m azat ja`miyet quriw, du`n`yada o`z ornin iyelep turg`an g`a`rezsiz ma`mleket, alding`i millet sipatinda adamzat rawajlaniwina u`les qosiw waziypasi tur.

Temanin` aktuallig`i: A`dalat mashqalasi mudami insaniyattin` diqqat orayinda bolip kelgen. Bul tu`sinik siyasattaniw pa`ninin` bas temalarinan biri ekenligi jaqsi ma`lim. Biraq a`dalat birinshiden ruwxiy qa`diriyat. Ol negizinde ruwxiyliqtin` sotsialliq turmistag`i payda boliw.

A`dalat ruwxiyliqtin` insanlar ara qatnaslarda ko`rinisi. Haqiqatinda, ken` ma`nide insannin` u`yde pu`tin shan`arag`i menen qilg`an ma`milesi de, ko`shede tanis-tanis emes, ag`ayin biytanislarda menen qilg`an ma`milesi de, is ju`zinen ka`siplesleri, basliqlari, isshileri ha`m qariydarlar menen qilg`an ma`milesi de siyasat. Insanlar bir-biri menen qandaydur bir formada maqul mu`na`sibetlerge kiriwge ma`jbu`r eken, demek insan turmisi siyasatsiz bolmaydi.

Bizin` na`zerimizde, siyasat ha`m axlaq bir sistemag`a birlespes eken, ba`rshe ushin «u`lken siyasat» ha`m «kishi siyasat» siyaqli baylanisi esaplanbas eken, ja`miyette a`dalat ha`m sotsialliq uyg`inliq a`melde turaqli bolmaydi. A`dalat timsal-tu`sinigi insan turmisinin` tu`rli tarawlarin o`z-ara qadag`alap turadi.

Nizam siyasatindag`i ma`nawiyat. Sebebi nizam ha`mme ushin barabar huqiq ha`m juwapkershilik ju`kleydi ha`m insanlar ara qarim-qatnas shegarasin ta`miynlewge xizmet etedi. Jeke shaxs erkinin` u`stinliginen nizam u`stinligine beyimlilik ku`sheygen sayin siyasatta ruwxiyliqtin` a`hmiyeti de asip baradi.

Huqiq ha`m ruwxiyliq eki jaqin taraw bolip bir-birine ta`sir ko`rsetip turadi. Olardin` tutasiw orinlari ju`da` ko`p. Nizam ha`m ruwxiyliqtin` en` uliwma ta`repi ekewinin` de tiykari ten` salmaqli ekenligi. Nizam ja`miyettegi tu`rli sotsialliq

taypalar ha`m puxaralar ara ten` salmaqlilik ha`m uyg`inliqti, ruwxiylik bolsa insan ruwxindag`i uyg`inliqti belgileydi, parqi sonda, nizamnin` aniqlig`i oni qabil qilg`an insannin` ruwxiy da`rejesi menen baylanisli, yag`niy insannin` ruwxiy jetiskenlik da`rejesi aqir-aqibet nizamlar aniqlig`in ta`miynlewshi o`lshem boladi.

I.A.Karimov: «Xaliq asharsilikqa shidawi mu`mkin, lekin a`dalatsizliqqa shidamaydi» degen ko`rsetpesi tiykarinda hu`kimet basqariwindag`i a`dalatliqtin` ko`riniwi, babalarimizdin` a`dalatliq bayrag`in joqari ko`terip, onin` turmistin` tiykarg`i nizami kenligine ju`giniwi, xaliqtin` «Qara qildi qaq jarip» to`relik etken biylerin a`lpeshlegenin, zan`g`a bag`inip onin` a`dilligin ha`mmege ten`ligin moyinlaw ha`m oni a`detke aylandiriw milliy ideologiyannin` belgili bir bo`legi bolip esaplanadi.

O`zligimizdi u`yrene otira, o`zimizdin` qa`diriyatlarimizdi tu`sine otira patriotliqti qaliplestiriw, Watan tuyg`isi, Watandi su`yiwshilik xalqimizdin` materialliq ha`m ruwxiy baylig`in qa`sterlew ideyasi, milliy ideologiyag`a aziq boldi dep korsetedi.

A`dalat insannin` ortasinda o`z-ara mu`na`sibetlerdin` o`lshemi bolg`anliqtan ha`mme waqit sotsialliq a`hmiyetke iye boladi. Sol sebepli sotsialliq a`dalat degen tu`sinik kelip shig`ip, ja`miyettegi demokratiyanin` barlig`in-joqlig`in, insannin` sotsialliq jaqtan qorg`aliwin, ha`mmenin` zan`aldinda ten`ligi, sonday-aq puqaralardin` jumis penen ta`miynleniwi meditsinaliq xizmet, turaq jay, ta`lim, ma`deniyat tarawina tiyisliligin bildiretug`in sotsialliq dizim bolip esaplanadi. Sotsialliq a`dalat real qa`driyat bolip ha`zirgi ku`nde ol puqaraliq ja`miyettin` tiykarg`i bo`legi xizmetin atqaradi.

Biyg`a`rez O`zbekstan xalqi o`zinnin` aldina huqiqiy, demokratiyalik ma`mleketti du`ziwdi maqset etip qoyg`an. Bul maqsettin` na`tiyjeli a`melge asiwi ma`mleket baslig`i ha`m orinlardag`i ha`kimlerdin` du`n`ya qarasi, en`maqul ha`m en`tuwri bag`dardi tez an`lap aliw qa`bileti menen baylanisli. Shininda, ja`miyet ha`m insan rawajinda shaxstin` roli og`ada u`lken.

**Izertlew din` maqseti:** Dissertatsiyani izertlewde to`mendegi maqsetler na`zerde tutiladi.

a) Sotsialliq a`dalat tek g`ana siyasatn` ha`m huqiqtn` pa`nlerine tiyisli emes ol ruwxilyiq penen tikkeley baylanislilig`in ko`rsetedi.

b) Joqari ruwxilyiqqa tiyisli sotsialliq siyasatn` ja`miyetlik turaqliliqtin` tiykari ekenligin ko`riw.

v) Milliy ideyanin` tiykarg`i o`tkir ushli tasi sotsialliq a`dalat ideyasi ekenligin da`lillew.

g) Ma`nawiyat ha`m sotsialliq a`dalattin` uyg`inlig`i taraqqiyattin` tiykarg`i faktori ekenligin ko`rsetiw.

**Izertlewdin` waziypalari:** a) Ma`nawiyattin` ja`miyet turmisindag`i ornin u`yreniw.

b) Sotsialliq a`dalattin` milliy ideyadag`i rolin ko`rsetiw.

v) A`dalat o`lshemleri ha`m olardin` ma`nawiyatimizdin` joqarilawindag`i a`hmiyetin belgilew.

**Mashqalanin` u`yrenenlik da`rejesi:** Bul ma`sele yag`niy sotsialliq a`dalattin` ma`nawiyat penen o`z-ara tikkeley baylanisi Qaraqalpaqstan jag`dayinda teren` izertlengen. Bul temag`a baylanisli a`dalat ha`m sotsialliq a`dalat ma`nawiyatimizdin` turmistag`i orni ha`m a`hmiyeti haqqinda akademik J.Bazarbaevtin` maqalalari ushirasadi. Lekin olar bul eki ilimiy tu`siniklerdin` baylanisin toliq asha almaydi.

Izertlewdin` ob`ekti: Onin` ob`ekti, a`dalat, sotsialliq a`dalat, ma`nawiyat, siyasat, huqiq siyaqli tu`sinkler ha`m olardin` uyg`inlig`inin` ja`miyetlik, ilimiy a`hmiyeti.

**Izertlewdin` predmeti:** Onin` predmeti ma`nawiyat sotsialliq a`dalat, O`zbekistan hu`kimetinin` ju`rgizip atirg`an a`dil sotsialliq siyasati, joqari ma`nawiyatliliqtin` siyasattag`i orni.

Jumisimizdin` metodologiyaliq ha`m teoriyaliq tiykarlari O`zbekstan Respublikasinin` Prezidenti I.A. Karimovtin` elimizdin` parauan turmisi qa`liplestiriwdegi tiykarg`i sotsialliq siyasati, erkin puqaraliq-demokratiyaliq ja`miyet du`ziwdegi teoriyaliq ko`rsetpeleri, na`tijeli reformalari ha`m onin` «Joqari ma`nawiyat-jen`ilmes ku`sh» miyneti metodologiyaliq ha`m teoriyaliq tiykar boldi..

**Jumistin` ilimiy jan`alig`i:** Jumista sotsialliq a`dalatliq ha`m sotsialliq siyasiy ma`selesi, olardin` O`zbekistan jag`dayinda a`melge asiwi a`dalat o`lshemlerinin` ma`nawiyat penen uyg`inlig`i aship berilgen.

**Jumistin` teoriyaliq ha`m praktikaliq a`hmiyeti:** Bul jumis sotsialliq siyasatta joqari ma`nawiyattin` a`hmiyeti ha`m hu`rmetli Prezidentimiz I.A.Karimovtin` basshilig`inda a`dil siyasatti jaslarg`a tu`sindiriwde ha`tteki ja`miyetlik pa`nlerde olardi u`yreniwde qosimsha material bolip xizmet etedi. Sonday-aq joqari ma`nawiyatti tarqatiwshilarg`a ja`rdem beredi. Sonda dissertatsiya joqari ha`m orta arnawli oqiw orinlarinda ma`nawiyat tiykarlari, etika, estetika, pedagogika pa`nleri ushin ko`mekshi material sipatinda qollaniliwi mu`mkin.

Jumistin` du`zilisi. Jumis kirisiw, to`rt bap, juwmaqlaw ha`m paydalanilg`an a`debiyatlardan turadi.

I-bap. Ma`nawiyat ja`miyet rawajin ta`minleytug`in faktor

1. Ruwxiyliq rawaj da`regi ha`m onin` ja`miyetegi xizmeti

Du`n`ya O`zbekistandi ta`n aldi. Og`an bizin` dushpanlarimizdin` ishi ku`ymekte ha`m oni qizg`anbaqta. O`zimiz tan`lap alg`an joldan bizdi taydiriw ushin ha`r qiyli hiyleler islep, ku`sh quwatlar jumsamaqta. Onin` biri xalqimizdin` sanasin ha`r qiyli ideyaliq na`ka`slikti iyelewge iytermelep, adamlardin` oy-pikirlerin za`ha`rlep elimizdi ishten idiratiwg`a uriniwshiliq. Bul ma`selede ideya uris qurallarında qa`wipli, tiyimli qural bolip esaplanadi. Sebebi adam ideyasiz jasay almaydi. Ol u`mitti, isenimdi tuwdiradi. Al ideya eger massa arasında iyelenip alinsa onda ol materialliq ku`shke aylanip, ideologiyasiz, keleshekke isenimdi toliq iyelemegen, ja`miyettin` o`zine qa`wip tuwdiradi.

Demek, xaliq ideya menen, ol ideyadan tuwatug`in maqtanish, quwanish, isenim, a`dalat, pa`rawan turmisqa u`mit penen jasawi kerek. Ideyasiz adamnin` kewli soqir boladi. Prezidentimizdin so`zi menen aytqanda: «o`z milliy ideyasina, milliy ideologiyasina iye bolmagan onnan quwat almag`an adam sirtqi ko`rinisi barda lekin hali joq tiri jang`a uqsaydi.» «Al, «o`zinin` ideologiyasina su`yenbegen ja`miyet so`zsiz sa`tsizlikke ushiraydi».

Milliy ideologiya en` da`slep millettin` jaqin ha`m uzaq da`wirge qaratilg`an maqsetlerin a`melge asiriwda insandi jemiyyetti ha`reketke keltiriwshi millettin` do`retiwshilik qa`biletinin` ideyaliq mazmuni bolg`an, insan ha`m ja`miyet o`mirinin` moralliq-filosofiyaliq nizamlarin ta`rtipke saliwshi milliy turmis salti ha`m ma`mleketshilik negizlerin bekkemlewge xizmet qilatuq`in ideyaliq tiykarlardan ibarat bolip esaplanadi.

Milliy ideologiyani sanag`a toliq sin`iriw, eski sovetlik ideologiyainin` ziyarli bolg`anlig`in toliq tu`sindiriw arqali milliy ideyag`a orin tayarlaw ju`da` a`hmiyetli. Kommunistlik ideologiya elimizdi kolonialliq jag`dayda uslap, oy-pikirdin` biysharalig`indag`i qa`peste qalip xaliqti o`zligii umittirip, ma`n`gu`rtke aylandira basladi. Sonin` menen qatar aramizg`a iyek artiwshiliq ha`mmeni ten`lestiriw ha`m itibarsiz qarawshiliq ideyasın ornadi. «Jarlıliq degen jaqsi eken jatip isher as bolsa» degen printsip ornap, adamlar bayliq ne? jarlıliq ne ekenin bilmey o`mir

kes hirdi. Olar o`zlerinin` ma`plerine muwapiq uqi plilig`in ko`rsete almadi. Sebebi ha`mme ten`dey boliwi kerek edi. Talant, isbilermenlik esapqa alinbadi. Na`tiyjede adamlar barliq o`zgeriske, islerge itibarsiz qaradi. Elde mu`lk iyesiz edi. Ma`mleketlik mu`lk qorg`awsiz boldi. «O`lse kolxozdin` mali», «Sinsa ma`mlekettin` mu`lki», «Menin` ne isim bar u`yim shette» degen ideyalar u`stemlik etti. Menshik iyesiz bolg`anliqtan «ha`mme urladi, sonda da awisip qaldi». Bul adamlardin` a`dep-ikramlig`ina nuqsan keltirdi, a`deplik buzildi. Bul ideologiyadag`i tag`i bir bas bag`dar adamlardi jasqanshaq, basqanin` ja`rdemin ku`sewge u`yretiw siyasat da`rejesinde boldi. «Ulli rus xalqinin` ja`rdemi menen, gu`llenip baratir Qaraqalpaqstan» dep qosiqlar aytip ju`rdik. Bul ideologiyadin` bizdi joldan qaldirg`anlig`in teren` tu`sindirip endi erkin hadal miynet, o`z uqibin`di shig`aratugin, mu`mkinshiligin`di ko`rsetip, du`n`ya ju`zi talaplari da`rejesine ko`teriletug`in zamannin` kelgenligin tu`sindiriw milliy ideologiyadin` tiykarg`i ideyalarinin` biri bolsa kerek.

Sovetlik da`wirinde tek bizin` materialliq bayliqlarimiz talanip qalmastan bizin` milliy tuyg`imiz da ayaq asti boldi. Biz bu`gin ha`r bir adamnin` qa`lbinde sol milliy guyg`ilarimizdi tiklewimiz kerek. Aytayiq bizdegi maqtanish tuyg`isi elimizdin` go`zzal kelbetine, u`lken mu`mkinshiligine, biyik keleshegine, ekonomikalig` ha`m siyasiy jetiskenliklerine, ten`i-tayi joq bayliqlarina tiykarlaniw menen birge insaniyattits tsivilizatsiyasina u`lken u`lss qosqan, du`n`yag`a ulli babalardi bergen xaliq ekenligimiz benen maqtaniwimiz ha`m quwaniwimiz kerek. Sonin` menen qatar o`zligin`di qa`sterlegen halda barliq insaniyattin` bay ta`jiriybesin u`yrenip, ondag`i ets jaqsi ta`replerdi alip progresske ayaq qosip bariw bul milliy ideologiyadin` waziypasi.

Elimizde g`a`rezsizliktin` muqa`ddesligin, onin` ulli baxit ha`m da`wlet ekenligin, erkinliktin` la`zzetligin insaniyig`in ardaqlap, Watannin` azatlig`i ushin kerek bolsa jan beriwge jaslar di ta`rbiyalaw milliy ideyanin` a`hmiyetli bo`legi.

O`zligimizdi u`yrene otira, o`zimizdin` qa`diriyatlarimizdi tu`sine otira patriotliqti qa`liplestiriw, Watan tuyg`isi, Watandi su`yiwshilik xalqimizdin` materialliq ha`m ruwxiy baylig`in qa`sterlew ideyasi, milliy ideologiyag`a aziq boldi.

I.A.Karimov: «Xaliq asharsihiliqqa shidawi mu`mkin, lekin a`dalatsizliqqa shidamaydi» degen ko`rsetpesi tiykarinda hu`kimet basqariwindag`i a`dalatliqtin` ko`riniwi, babalarimizdin` a`dalatliq bayrag`in joqari ko`terip, onin` turmistin` tiykarg`i nizami kenligine ju`giniwi, xaliqtin` «Qara qildi qaq jarip» to`relik etken biylerin a`lpeshlegenin, zan`g`a bag`inip onin` a`dilligin ha`mmege ten`ligin moyinlaw ha`m oni a`detke aylandiriw milliy ideologiyanin` belgili bir bo`legi bolip esaplanadi.

O`sip kiyatirg`an a`wladti iyman, insapqa shaqira otirip, dinnin` muqa`ddesligin sanag`a sin`ire bara ilimdi iyelew za`ru`rligin yag`niy «Besikten qa`birge deyin ilim izle». «Bir saat ilim izlew bul bir kesh ibadattan artiq dur» (Ha`dislerden) degen ideyalardi a`melge asiriw, xalqimizdin` da`stu`rlerin, u`rp-a`detlerin qa`sterlep oni jas a`wladqa u`yretiw milliy ideologiyag`a tiyisli boladi. Da`stu`rimizdin`, u`rp-a`detlerimizdin` basqa ellerdin` da`stu`rinen o`zgesheligin, onin` bawiri ken`lik, miyirbanliq, insaniylik abzallig`in ta`riyplew xaliqlar doslig`in bekkemlewge, ha`r bir millettin` ma`pin, abirayin hu`rmetlewge qaratilg`an qa`siyetlerin ta`riyplew a`lbette milliy ideologiyag`a kiredi.

Sunday-aq ata-babalarimizdan kiyatirg`an a`deptaniw o`lshemleri ha`m tu`sinikleri sovetlik rejimde talap etilmegenligin esapqa alip, ol a`dep-ikramliliq pa`ziyetlerdi tiklewge ta`rbiyanin` xizmetine bag`darlaw, solay etip a`deplilik ornatiw, jinayatshiliqti boldirmawdi maqset etiw milliy ideologiyag`a tiyisli.

Biz «milliy» ideologiya degende oni tek bir milletke yag`niy tek o`zbek milletine tiyisli bolip elimizde jasawshi basqa millet wa`killerine tiyisli emes shig`ar dep oylamaymiz. Ma`sele milliy ideologiya milliy u`rp-a`detlerge su`yenip, onin` aqil-oyinin` jetiskenliklerinen na`r alip, onin` ruwxiyati menen tikkeley baylanista qa`liplesedi. Milliy rendegi diyanat, a`dep-ikram, mu`riwbet, insap, qanaat h.t.b. ko`rinisler hem milletlerdin` o`tkendegi jetisken tabislari, bay tariyxi, a`jayip allamalari ha`m bay a`debiyatlari elimizdin` milliy ideologiyasina bir arna bolip quyiladi.

A`lbetge Prezideitimiz ko`rsetkenindey milliy ideologiya ma`mleketlik da`rejege iye bolmaydi. Onda pikirler erkinligi joyiladi. Lekin ol xaliqti birlestiriwshi, ha`wijlendiriwshi ku`sh retinde onin` mazmunliq julini siyaqli Watan

tuyg`isi, O`zbekistannin` nurli keleshegi, iymanolliq, na`psi, mehir-muhabbat, dosliq, bul a`ziyz Watan ba`rshemizdiki legen ileyada ko`rinip Watannin` tabisi ushin shadlaniv, kemshiligi ushin ta`shwishleniw a`detke aylanadi. Bul ko`z-qarastan milliy ideyani a`piwayilastirip aytqanda milliy a`det penen ten`lestiriv mu`mkin. Sebebi ja`miyetgegi adamlardin` qiliq-qilwasi belgili bir oy-pikirdin` normalarinin` ishinde bolip olardin` is ha`reketi, erk iskerligi o`zi ta`repinen qadag`alawda turip, «Bul is elden, jurttan uyat boldi», «Ya insap» dep adamlardin` o`zinin` hu`jdani menen qabillanatug`in da`rejedegi milliy ideyalardi sanag`a sin`dirip o`zinin` a`detine aylandiriv kerek. Sonin` sebebinen hadalliq, pa`klik, insapli, saqiy, qayirli boliwg`a, Watandi su`yiwshilikke, xaliqti hu`rmetlewge, dosliqti qa`sterlewge, tatiwliqtin` shaydasi boliwg`a, jawizliqqa, jalatayshiliqqa, eki ju`zlilikke qarsi gu`reske taq turiwi kerek.

Milliy ideya, demek adamlardin` qaninda bolivi kerek. Onin` ushin adamnin` sanasina O`zbekistandag`i, Qaraqalpaqstandag`i insaniylik pa`ziyiletlerdin` abzallig`in, artiqmashilig`in sindire otira oni a`detke aylandiriv za`ru`r. Tek g`ana a`detke aylang`an tuyg`i uzaq jasaydi ha`m satilmaydi, azbaydi ha`m tozbaydi.

A`detke aylang`an ideya ol ma`mleketlik ideologiya bola almaydi. Ol ideya uliwma xaliqliq, uliwma milletlik. Ol ha`mme xaliqtin ruwxiy azig`i ha`m da`regi bolip qala beredi.

Na`tiyjede milliy ideologiya bizin` xalqimizdin` tariyxiy tabislarinan na`raliwi, onin` jaslardin` ju`regine ta`sir, aqil-oyina irisqi bolivi, olardi ilimnin` ken`maydanina, aydin jolina tu`siwin sho`lkemlestirivi lazim.

Prezidentimiz I. A. Ka`rimovtin, korsetkenindey; «Jemiyetge joqari ruwxiy bayliqlardi tastiyoqlaw, milliy ideologiyani qeliplestiriv, jaslardi bay ma`deniy miyras hem tariyxiy destu`rlerdi ja`ne uliwma adamiyzatliq bahalilikdardi hu`rmetlewge, Watang`a su`yispsnshilikks terbiyalaw bizin elimizde a`melge asirilip atirgan barliq rsformalarda belgilewshi faktor bolip tabiladi» degsn sdi. Haqiqatindada adamlardateren sana-sezimdi terbiyalaw, olarda g`erszsizliktin a`hmiyetin jetik tu`sindiriv, milliy oy-pikirdi qeliplestiriv, tariyxiy erkinlikti qester-lewge u`yretiw-yag`niy ruxiyliq elimizdagi terbiyalik siyasattin tiykarg`i maqseti bolip esaplanadi. Olay bolsa, ruwxiyliq degenimiz ne? Ruwxiyliq degenimiz — xalqimizdin bay

tariyxiy ha'm intellektual g'a'ziyneler tiykarinda adamlardi o'z betinshe oylaniwg'a u'yretiw, onits ozine o'zinin isenimin bekkemlew, o'zinin otkendegisi menen maqtaniw hezirgisi menen quwaniw, menin de ku'shim bar, dep tabislarg'a umtiliw menen birge bul tabislardi kozdin qarashig`inday saqlawg'a edetlendiriw dits qa`liplesiwi bolip tabiladi.

O'zbekstannin` g`erezsizligi menen bizin Prezidentimiz I. A. Karimov xalqimizdin ruwxiylik`inin qayta tikleniwi eldegi progresstin tiykari bolatug`inlig`in, jemiyyetning`a ketiwi, onin ruwxiyli-g`inan tikkeley baylanisli ekenligin atap ko`rsetip, ruwxiy-liqtin sotsialliq-siyasiy funkciyalarin belgilewge bag`dar ko`rsetti. Ol bag`darda birinshiden ruwxiylik ja'miyyetnin` qozg`awshi ku`shi xizmsin atqaradi. Sebebi her bir sotsialliq progress xaliqtin` ruwxiylik da`rejesi menen tikkeley baylanisli boladi. Ruwxiylik arqali adamlardin` murat maqseti, keleshekke isenim ha'm u`miti qa`liplesedi. Ol arqali ja'miyyetnin`, adamnin` ma`pleri aniqlanadi, bekkemlenedi.

Ekinshiden, ruwxiylik ja'miyyetnin` qorg`awshi ku`shi funkciyasin atqaradi. Ruwxiylik penen jemiyyetlik sistema qorg`aladi ha'm uslap turiladi.

Al, eger xaliqta ruwxiylik pa`s bolsa, oni men`gestiriw ha'm basqariw oni ha`r jolga` saliw an`sat ekenligi erteden-aq belgili. Eyyemgi zamandag`i Qitay filosoflarinin` biri o`zinin` imperatorina minanday dep na`siyat bergen eken: «Menin` hu`kimdarim, eger siz qanday da.bir ma`mleketti jawlap almaqshi bolsan`iz ha`m ol elde uzaq hu`kim su`rmekshi bolsan`iz, birinshi na`wbette sol memleketgin` xalqinin` ruwxiylik`inan mahrum qilin`. Ruwxiylik`inan ju`da bolg`an xaliqta aqillilik, birdemlik uliwma ma`plerdin` aniqlawda awizbirshilik bolmaydi. Olarda Watan hem xaliq aldindag`i barliq juwapkershilik tuyg`ilari ha`lsizlenedi. A`ne usinday jag`day ju`zege kelse ol ma`mleketti basip aliw ha`m ol jerde hu`kimdarlik qiliw mu`mkin boladi».

Bul pikirdin` shiqanina 3,5 min` jilday waqit o`tti. Tariyx; milliy sanasi a`zzi bolg`an xaliqlarda birlik, uliwma ma`p jolinda qol uslasip gu`resiw, o`z qa`dir qimbatin biliw ha'm yad etip qa`sterlew, baxit jolin aniq tu`sinip, bul jolda pida`kerlik miyyet etiw ha`lsiz bolatug`inlig`in da`lilledi. Tariyxiy rawajlaniw din` bul nizamin itibarg`a

alg`an kolonizatorlar ha`mme waqit xaliqlardin`, ma`mleketlerdin` ruwxiy qalaqlig`ina itibar berip, milliy sanasinin` qa`liplestiriwine irkinish jasawg`a ha`reket etti.

Olay bolsa ruwxiy jaqtan artta qaliw ja`miyet ushin ekonomikalig` ha`m siyasiy jaqtan artta qaliwdan go`re ko`birek qa`wipli. Ekonomi`kaliq ha`m siyasiy krizislerdin` aldın aliw mu`ikin. Lek ruwxiy shekleniwshilik jag`dayına tu`sken xaliqtin` sanasin tazalaw, milliy parizin ha`m progresstegi waziyasin tu`sindiriw ha`m orinlawg`a talpiniwin ku`sheyttiriw ju`da` u`lken a`hmiyetli ha`m ko`p miynetti, waqitti talap etetug`in jag`day.

U`shinshiden ruwxiyliqtin` tag`i bir xizmeti – g`a`rezsizlikti bekkemlew. Ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq bir-biri menen sirtlay ajiralmas egizlikte, al ishten ta`biyg`iy birlikte. Ruwxiytsiz ag`artiwshiliq soqir, ag`artiwshiliqsiz ruwxiyliq meshel. Ruwxiyliqqa sawatlandira otira sawatti ruwxiyliq penen suwg`ara otira biz g`a`rezsizlikti qorg`aymiz. Ag`artiw en` da`slep isenimdi qa`liplestiriw. Sol iske sol ma`pke, sol a`deplilikke, sol ko`z-qarasqa , sol maqtanish penen quwanishlarg`a shin kewilden isenim tuwdiriw. Egede isenim bolmasa ol jerde entuziazm bolmaydi. Isenim joq adamda energiya o`shedi.

To`rtinshiden, ruwxiy ma`deniyat ha`m ag`artiwshiliqtin` tag`i bir funktsiyasi bul-ruwxlandiriwshiliq. Burin totalitariz tusında da bizlerdi ruxlandiriwg`a shaqirg`anlig`i ha`mmege ma`lim. Bizler ha`r bir u`lken-kishi jiyalislarda partiyanin` ko`rsetpelerinen, Bas sekretar`lardin` bayanatlarinan, s`ezd materiallarinan ruxlanip u`lken tabislardi qolg`a kirgizdik, dep so`z baslaytug`in ha`m buni bayanattin` «shapkasi» dep aytatug`in edik. Bul xaliqtin` ruwxin joqari ko`teriwge qaratilg`an ideologiyaliq ta`sir edi.

Besinshiden, ruwxiyliqtin` tag`ida bir a`jayip funktsiyasi – Watandi su`yiwshilik, patriotizmdi qa`liplestiriw xizmeti.

Tariyx adamzat o`mirinin` entsioklopediyasi, ol- ma`deniyat, ol ilim, ol u`rp- a`det. Demek, o`tkendegini bilmesten, tariyxiy ta`jiriybelerdi juwmaqlamastan, oni uliwmalastirmastan alg`a qaray ju`riw yaki bir joba du`ziw mu`mkin emes. Sebebi adam ja`miyettin` o`siwi onin` a`sirlik da`stu`rlerinen de g`a`rezli. Olay bolsa o`z tariyxin bilmey turip onin` sabaqlarin sanag`a sin`dirmey turip tabisli jasawg`a bolmaydi.

O`zbekstannin` g`a`rezsizliginen keyin biz o`zimizdin` ruwxiy ma`deniyatimizdin` sag`alarin tariyxtan izley basladiq. Og`an o`zimizdin` qizig`iwshilig`imizdi ku`sheyttik, ideologiyaliq qosimtasiz, basimiz tariyxiy tamirlardi qalay bolsa sol halinda ko`riwge eristik.

Altinshidan, ruwxiyliq adamlardi, milletlerdi biriktiriw funksiyasina iye. Ol tu`rli xaliqlar ha` ma`mleketlerdin` adamlarin qanlas-janlas, dos etedi. Bunin` misalin g`a`rezsizlikten keyin tu`rk xaliqlarinin` birigiwi – «Tu`rkstan orta q u`yimiz» atli birigiwshilik ha`m xaliq araliq ha`r qiyli kelisimlerden ko`riwge boladi.

Jetinshiden, ruwxiyliqtin` tiykarg`i funksiyasi - a`dep ikramliqti qayta tiklew.

Buyriqpazliq-administrativlik sistema da`wirinde a`dep-ikramliq buzilg`an edi. Onda a`deplilik haqqinda tu`sinikler burmalanip o`zgerilgen edi. A`deplilik pa`ziyetler toliq bahalanbadi. A`dep-ikramliqqa basshiliqtin` administrativlik sistemanin` o`z-ara a`dalatsiz islerinin` ta`sirleri sezildi. A`deplilik bul ha`mmesinen burin a`dalatlililic, iymanlilik, mehribanliq, hadalliq sezimleri. Ol ruwxiy pa`klik ha`m ruwxiy isenim.

Segizinshiden, ruwxiyliqtin` tag`i bir funksiyasi ol adamlardin` intellektual potentsialin ko`teriw. Ma`nililikni ta`riyplew ha`m oni ornatiw.

Prezidentimiz ko`rsetkenindey, ha`zir adam diyanatli, joqari a`depli, mehriban, ta`rtipli boliwi menen bir qatarda zamanimizg`a muwapiq tu`simpaz, bilimdan, texnika ha`m texnologiyalardi puqta o`zlestirgen ilim-bilimnen saww kerek.

Shinindada «Ma`nawiyat» degen so`zdin` o`zi ma`nililikni bildirip, ha`r bir adam ma`nili boliwi lazim, so`zinin` ma`nisi joq adamdi xalqimiz duris adam dep esaplamaydi, bir so`zin bir so`zi quwip ketse, eki ju`zlilik ko`rsetse, turraqsiz bolsa oni ma`nissiz, yag`niy ruwxiyisiz dep ko`rsetken ha`m oni ja`miyet ushin qa`wipli dep esaplag`an.

1.2. Ma`nawiyat – ja`miyetlik turaqliligi ta`miynleytug`in faktor

A`sirler dawaminda arziw qilip ku`tilgen azat, erkin ha`m pa`rawan turmis qurip atirg`animiz, bul jolda erisip atirg`an jerleslerimiz xaliqaraliq ha`m ja`miyet ta`n alip atirg`ani, tariyxiy qa`diriyatlarimiz g`a`rezsizlik sharapati sebepli ekenligi bu`gingi ku`nde ha`mmemiz teren` an`lap jetkenbiz. Ma`mleketimizde qurilip atirg`an demokratiyalig, huqiqiy, insanpa`rwar ja`miyettin` tiykarin ruwxiyliq quraytug`ini gu`mansiz. Usi ma`niste, erkin pikirley alatug`in, o`zin an`lag`an, ja`miyettin` maqsetin, ma`plerin tu`sinip jetetug`in, ha`r ta`repleme jetik insandi ta`rbiyalaw waziypasi ma`mleket siyasatinin` basli bag`dari etip belgilendi. Insannin` ma`nawiy a`leminin` joqarilaw menen baylanisli tu`rli pikirlerdi ju`riter ekenbiz usi orinda Prezidentimiz Islam Karimov «Joqari ma`nawiyat-jen`ilmes ku`sh» miynetinde to`mendegilerdi aytip o`tedi. «Allatalanin` o`zi bizge buyirg`an ka`mil insan boliwdi, hadalliq ha`m a`dalat penen turmis keshiriw kibi joqari paziyletlerdin` ma`nis-mazmunin` tek teren` an`lap g`ana qoymastan, mine usunday belgilerge iye boliw, olarg`a a`mel qilip jasaw adamzattin` ma`nawiy baylig`in belgilep beretug`in tiykarg`i o`lshem, desek, hesh qanday qa`te bolmaydi. Oylayman, bunday na`tiyjeni insaniyat o`zi sanali turmisi dawaminda ha`rdayim arziw qilip kelgen, umtilip kelgen joqari ma`nawiy idealinin` filosofiyaliq ko`rinisi, logikaliq na`tiyjesi sipatinda qabil qiliw orinlidir».

Sunday-aq, ulli oyshil Abu Nasr Farabiy «Eger ma`mleket o`z nizamshilig`inda haqiqiy muhabbat, joqari moral, jetik aqilg`a iye bolmasa onin` ta`g`diri qiyraliw ha`m pitiran`qiliq boladi», – degen edi. Haqiqatinda da nizamg`a muhabbat, joqari moral, jetik aqil, salamat ha`m ha`r ta`repleme tiykarli siyasat ornag`an jerde g`ana saltanat quradi. Sonin` ushin da Prezident Islam Karimov ken` ko`lemli reformalar da`wirinde milliy ideyanin` tiykari sipatinda ruwxiy ha`m ma`deniy ta`rbiyag`a ayriqsha itibar qaratadi.

Insan jaralg`aninan berli belgili bir da`rejede ma`nawiy kelbetke iye bolg`an. Jabayiliq da`wirinde de geypara insapli, oljani basqalar menen bo`lissetug`in, geyparalari bolsa tek o`zin oylaytug`in, menmen bolg`anin` tariyxiy dereklerden ko`remiz.

Demek, ma`nawiyat a`zelden konkret belgilerga iye eken. Ol qa`dimgi zamanlardan tap bu`gingi ku`nge shekem du`n`yanin` barliq xaliqlari ta`repien jaratilg`an. Sol sebepli, ha`r bir xaliq ha`m milletin` o`zine ta`n, o`zine say, o`zine tiyisli bolg`an ma`nawiyati bar. Ma`nawiyat ha`r bir xaliqtin` sotsialliq ortalig`ina baylanisli. Milletlerdi yaki xaliqlardi ma`nawiyati joqari yaki to`men dep bahalaw shovinizm ha`m rasaliqtin` kelip shig`iwina tiykar jaratadi.

Haslinda ruwxiyliq adamdi basqa barliq janli-ja`niwarlardan ajiratip turatug`in en` ku`shli faktor. Ol insannin` psixologiyaliq ha`m aqil du`n`yasinin` jiyintig`i siyaqli quramali qubilis bolip tabiladi. Ol ko`birek ishki du`n`yasi, qa`lbi menen baylanisli.

«Ruwxiyliq» tu`sinigine ta`riyp berer ekenbiz, biz en` da`slep Prezident Islam Karimovtin` teoriyaliq ko`zqaraslarina, milliy qa`diriyatlarimizdi, tariyxiy ha`m ma`deniy miyraslarimizdi tiklew boyinsha a`melge asirilib atirg`an iskerligine tiykarlanamiz.

Prezidentimiz «Tu`rkistan» gazetasi xabarshasinin` sorawlarina bergen juwaplarinda ruwxiyliq bolmis, ta`biyat, ja`miyet siyaqli u`zliksiz ha`rekettegi protsess ekeniligin, insan pikiri, aqil-oyi, sezimleri tinim bilmegendey, onin` o`nimi bolip tabilatug`in ruwxiyliq ta`udayi o`zgeris ha`m jan`alaniwda bolatug`inin uqtirip: «Ruwxiyliq en` da`slep adamdi ruwxiy pa`kleniwge, qa`lbinin` ulg`ayiwina shaqiratug`in, insannin` ishki du`n`yasin, erkin ku`shli iyman-isenimin pu`tin qilatug`in, hu`jdanin oyatatug`in ku`sh»¹. Ma`selen, akademik J.Bazarbaev «Ruwxiyliqtin` ma`nisi ha`m sotsialliq funktsiyalar» degen maqalasinda «Ruwxiyliq degenimiz – xalqimizdin` bay tariyxiy ha`m intellektual g`a`ziynelerinin` tiykarinda adamlardi o`z betinshe oylaniwg`a u`yretiw, onin` o`zine o`zinin` isenimin bekkemlew, o`zinin` o`tkendegi menen maqtaniw, ha`zirgisi menen quwaniw, menen de ku`shim bar, dep tabislarg`a umtiliw menen birge bul tabislardi ko`zdin` qarashig`inday saqlawg`a a`detlerdiriwdin` qa`liplesiwi bolip tabiladi»-deydi.

«Ruwxiyliq» tu`sinigin ta`riyplewge a`debiyatlarda ken` itibar qaratilmaqta. «Watan tuyg`isi» kitabinin` avtorlari «Ruwxiyliq-ja`miyettin`, milletin` ha`m yaki

---

¹ J.Bazarbaev. Milliy ideya-bizin` ideyamiz. No`kis «Bilim»-2003, 34-bet

ayirim bir adamnin` ishki turmisin, psixologiyaliq keshirmelerin, aqiliy qa`biletin, qabil etiwini ja`mlestiriwshi tu`sinik²» – dep ta`riypleydi.

A.Erkaevtin` pikirinshe, «Ruwxiyliq-insannin` sotsialliq-ma`deniy janzat sipatindag`i ma`nis-mazmuni, yag`niy insannin` mehir-miriwbet, a`dalat, tuwriliq, haq kewillik, hu`jdan, ar-namis, watanpa`rwarliq, go`zzalliqti su`yiw, zawiqlaniw, jawizliqqa g`a`zep, erk, shidamliliq ha`m usi siyaqli ko`plep hasli insaniy qa`siyetler ha`m paziyetlerdin` u`zliksiz birlikke, baylanisliliqqa iye jiyintig`i bolip tabiladi»³.

Prezident I.A.Karimov «Jogari ruwxiyliq-jen`ilmes ku`sh» atli miynetinde ruwxiyliqtin` insandi insan qilatug`in, onin` sanasi ha`m psixologiyasi menen tig`iz baylanisli tu`sinik ekenligin ha`m onin` ha`r qanday adam, ja`miyet, millet ha`m xaliq turmisinda hesh bir na`rse menen o`lshep bolmaytug`in ayriqsha orin iyeleytug`inin atap ko`rsetedi ha`m bul tu`sinikke to`mendegishe ta`riyp beredi: «Ruwxiyliq-insandi ruwxiy pa`kleniw, qa`lbinin` o`siwine shaqiratug`in, adamnin` ishki du`n`yasi, erkin ku`shli, iyman-isenimin pu`tin etetug`in, hu`jdanin` oyatatug`in ten`siz ku`sh, onin` barliq ko`z-qaraslarinin` o`lshemi»⁴.

Ruwxiyliq adamnin` ishki du`n`yasinin` ken`ligin, teren`ligin, o`zin-o`zi an`lawin, aqil-oyinin` jaratiwshi qu`dretin, o`z aldina maqset ha`m ideyalar qoya bilip, og`an erisiw ushin ha`reket ete aliwin, qa`diriyatlarga iye bola aliwin ko`rsetedi.

O`mirde ha`r bir adam baxit ha`m qa`terjamliqqa erisiwdi qa`leydi. Insan jaratilistin` jogari janzati. Ol materialliq ha`m ruwxiy ku`shke iye. Barliq maqluqlarga da ta`n bolg`an materialliq o`zgesheliklerden pariqli tu`rde insan o`zin udayi kamalatqa qaray umtildiratug`in ruwxiy za`ru`rliklerge de iye. Adam o`z o`mirinde baxitqa erisiwi ushin ondag`i usi eki ta`rep te ten` keliwi kerek. Ko`p jag`dayda insannin` baxitsizlig`i, qapaliqlar, sotsialliq apatshiliqlar adamlardin` ruwxiy krizisi sebepli ju`zege kelmekte. O`tmishtegi oyshillar siyaqli bu`gingi ku`ndegi izertlewshiler de jogari ruwxiy qa`diriyatlarsiz insan a`dalat jolinan shetlep ketetug`inlig`i tuwriliq juwmaqqa kelmekte. Tariyx sabaqlari ruwxiy

² Ibrohimov A, Sultanov X, Juraev N. Vatan tuyg`usi T., «Wzbekiston» 1996, 111-bet

³ Erkaev A. Ma`naviyat–millat nishoni T., «Ma`naviyat», 1997, 27-bet.

⁴ Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat-engilmas kuch T., «Ma`naviyat» 2008, 19-bet.

talaplarg`a a`mel qilmag`an ja`miyet adamlar ja`ma`a`ti sipatında kriziske ushiraytug`inlig`in ko`rsetpekte.

Adamlar ta`repien turmistin` ha`r qiyli ja`miyetler ha`m milletler ortasında konstruktiv qarim-qatnasiqlar ornatadi ruwxiy o`lshemlerge qarag`anda bir qansha a`zzi boladi. Ruwxiylik o`lshemleri adamlar ta`repien basqa tarawlarda jaratilg`an nizamlar siyaqli waqit aldında a`zzi emes. Olar o`mir ha`m turmistin` barliq tarawlarin qamtıp aladi ha`m insanlarga ka`malat ha`m moralliq joqariliqqa erisiwdin` en` aniq sistemasin ko`rsetip beredi ha`m joqari muratlarga jetekleydi.

Sonin` ushin da ja`miyet ag`zalarin joqari ruwxiylik penen qurallandirmay turip, qa`wipsiz ha`m jetik ja`miyet quriw mu`mkin emes. Ta`n aling`anınday, progress ta`gdirin ruwxiy jaqtan jetik adamlar sheshedi. Joqari texnikaliq bilim, quramali texnologiyani iyelew qa`bileti ruwxiy jetiklik tiykarındag`i o`z betinshe pikirlew arqali alıp bariliwi kerek. Sebebi, «Aqil-zeyin ha`m ruwxiy-psixologiyaliq potentsial bilimni insannin` eki qanati esaplanadi» dedi I.Karimov.

Ruwxiylik ha`r qashan ag`artiwshiliq penen uyg`inliqta rawajlanıp baradi. Ag`artiwshiliq – biliw, bilim, taniw ha`m mag`liwmat degen ma`nisti an`latadi. Ata-babalarimiz a`zel-a`zelden ilim-bilimni biybaha bayliq dep esaplap, ilim, bilim, ta`lim ha`m ta`rbiyani insan jetikligi ha`m millettin` gu`lleniwinin` en` tiykarig`i sha`rti ha`m kepili dep bilgen. Sonliqtan XX a`sirdin` baslarında ja`didlerimiz ja`miyetti jan`alaw, milletni rawajlandiriw isin tikkeley ag`artiwshiliq penen baylanistirg`an.

Sovet da`wirinde ruwxiylik ma`deniyattin` bir tarmag`i sipatında tilge alinsa da, xalqimiz ushin og`ada a`hmiyetli sanalg`an bul tarawga salqin, «itibarsizliq» penen qaralg`an edi. Sebebi, shaxs ha`m millettin` ishki ruwxiy qu`direti menen baylanisli bolg`an bul faktorg`a itibar, erkin pikir ju`rgiziwge, millettin` ruwxiy du`n`yasin ju`zege shig`ariwga xizmet etip o`zi qa`legen rawajlaniw jolınan bariwina jol qoymaw siyasatin ja`ne bir ma`rte tastiyoqlar edi. Tiykarında milliy ma`deniyat haqqında sovet da`wirinde ko`p jazilg`an, biraq ati solay atalg`ani menen «bir pu`tin» sovet ma`deniyati, a`debiyati, ko`rkem o`neri a`dep-ikramlilig`i, t.b. sipatlari «da`lillewler» arqali totalitarizm du`zimi ma`plerine xizmet ettiriwge bag`darlandı. Sovet ma`deniyatinin` «milliy» formasi «bir pu`tin»

sovet ma`deniyati «kontseptsiyasi» jillar dawaminda xaliq sanasina sin`dirilip kelindi.

Prezidentimiz milliy rawajlanimimizdin` bag`darlamasina aylang`an «O`zbekstannin` o`z g`a`rezsiz ha`m rawajlaniw joli» atli miynetinde ruwxilyliqtin` insan turmisindag`i roline a`hmiyet berip bilay jazg`an edi: «Ruwxilyliq insang`a hawaday, suwday za`ru`r. Sahradag`i sayaxatshi ha`r waqit bulaqtan sho`lin qandiradi, tap sonday, insan da qanshadan-qansha azaplar ha`m qiyinshaliqlar menen ruwxilyliq bulag`in izleydi»<sup>5</sup>. Ma`mlekette o`tkerilip atirg`an reformalar ha`m onin` waziypalarin belgilep beriwde Prezidentimiz ja`ne de ruwxilyliqi rawajlandiriw ma`selesine qaytip, bilay jazadi: «Materialliq reformalar, ekonomikalik reformalar, o`z jolina. Olardi sheshiw mu`mkin. Xaliqtin` ta`miynatin da a`mellep turiw mu`mkin, biraq, ruwxiy reformalar, qulliq qaramliq iskenjesinen azat boliw, qa`ddin ba`lent tutiw, ata-babalarimizdin` da`stu`rlerin tiklep, olarg`a mu`na`sip a`wlad boliw, bunnan awiriraq ha`m bunnan juwapkershilirek waziypa joq bul du`n`yada»⁶.

Bul jerde Prezidentimiz o`tkizilip atirg`an reformalardin` tiykarg`i ta`repinin` milliy-ruwxiy tikleniwge bag`darlang`anlig`in, ondag`i insan faktorinin` a`hmiyetin atap o`tedi. Bizin` ja`miyetimizde jasap atirg`an insanalardin` bul ideyalarg`a muwapiqlig`i, qulliq, qaramliq iskenjesinen azat bolgan, insan g`ana o`zinin` kimligin an`lawina, millettin` o`zligin bildiriwine o`z u`lesin qosiwi mu`mkin.

Prezidentimiz ruwxilyliq tu`siniginin` mazmunin` aship berer eken: «jer, shan`araq, ata-ana, balalar, ag`ayin-tuwganlar, qon`si-qobalar, xaliq, g`arezsiz ma`mleketimizge sadiqliq, insanalarg`a hu`rmet, isenim, eslew, hu`jdan, erkinlik siyaqli ruwxilyliqtin` mazmuni da sonday ken`» – dep atap o`tedi.

Ruwxilyliq o`z-o`zinen qa`liplesetugin na`rse emes, ol da`slep ha`r bir insannin` ishki ruwxiy da`rejesin qa`liplestiriw halinda ba`rshe materialliq ha`m ruwxiy da`rejesin qa`lipleseidi. Sol ma`nide Prezidentimiz «Ruwxilyliq – qa`dirdin`

---

⁵ Karimov I.A. Wzbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T., «Wzbekiston» 1996., 78-b

⁶ Karimov I.A. Wzbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura, (nutqlar, maqolalar, suxbatlar) T., Wzbekiston, 1993., 202-b

siylawi emes. Ruwxiyliq insan qa`lbinde ka`mal tabiwi ushin ol qa`libten ha`m hu`jdannan shig`ip, aqil ha`m qol menen miynet etiwi kerek»ligin atap o`tedi.

Ja`miyetimizdin` barliq tarawlarinda a`melge asirilg`an ken` ko`lemli reformalardin` na`tijeliligi en` da`slep xaliqtin` ruwxiylig`inin` tikleniwi, bay tariyxiy miyrasimizdin` teren` u`yreniliwi, u`rp-a`det ha`m da`stu`rlerimizdin` saqlaniwi, ma`deniyat ha`m ko`rkem o`ner, ilim ha`m bilimlendiriwidin` rawajlaniwi, en` a`hmiyetlisi, ja`miyettin` oylaw ta`rizinin` ha`m joqarilawi menen baylanisli.

O`zbekstanda o`z aldina joqari maqset etip qoyg`an huqiqiy demokratiyalig` a`dil puqaraliq ja`miyet quriw siyaqli u`lken waziypandin` a`melge asiriliwi birinshi na`wbette xalqimizdin` ruwxiy ha`m ag`artiwshiliq jetikligine baylanisli. Sebebi du`n`yanin` demokratiyalig` qa`diriyatlarinan kewli toliwda xaliqtin` bilimdanlig`i ayriqsha a`hmiyetke iye. Tek bilimli, ag`artiwshiliqqa iye ja`miyet g`ana progresstin` barliq abzalliqarin qa`dirley alatug`in ha`m kerisinshe, bilimi kem, nadan avtoritarizmdi, totalitar du`zimdi maqul ko`retug`inlig`in turmistin` o`zi isenimli ta`rizde da`lillemekte.

Bu`gingi ku`nde ruwxiyliqtin` ma`mleket siyasatinin` basli tarawina aylaniwinin` bir neshe sebepleri bar. Olar to`mendegiler:

Birinshiden, ja`miyette jasaytug`in barliq adamlardin` ta`g`diri, onda jasaytug`in adamlardin` oylawi, sanasinin` qanday da`rejede ekenligi menen baylanisli. Olardin` sanasin ha`m oylaw ta`rizin a`melge asirmaqshi bolg`an waziypalardin` ma`nis-mazmuninan ha`m ma`plerinen kelip shiqqan halda o`zgartpesten turip go`zlegen maqsetlerge erisip bolmaydi.

Mine usi ma`niste ruwxiyliq ja`miyet turmisiin o`zgertiwdin` a`hmiyetli mexanizmi esaplanadi ha`m ha`r qanday ma`mleket o`z maqsetleri ha`m ma`plerinen kelip shiqqan halda oni rawajlandiriwg`a ayriqsha itibar beredi.

Ekinshiden, g`a`rezsizliktin` da`slepki jillarinda burin`g`i sovet ideologiyasidan waz keshiw bayrag`i astinda uliwma ha`r qanday ideologiyag`a qarsi gu`res baslandi. Bul o`z gezeginde adamlardin` ruwxiylig`ina, qaliplesip atirg`an qa`diriyatlarg`a da o`zinin` unamsiz ta`sirin tiygize basladi. A`sirese ekonomikalig` oylaw ta`rizin qa`lplsetiriw kerek, ruwxiyliq mine usi ekonomikalig`

oylaw negizinde ju`zege keledi degen pikirler ilgeri su`rildi. Aqibetinde adamlar psixologiyasinda, turmis ta`rizinde ja`ne bir ta`replemelik orin ala basladi. Na`tiyjede milliy ma`pler, watanpa`rwaliq haqqinda qanshelli aytilmasin, ol o`zinin` ku`tilgen na`tiyjelerin bermesten, al, adamlarda jeke ma`plerdi u`stin qoyiwg`a xizmet ete basladi.

Shininda bazar ekonomikasi ha`mme na`rseni ornina qoyadi degen jen`il-jelpi qarawg`a a`mel qilip, tek materialliq bayliq keyninen kuwiw-xalqimizdin` a`zeliy arziw-umtilislarina da, insaniyliq penen suwg`arilg`an milliy qa`diriyatlarimizdin` ma`nis-mazmunina da tuwra kelmes edi. Sol sebepli reformalardi a`melge asiriwda ruwxiyliq ha`m ekonomika birin-biri biykarlamaydi, kerisinshe, birin-biri quwatlap, o`z-ara ta`sirlenip, rawajlanip baradi, degen qag`iyda ma`mleketimiz ushin bag`darlama sipatinda belgilengen.

U`shinshiden, g`a`rezsizliktin` da`slepki jillarinda ju`zege kelgen ekonomikalik mashqalalar aldinda adamlardin` basim ko`pshiligi albirap qaldi, ko`pshilik jag`daylardi jaslardin` bilim aliw, ka`sip u`yreniw, ko`rkem o`ner ha`m ko`rkem shig`armalarg`a qizig`iwshiliqqa qarag`anda bazarg`a shig`iw, pul tabiwg`a umtiliw qa`wpin ju`zege keltirdi. Duris, pul tabiw, o`z turmisinin` ekonomikalik imkaniyatlarin` bekkemlew ha`r bir insan ushin o`mirlik talap ha`m za`ru`rlik. Biraq bul talap shaxs ha`m millet jetikligi ma`plerine qayshi kelmewi, olardin` ruwxiy jarlilasip ketiwine xizmet etpewi kerek. Mine usi ju`zege kelip atirg`an qa`wipli protsesstin` aldin aliw ushin xizmet etedi.

To`rtinshiden, buring`i awkam sha`rayatinda ilim, texnika, bilimlendiriw, joqari bilimlendiriw, bir qatar sanaat ka`rxanalarin` ju`zege keltiriw ha`m rawajlandiriwda ko`p g`ana tabislar qolg`a kirgizilgen edi. Biraq olar oray ha`m qala berse «u`lken ag`a» ma`plerine xizmet etken. Mine usi potentsial burin`g`i awqam respublikalarina ha`r qiyli ba`neler menen rus milleti wa`killerin` jiberiw, olardi jergilikli xaliqti basqariw, olarg`a rus turmis ta`rizi, tili, urp-a`detlerin, xarakterin` sin`diriw esabina ma`mlekette rus milleti ruwxiylig`inin` u`stinligine tayaniwshi birden-bir til, ruwxiyliq ha`m turmis ta`rizin` qa`lipsetiriwge xizmet etip kelgen edi. Bunday hiyleker ha`m zorliq siyasati aqibetinde milletlerdin`

o`zligin an`lawina bolg`an umtiliwg`a u`lken soqqi berildi. Bul burin`g`i awqamda milliy krizisti ju`zege keltirdi.

Bul krizis millettin` «joq» bolip ketiw qa`wpin keltirip shig`ardi. Bunday unamsiz protsesstin` aldi alinbastan millettin` rawajina erisip bolmaydi. Oni saplastiriw tek milliy ruwxiliqti tiklew ha`m rawajlandiriw arqali a`melge asiriliwi mu`mkin.

Besinshiden, ruwxiliqtin` ma`mleket siyasatinda u`stinlikke iye boliwina ja`ne bir sebep, millet sani jag`inan u`lken be yamasa kishi me, og`an qaramastan, onin` real` sub`ekt, belgili bir materialliq ha`m ruwxiy bayliqlar jaratiwshisi, tutiniwshisi, basqalarda ushiraspaytug`in o`zine ta`n o`zgesheliklerinin` bar ekenligi ha`m o`z ornina iye boliwi kibi faktorlardi, yag`niy haqiyqiy millet sipatinda statusin tiklew turmisliq talap da`rejesine ko`terilgen edi. Oni sheshiw millet ha`m ma`mleket keleshegi ushin a`meliy a`hmiyetke iye bolip tabiladi.

Altinshidan, o`zbekler, qaraqalpaqlar du`n`ya tsivilizatsiyasina u`lken u`les qosqan xaliqlar. Olardin` ruwxiliq, ilim, ma`deniyat tarawinda erisken tabislari du`n`ya xaliqlarina a`sirler boyi xizmet etip kelmekte. Biraq, ken`es du`zimi da`wirinde ata-babalarimiz ta`repinen jaratilg`an mine usi tabislardi xalqimizdin` sanasi ha`m qa`lbinen «shig`arip taslaw» salasinda da u`lken isler a`melge asirilg`an edi. G`arezsizlik sha`rayatinda bolsa oni qayta tiklew du`n`ya tsivilizatsiyasindag`i mu`na`sip ha`m a`dalatli ornin tiklew zaru`r edi. Bug`an tek g`ana ruwxiliqti rawajlandiriw arqali erisiw mu`mkin.

Jetinshiden, ruwxiliq milletti ha`m pu`tkil ma`mleket xalkin belgili bir maqsetlerge qaray ma`mleket a`tirapina sho`lkemlestiriwshi, olardi belsendilestiriwshi, jarqin keleshekke isendiriwshi, insandi ulig`lawshi, onin` qa`dirin an`latiwshi u`lken «mexanizm» da bolip tabiladi. Mine usi a`hmiyetli «mexanizm»nen g`arezsizlikti bekkemlew, reformalardi a`melge asiriw, milletimizdin` qa`dirin ko`teriwde paydalaniwg`a bolg`an talap ma`mleketimiz, en` da`slep Prezidentimiz Islam Karimov ta`repinen o`z waqtinda an`lap alindi.

Mine usi sebepler ha`m talaplar g`arezsizlikti qolg`a kirgizgenimizden keyin ruwxiliqti rawajlandiriw ha`m milliy miyrasimizdi qayta tiklewdi ma`mleketimizdin` u`stinlikke iye siyasati da`rejesine ko`terdi.

Prezident I.Karimov o'zining «Jogari ma'nawiyat-jen'ilmes ku'sh» atli kitabinda bu'gungi kunda aldimizda turg'an en' a'hmiyetli waziypalar sipatinda xaliqtin' kundenlikli za'ru'rliklerine tikkeley qatnasli aktual ma'selelerdi sheshiw menen bir qatarda eski du'zim da'wirinde insan turmisinin' negizgi ha'm quramali ta'replari, milliy qa'diriyatlar, tariyxiy da'stu'rler, uliwma insaniy ruwxiy bayliqlar menen esaplas paw ja'miyetimizge qanshadan-qansha ziyani tiygizgenin umit paw kerekligini ayriqsha atap o'tedi ha'm bul boyinsha tiykarg'i islerimiz nelerden ibarat bolawi lazim degen sorawg'a to'mendengishe juwap beredi.

«Birinshi na'wbette milliy ma'deniyatimiz, xaliqtin' ruwxiy baylig'inin' tamirlarina itibar beriw za'ru'r. Bul g'a'ziyne a'sirler dawaminda misqillap toplang'an, tariyxtin' ne-ne sinawlarinan o'tken. Insanlarga awir demlerde ma'det bolg'an. Bizin' waziypamiz usi g'a'ziyneni ko'z qarashig'imizday asiraw ha'm ja'ne de bayitiw»⁷.

Ruwxiyliqtin' kategoriyalarin sha'rtli tu'rde insan, millet ha'm ja'miyet turmisi menen baylanisli dep u'sh toparg'a bo'liwge boladi. Shaxs turmisi menen baylanisli bolg'an tu'siniklerge to'mendegilerdi kirgiziw mu'mkin: shaxstin' o'zin-o'zi an'lawi, bilimdanliq, qa'lbining' tazalig'i, saqiyliq, haq kewillilik, qayirliliq, iymanliliq, hadalliq, isenim, diyanatliliq, pa'klik, miyrim-sha'pa'atlilik, hu'jdanliliq, rasgo'ylik, a'dalatpa'rwarliq, ata-anag'a hu'rmet, shan'araqqa sadiqliq, wapadarliq, tuwriliq ha'm basqalar.

Shaxstin' millet wa'kili sipatindag'i statusinan kelip shig'ip to'mendegi tu'siniklerdi kirgiziw mu'mkin: milliy o'zlikni an'law, milliy maqtanish, milletti su'yiwshilik, watanpa'rwarliq, millet ta'g'dirine baylanisli juwapkershilikti, milliy ma'plerdin' u'stinligini seziniwdi, milliy til, milliy tariyx, a'debiyat, ko'rkem o'ner, u'rp-a'detler, qa'diriyatlar, ma'mleket sistemasina hu'rmet ha'm a'mel qiliw, salqin qanliliq, o'z ka'sibinin' sheber mamani bolawi, ma'mlekettin' ishki ha'm sirtqi iskerliginen xabardar bolawi ha'm oni qollap-quwatlaw, ma'mlekettin' sotsiialliq, siyasiy, ekonomikalik, ruwxiy turmisinda belsendilik ha'm t.b.

Shaxstin' ja'miyet wa'kili sipatindag'i statusinan kelip shig'ip: ma'mlekettin' ja'ha'ndegi abiroyin arttiriw dag'i juwapkershilik, du'n'ya tsivilizatsiyasi tabislarin

---

⁷ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch T., «Ma'naviyat»-2008, 78-bet

iyelew, du`n`ya xaliqlari aldinda turg`an uliwma insaniy ma`pler uyg`inlig`in an`law, insannin` ta`biyattin` bir bo`legi ekenligin, oni asirawda juwapkershilik h.t.b.

Joqarida keltirilgen ruwxiyliqtin` barliq tusinikleri shaxstin` ishki psixologiyasi menen baylanisli bolip, olar shaxstin` ruwxiy da`rejesi, millet ha`m ja`miyet wa`kili sipatindag`i statuslarin qamtip aladi.

Real turmista ruwxiyliq-ha`r bir insannin` millet, ja`miyet, ma`mleket turmisi, insanlar ortasinda bolatug`in ha`m sotsialliq qarim-qatnasiqlarda ko`rinislerin tabadi.

«Hu`jdannin` pa`kligi ha`m oyawlig`i neshshe a`sirler, zamanlar o`tse de insan ruwxiylig`inin` tayanish u`stinlerinin` biri bolip kelmekte. Ja`miyet turmisinda a`dalat ha`m haqiqatliq, miyrim-sha`pa`a`t, insap, diyanat kibi tu`siniklerdi ornatiwda mine usi faktordin` orni ha`m ta`siri ten`siz bolip tabiladi. Hu`jdani oyaw adam a`tirapinda bolip atirg`an waqiyalarg`a, ja`rdem ha`m ko`mekke mu`ta`j insanlardin` mashqalalarina, a`delattin` ayaqqa basiliwina biypa`rwa qaray almaydi. Asirese, el-jurt ma`pine ziyan jetkizetug`in jawiz isha`reketlerge hesh qashan shetten tim-tiris qarap tura almaydi, o`z jurti ha`m xalqina baylanisli qiyanet ha`m satqinliqti hasla qabil ete almaydi. Bunday halatlardi ko`rgende hu`jdani qiynaladi, udayi janip-ku`yip jasaydi, qalay bolmasin olardi saplastiriw`g`a umtiladi, kerek bolsa, bul jolda ha`tte janin da pida etedi»⁸.

A`dalat (arab, a`dillik, tuwriliq, ha`mme ushin birdey bolg`an haqiqattin` talap ha`m printsiplerine a`mel qiliniwi) – insaniyattin` a`zeliy arziwi, iygilikli ideyasi, ruwxiyliq, a`dep-ikramliliq ha`m huqiqatin` normativ qag`iydalarinin` bir bolip tabiladi. Ja`miyet turmisindag`i qubilislar, ta`rtip-qag`iydalardin` hasil insaniy ideallarg`a, haqiqat o`lshemlerine qanshelli say ekenligin aniqlawda barliq zamanlarda da tiykarg`i ruwxiy o`lshem bolip xizmet etedi. Ja`miyettin` shaxsqa, shaxstin` ja`miyetke ha`m bir shaxstin` ekinshi shaxsqa mu`na`sibetlerdi bahalawdin` o`zgermeytugin o`lshemi de bolip tabiladi.

A`dalat joqari ruwxiyliq qa`diriyat bolip, «baxit», «azatliq», «ten`lik», «dosliq», «tinishliq» tu`sinikleri siyaqli insannin` a`zeliy iygi umtilislarinin`

---

⁸ Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat–engilmas kuch T., «Ma`naviyat»-2008, 27-28-betler

timsali bolip tabiladi. A`dalat haqqida alg`ashqi ko`zqaraslar ku`ta` alis zamanlarg`a barip taqaladi. A`yyemgi da`wir oyshillari oni universal nizam sipatinda tu`sindirgen. Misali, Zardusht a`dalatti «arta» tu`sinigi ja`rdeminde an`latar eken, oni a`lemdegi eki polyusten biri dep esaplaydi. Grek filosofi Platon a`dalat mashqalasin sistemali ta`rizde u`yrenip shig`iwg`a ha`reket etken. Onin` sotsialliq-siyasiy kontseptsiyasinda a`dalat «hu`kimranliq» ha`m «jen`illik» tu`siniklerine jaqin kategoriya sipatinda tu

`sindirilgen. Filosoftin` pikirinshe, ha`r bir qatlam ishinde ten`lik boliwi, qatlamlar ortasinda ten`lik hu`kimranliq su`riwi a`dalattan bolip tabiladi. Aristotel bul ideyalardi rawajlandirip, «ten`lestiriw» ha`m «bo`listiriw a`dalati» tu`siniklerin qollang`an. Farabiy a`dalatti sotsialliq ierarxiya ha`m ta`rtiptin` orin aliwi ushin fundament jaratiwshi huqiqiy kategoriya dep ta`riyplegen.

A`dalat mashqalasi ha`r dayim insaniyattin` diqqat orayinda bolip kelgen. Bul tu`sinik siyasattaniw pa`ninin` basli temalarinan bir ekenligi jaqsi ma`lim. Biraq a`dalat ruwxiy qa`diriyat esaplanadi. Ol tiykarinan ruwxiyliqtin` sotsialliq turmistag`i a`hmiyetli quram bo`legi bolip tabiladi. Bug`an ulli atababalarimizdin` ko`p a`sirlik miyrasi gu`yaa esaplanadi. A`llette, sotsialliq turmista a`dalattin` qanday da`rejede turaqli boliwi uliwmainسانيyat ma`nawiy jetilisiwinin` ha`r qiyli regionlarda ha`r qiyli faktorlarg`a baylanisli bolg`an. Ma`selen, alg`ashqi ja`miyet adami o`z uriwi ha`m qa`wimi ko`leminde pikir ju`ritken bolsa, a`yyemgi Gretsiyada basqasharaq, Orta a`sir xristian du`n`yasinda bir kiyli, islam regioninda o`zgeshe bir tuste talkilanadi.

A`dalat mashqalasinin` ja`ne bir quramalilig`i ol ha`r qiyli tarawlarg`a engizilgende ha`r tu`rli u`yrenilgen. Ma`selen, milliy (aniqrag`i, milletler araliq) a`dalat, diniy (dinler araliq, ha`r qiyli din wa`killeri arasinda, ha`r qiyli diniy sistemalar ko`z-qarasinan) a`dalat, ekonomikalik a`dalat, sotsialliq yag`niy ha`r qiyli sotsialliq qatlamlar arasindag`i a`dalat, sudtag`i a`dalat ha`m tag`i basqalar. Bulardin` ha`r birinde a`dalat timsali o`zine ta`n ta`rizde sa`wlelenedi. Sudlarda, misal ushin, Evropa da`stu`rlerine ko`re ol eki ta`repli ta`rezi formasinda su`wretlengen.

Sunday-aq, akademik J.Bazarbaevtin` «A`dep filosofiyasi» kitabında «a`dalat ha`m onin` ja`miyettegi orni» haqqında to`mendegishe pikirlerdi ko`rsetip o`tedi.

A`dalat, a`dalatliq adamzattin` haywanlardan artiqmashilig`in ko`rsetetug`in o`zgeshe ka`siyeti. Oni a`dep-ikramliliqtin` basi dep qarawg`a boladi. Ol tek a`dep-ikramliliq g`ana emes, ol ja`miyettegi siyasattin` tiykari bolip ta esaplanadi. Sonin` ushin qaysi eldin` a`debiyat sheberlerin alman`iz, ha`mmesi a`dalatliqti jirlag`an, a`dil patsha izlegen, a`dillikti a`lpeshlegen ha`m ko`termelegen.

Qurani Ka`rim de a`dillikti a`lpeshlep a`dalatliqqa shaqiradi. Muhammed payg`ambarimiz minady degen: «A`dalatliq Allanın` jerdegi ta`rezisi, ha`r qim a`dalatli bolsa, onda ol ta`rezi oni beyishke baslaydi. Kim a`dalatliqtan alislasa, onda ol dozaqqa tu`sedi». Sunday-aq Muhammed payg`ambarimizdin` minaday so`zleri de belgili. Ol aytqan: «Alla aspandi ku`n menen, ay menen, juldizlar menen bezedi. Al, jerdi, bilimpazlar menen, jawin menen ha`m a`dalatli ha`kimler menen bezedi».

Sunday-aq belgili al`-Gazaliy o`zinin` «Hu`kimdarlarg`a taza altinday nasiyxat» degen kitabında: «Ma`mleket isenbewshiliktin` tiykarında da turiwi mu`mkin, lekin a`dalatsizliqtin` tiykarında tura almaydi» dep ju`da` ayriqsha pikir aytqan. Shinında da I.A.Karimovtin` aytqanında: «Xaliq asharsiliqqa shidawi mu`mkin, lekin a`dalatsizliqqa shiday almaydi».

A`dalat tu`sinigi – musulmanlardin` barliq urpaqlarinin` oy-pikirine, onin` du`n`yag`a ko`zqarasına, a`dalatliq o`lshemine kirip, qanına sin`ip ketken a`deplik. Sonliqtan da qaraqalpaqlarda: «Ten` atanin` ballari ten`likke tursa da, kemlikke turmaydi» dep atap ko`rsetilgen.

Musulman du`n`yasında tiri waqtında payg`ambar da`rejesine aylang`an Ayatolla Ruxolla Xomeyni o`zinin` jumis orninin` to`rine ko`rkem kolligrafiyaliq jaziwda «A`dalatliq ha`kimiyyattin` tiykari» degen so`zleri ildirip qoyg`an eken.

A`dalatli adam parasatli, kemtar ha`m opali adam. Ol ha`r bir istin` haqiqyat ha`m duris o`lshemn tabadi. Sonin` ushin da a`dalatliqti ta`rezi menen duris salistirg`an. Musulman a`depliliginde a`dalatliq – fundamental` ha`m universal jaqsiliq qa`siyeti. Shin ma`nisinde a`dalatli boliw degen so`z barliq tarawda a`dil

boliv degendi an`latadi. A`dil adam hamme iste, sonin` ishinde turmista da, siyasatta da a`dalatli sheshimge keledi. Bul eldi basqariwshinin` qaysi da`rejede bolmasin za`ru`rli isi. Shig`ista «A`dalatli Sultan ba`ha`rde jawg`an, jerge jawatug`in jawinnan da jaqsi». «A`dalatli Sultan qunarli jerden de jaqsiraq» delingen. Shininda Arab du`n`yasinin` sahralarinda jawinnin`, qunarli jerdin` a`hmiyetin biletug`in adam, bul naqildin` qanday da`rejede bahalilig`in jaqsi tu`sinedi. Sonin` menen qatar, musulman ideyalarinin` g`a`ziynesinde minaday degen de maqal bar: «Sizler qanday bolsan`lar, sizin` basqariwshilarin`iz da sonday» dep adamlardin` o`zlerindegi a`dalatliqqa qatnas da`rejesi menen basshilarin` da a`dalatlig`inin` sipatin ko`rsetedi. A`dil so`zi tikkeley konkret ha`reketlerge baylanisli. A`dillik sonday qa`siyetlilik, sonin` ushin xalkimiz balalarinin` atlarin og`an baylanistirip A`dilbay, A`dilbek dep atag`an. Sonday-aq belgili, a`dalatli shaxslardin` ismisharipinin` artina «a`dil» degen so`zdi tirkegen.

A`dillikti konkret iste minaday etip tu`sindiriw mu`mkin. 1. Sudta insap ha`m a`dalat ju`zesinen hu`kim shig`ariw. 2. Tuwrini-natiwrudan, rasti-o`tirikten ajrata biliv, bir tamang`a bolispawliq. 3. Zulimdi joyip, insap tiykarinda is ju`rgitiw, haqiyqatti jaqlaw.

A`dillik ja`miyet turmisinda ha`dislerdin`, ta`rtip qag`iydalardin` hasil insaniy ideyalardin` haqiyqat o`lshemlerine say ekenligin aniqlawshi, ha`mme zamanlarda da tiykarg`i ruwxiy o`lshem bolip xizmet etedi.

Sonday-aq, a`dalat ja`miyette alti funktsiyani atqaratug`inin da keltirip o`tedi:

A`dalat tu`sinigi ja`miyette tiykarinan alti waziyani atqaradi. Birinshiden, ja`miyettegi sotsialliq mu`na`sibetlerdi maqsetke muwapiq sho`lkemlestiredi. Ekinshiden, tu`rli sotsialliq topar ha`m klasslardin` ma`plerin qorg`awdi ta`miynleydi. Olar arasinda birlikti saqlap turadi. U`shinshiden, ja`miyette mu`lkshilik mu`na`sibetlerin islep shig`iw aktivligin asiradi. To`rtinshiden, puqaralardin` huqiq ha`m erkinliklerin qorg`awshi qurali sipatinda xizmet qiladi. Besinshiden, haqiyqatliqqa ken` urqan atqan, lekin sotsialliq progresske tosiq bolatug`in mu`na`sibetlerdi joyiwg`a urinadi. Altinshidan, adamlardin` keleshekke iseniw tuyg`ilarin oyatadi ha`m ku`sheytedi.

A`dalat insanlar ortasinda o`z-ara mu`na`sibetlerdin` o`lshemi bolg`anliqtan ha`mme waqit sotsialliq a`hmiyetke iye boladi. Sol sebepli sotsialliq a`dalat degen tu`sinik kelip shig`ip, ja`miyettegi demokratiyanin` barlig`in-joqlig`in, insannin` sotsialliq jaqtan qorg`aliwin, ha`mmenin` zan` aldinda ten`ligi, sonday-aq puqaralardin` jumis penen ta`miynleniwi meditsinaliq xizmet, turaq jay, ta`lim, ma`deniyat tarawina tiyisliligin bildiretug`in sotsialliq dizim bolip esaplanadi. Sotsialliq a`dalat real qa`driyat bolip ha`zirgi ku`nde ol puqaraliq ja`miyettin` tiykarg`i bo`legi xizmetin atqaradi.

II-bap. Sotsialliq a`dalattin` milliy ideyada orni

2.1.Xaliq parawanlig`inda sotsialliq a`dalat ma`nisi

Xaliq parawanlig`i. Ma`mleketimizde a`melge asirilib atirg`an reformalardin joqari maqseti-xalqimizg`a mu`na`sip turmis sharayatin du`ziwden ibarat. O`zbekistanda qurilib atirg`an ja`miyettin, ekonomikalig`i tiykari sotsialliq bag`darlanilg`an bazar ekonomikasi. Bu`gingi du`n`yadag`i ko`p ma`mleketler tek g`ana sol jol menen rawajlanip, o`z xalqinin, abadanshilig`in ta`miyinlewde o`rnek bolmaqta. O`zbekistan ha`m tap usunday tuwri joldi tan`ladi. Bu`gin elimizde reformalar tek reforma emes, sonday-aq insan ushin onin`, abadan turmisi ushin xizmet qiladi. Ja`miyetimizdegi a`melge asirilib atirug`an ha`r qanday jaqalaniw, o`zgeristin, ma`nisinde, a`ne usunday jaqsi maqtaw jatirg`ani ba`rimizge ku`sh-g`ayrat bag`ish etedi.

Buring`i sovet du`zimi adamlar sanasina barliq pa`leketlerdin sebebi jeks mu`lkte degen ideyani sin`dirip, jalg`an ten`likti ornatpaqshi boldi. Aqibetinde islemegen adam islegen adamnan jaqsaraq jasay baslag`an edi. Ha`tte sovet adaminin` o`zi de ma`mleket mashinasinin` xizmetine aylandirildi. Miynetke haqi to`lewdegi a`dalatsizliq, baqimendelik iyek artiwshiliq ruwxin. o`ndiristegi israpkershilikti ku`sheytti. A`tten usi da`wirden, miyras bolip qalg`an "Ma`mleket bar, ha`mmeni bag`adi" degen keyip ayrim adamlar sanasinda usi ku`nge shekem jasap kiyatir. Bu`gin de bazi adamlar jumis tabiw, o`z arbasin o`zi tartiw, jan`a ka`sip iyelew ornina tu`rli ken`selerden materialliq ja`rdem soraw menen a`were, tiykarinan ma`mleket ha`mmege tegin zat u`lesetiretug`in ma`keme emes. Buni anlap jetpegenler "Bersen-jeymen, ursan-o`lemen" degendey biypariqliq menen ha`zirge shekem ha`reket qiliw ornina bir shette tamashagoy bolip otiripti. A`det te, mu`sibed du`zimler xaliq abadanshilig`ina, onin, bayip ketiwine ma`pi tar bolmaydi. Sovet du`zimi ha`m xaliqti su`n`iy ra`wishte turmis ta`shwishlerine bating`an edi. Haqiyqatinda da ku`n ko`riw mashaqatidan basi shiqpag`an xaliq ob`ektiv na`rseler twrisinda oylawg`a, pikirlewtse imkaniyat taba almay qaladi. Sovetler de sol tu`rde o`zleri alip barg`an siyasatti kritika qiliwg`a ku`shi jetetug`in

sotsialliq-siyasiy ag`imlar payda boliwinin aldin aliwg`a ag`imlar payda boliwinin, aldin aliwg`a uring`an. Leykin eski du`zimmn` barliq uriniwlari biykar ketti, ol aqir-aqibetinde o`zin-o`zi jep tawsiltirdi.

O`zbekistan g`arezsizlikke erisken da`slepki ku`nlerden aq, jeke da`wlet, mu`lki xu`kimranlig`in biykarlap, mu`lk formalari tu`rli-tumanlig`ina, atap o`tkende. jeke mu`lkke ken` jol ashildi. Bu`gingi ku`nde ma`mleketimizde mu`lkdarlar klasi qa`liplespekte, mu`lksiz adam o`zine de, birewge de, ja`miyetke de ko`p payda keltire almaytug`inlig`i belgili boldi. Endi kambag`alshiliq penen maqtanish, oni ko`rsetip jaqtan soraw zamani o`tip ketti. Kerisinshe, isbilermenler, mu`lkdarlar zamani baslanip atir. Biz endi konkurensiyasiz o`siw, joqarilaw, rawajlaniw, bolmaytug`inlig`in anlap jettik. Leykin, to`rt mu`shesi pu`tin sanali, aqilli ha`m aktiv adamn`sh kambag`al jasawi uyat sanalatug`in da`wir kelgenin ha`zirde ba`rshe ha`m andap alg`ani joq.

Xalqimizda "bes barmak ten` emes" degen a`jayip naqil bar. Leykin sabiq du`zim bes qoldi ten` qiliw urani menen jasadi. Bazar ekonomikasi ja`miyette ma`lim ma`nidegi jarisiwg`a alip keliwge ta`biyg`iy. Sonin`, menen birge biz qurip atirg`an ja`miyette ma`mleket xaliqtin`, jetilisiwin asip-tasip ketken baylar-kambag`allarg`a bo`linip ketiwine jol bermeslik sharalarin ko`rip, bul ma`niste o`zine ta`n ku`shli sotsialliq siyasat ju`ritpekte. Xaliqtin`, en`, ken`, qorg`alg`an ha`m mu`ta`j jarisiwlarin o`z waqtinda qollap-quwatlaw, xaliq abadanshilig`i jolinda iske asirilip atirg`an reformalar jetiskenligi kepillidir. Sotsialliq qorg`aw sharalari xaliqtin`, ha`mmesine emes, al ko`birek xaqiyqiy mu`taj ha`m to`men qatlamlarg`a jo`neltirilmekte. Bul ma`nisde ma`mleket talaplari menen bir qatarda miynet ja`ma`a`tleri ha`m xayril sho`lkemleri tag`i da jamg`armalardin`, tabislari da iske salinip atir.

"Sennen-ha`reket, mennen bereket" degen dana naqil biykar aytilmag`an yag`niy bul du`n`yada ko`p na`rse adamnin o`zine onin` is-ha`reketlerine baylanisli.

Bu`gigi ku`nde abadan turmis tiykari-erkinlik, isbilermenlik ha`m baslamalar ko`teriwden ibarat. Bul haqiyqiy atti adamlar sanasina sin`diriw ken` xaliq qatlamlarinin` reformalar mazmunin anlawg`a ha`m onin, za`berdes orinlawshisina

aylaniwǵa erisiw za`ru`r. Bunin` ushin olardin` ko`z-qarasin, turmisqa, miynetke. jerge qatnasig`in pu`tkilley o`zgeriw u`lken a`hmiyetke iye. Ekonomika o`tken du`zimde ayrim qa`nigelerdin`, jumisi bolsa, bu`gin uliwma xalik uliwma ja`miyettin` ma`pine baylanisli ma`sele bolip qaldi. Pu`tkil xalik jan`a ekonomikalıq tafakkur menen qurallanbaqta. Miynetke qatnasimiz ko`pten o`zgere basladi. Sanamizǵa sin`ip ketken "Dawlet mu`lki" degen tu`sinik qasina bu`gin "Jeke mu`lk", ja`miyetleri shirket, fermer. sem`ya, qu`direti degen jan`a tu`sinikler qosildi. Ma`mleketimizde g`a`rezsizlik jillarında o`te oraylasqan jeke ha`kimlik tiykarında qurılǵan du`zim tarqatildi. Isbilermenlik xizmetinin`, erkinligi ushin huqiqiy ha`m ekonomikalıq jag`daylar ha`m kepillikler jaratildi. Mu`lkdarlar klasın qa`liplestiriw olardin`, huqiqin bekkemlew abiroyin asiriw ha`m kepilliw barabında sezilerli jumislar a`melge asirildi.

Tashabbuskarlıq ha`m isbilermenlikti jaristiriw adamlarda mu`lke iyelik sezimin ta`rbiyalaw, xojalıq basqariwdin`, zamanago`y usulların o`zlestiriw o`z ishine isenim tuyg`ıların kamalg`a keltiriw milliy ideologiyamızdin` waziypasına kiredi. Ta`biyiy baylıqlar, jer resursları ma`mleketimizdin` ekonomikalıq potentsiali ha`r bir puxaranın` mu`tajın qandiriw o`zligin bayan etiw ha`m do`retiwshilik qa`biletin ju`zege shig`ariwdin` tiykarg`i tirnag`i bolip esaplanadi. Du`n`yadag`i ko`pshilik ataqli kisiler qazaq aqını tola to`kis qosiladi. "O`zbekler jetistirmeytug`in ha`m mol hasil almaytug`in eginnin` ha`m mol hasil almaytug`in eginnin o`zi joq, jer ju`zinde o`zbek sawdagerinin, ayag`i jetpegen jay joq, o`zbekler qila almaytug`in istin` o`zi joq... O`tkir zeyin, ziyreklik, shaqqanliq ha`m isbilermenlik-buların, ha`mmesi o`zbeklerge ta`n belgi". Miynetkesh istin, ko`zin biletug`in O`zbek xalqı o`z turmisin o`z qolı menen abadanlastiriwǵa qurbi jetedi. Ha`r qaysi insan ha`m sem`ya ha`m bay bolsa, ja`miyet ha`m ma`mleket de ku`shli ha`m qu`diretli boladi, degen haqiyqatqa tiykarlanıp bu`gingi ekonomikalıq reformalarımız jaqın keleshekte a`llette, o`z miywesin beredi.

2.2 Ka`mil insan ideyasi sotsialliq ten`lik kepilligi

Ka`mil insan ideyasi-ha`m milliy ha`m uliwma adamzatqa ta`n mazmunga`a iye bolg`an og`an ta`n en`, joqarg`i ruwxiy ha`m dene salamatlig`in ja`m etken, oni ba`rhama jaqsiliqqa sharlaytug`in ideya O`zbekistan o`z g`a`rezsizligine eriskennen son ja`miyet ruwxiy o`mirin sawaltiw ha`m rawajlandiriw insan faktorin u`lken itibar beriw ma`mleketimiz aldinda turg`an en` tiykarg`i waziypalardan birewi sipatinda ku`n ta`rtibine qoyiliwi ha`m maziydin` ko`p a`sirlik sabaqlarina, ja`miyet aldinda ko`ndelen`, turg`an jan`a waziypalardi sheshiwge aqil menen jandasiw ko`rinisi.

Milliy o`zlikti anlaw ja`miyetimiz o`mirinde ju`z bergen ruwxiy o`zgerislerdin` tiykari. Milliy o`zlikti an`lawda adamnin` xaliktin` ruwxiy kamalati menen baylanisli. Milliy o`zlikti, o`z ma`plerin, o`z ma`mleketi rawajlaniwi keleshegin teren` aqilli aqlag`an insan ha`m xaliq g`ana ken` rawajlaniw imkaniyatlarina iye bola aliwin tariyx sabaqlari barqulla sipatlap kelgen.

Ka`mil insan ideyasi tek g`ana ayriqsha adamlardi emes, al pu`tkil xaliqlardi joqari rawajlaniwg`a qaray jeteklegen, olardi ruwxiy ha`m ag`artiwshiliq ta`repiinde ten`siz tabislarg`a yosh bergen. Ka`millikti arziw qilmag`an ba`rkamil a`wladlardi kamalg`a keltiriw bazda qayg`irmag`an xaliktin` millettin` keleshegi joq. Bunday xaliq ha`m millet jog`altiwg`a ushiraydi. Ja`miyet rawajlaniwindag`i joqarilawlar rawajlaniw imkaniyatlari ka`mil insannin` qa`liplesiwi ruwxiy g`ayrat ha`m imkaniyatlari menen baylanisli bolg`an. Ko`p ta`repleme sotsial turg`inliq jag`daylari ekonomikalik siyasiy (krizisler) talaplar ruwxiy krizistin`, na`tiyjesi sipatinda ko`zge taslanadi. Sonin` ushin ja`miyet rawajlaniwindag`i tu`skinlikler ha`m joqarilaw sebebin sotsialliq-ekonomikalik siyasiy faktorlar menen bir qatarda adamlar sanasi, iqrari ko`z-qarasi, ka`millik da`rejesinen de izlew kerek. Milliy ideyamizdin` tiykarg`i maqsetlerinen biri-ha`r ta`repleme ka`mil insandi ta`rbiyalawdan ibarat. Ka`mil insan bul-erkin shaxs erkin pikir etiwshi o`z xalqinin` ideyalari ushin gu`resiwshi insan, o`z watanina hadal xizmet etiwshi kisi I.Karimov so`zi menen aytqanda "Bizin` tiykarg`i baylig`imiz, rawajlang`an

ma`mleket du`ziwge alip baratug`in joldag`i tiykarg`i tayanshimiz-adam. Joqari qa`nigeli ha`m (joqari) ruwxiy joqari insan bul na`rse a` sirese, jas a`wladg`a tiyis".

Ka`millik miyir-sha`pa`a`t, adalat, tuwriliq, xu`jdan, ar-namis, sabirliliq, isbilermenlik siyaqli ko`plegen hasil adamg`a ta`n belgi ha`m paziyletlerdin` jiynag`i.

Ka`mil insan ideyasi a`zelden xalqimizdin` hasil niyeti, onin` ruwxiyatinin` o`zinshe bir bo`legi bolip qalg`an. Ol islam filosofiyasidan aziqlanip tag`i da ken`irek mazmun ma`niske iye bolg`an. Ibn Sina, Beruniy, Farabiy, Nawayi danishpanlardin, ka`mil insandi ta`rbiyalaw pikirleri ja`miyet rawajtaniwina jan`a ruwxiy imkaniyatlar izlew maqsetleri menen baylanisli. Farabiy fazil shahar adamlari haqqindag`i ideyalardi aldina qoyar eken, shaxstin`, ruwxiy kamalatina adalatli ja`miyet quriwdin`, tiykarg`i sha`rti esaplag`an. Tariyxqa ko`z taslasaq ulli kisilerdin`, sho`lkemlestiriwshilik xizmetp sheber basqariwshiliq teren`, bilimlilik penen g`ana emes olardin`, a`dep-ikramlilik`i menen de joqari ma`ni ko`rsetken a`deplilik basqalarda g`ana emes, iyelew degen so`z. A` sirese, bizin`, milliy traditsiyalarimizg`a ko`re, insannin` ka`milligi, da`slep onin` a`depi jetiskenligin`de ata-babalar miyrasin teren` u`yrenip, oni bayitiw u`lken kisige hu`rmet ko`rsetiw barisindag`i ha`reketlerdi de ko`zge ko`rinedi. Ka`milliy da`rejesin xa`r kim o`zinshe belgiley almaydi. Ka`millik ha`r bir shaxstiq o`zinen kore basqalarg`a jaqsiraq korinip turadi. Ka`mil insan-qulliq, bag`ininqiliqdan tolig`insha qugilg`an adam. Nege degende insan birewge qulday iyerse demek sotsialliq ga`reptei ol hesh na`rsege erispegen boladi. Ka`mil insan o`z ma`sligi watapi xalqi ma`plerine jat, zararli ideyalardi tarqatip atirg`an adamlar artinan bilip-oplmei iyterip kste bermeydi, abayli ha`m aktiv boladi.

Xalkimizdin a`yyemnen a`jayip a`detleri, u`gitleri bar, elde muhabbat, ana ha`m watandi ziyarat siyaqli muqaddes biliw, o`tirik so`ylewshilik, birewdin` haqina qiyanet qilmaw, u`lkendi hu`rmet, kishini siylaw usilar qatarında turadi. Bular xalqimizdin` o`miri turmis jag`dayi, ruwxiylik`i ha`m mentalitetine sin`ip ketken. Bilay oylap qaralsa, ata-babalarimizdin` usi talaplarında ja`miyeg insan ushin en`. kerekli paziyletler aytip o`tilgen. Aqqan da`r`ya ag`aberedi, degenindey iqrari bekkem ata-babalarimiz a`wladlari usi belgilerdi o`zinde jiynap, mu`na`sip

perzentler bolip jetisedi. Onin` ushin bizin`, watanimiz jas a`wladqa oni ta`rbiyalawg`a bar ku`sh-imkaniyatini isletip atir. Tariyximizda ka`millik timsallari ko`p: Alpamis xalqimizdin`, ideal qaharmanlari ol aqil-parasat, dene kamalati ma`rtlik ha`m watandi su`yeshilikti ko`rkem timasali ha`zret Nawayi uship ideal-Farxat obrazi. Ol aqil ha`m dene ka`malati iyesi. Farxat Naqshbandiydin` - «Dil ba eru, dast ba ko`r» printsipin o`zinde ko`rsetken shaxs.

2. 3. Sotsialliq birlik, milletler ara tatiwliq ha`m dinler ara bawri ken`lik a`hmiyetli sotsialliq faktorlar.

Ja`miyetlik birge islesiw kelisim filosofiyasi bolip ha`r qiyli pikir ha`m ko`z-qaraslarg`a iye bolg`an, tu`rli millet, rasa ha`m dinge tiyisli shaxs ha`m toparlardin, uliwma maqset jolindag`i birligin ta`miyinleydi. Na`tiyjede ja`miyette tinishliq ha`m tatiwliqtin turaqli rawajlaniwdin kepilligi ju`zege keledi. A`lbette usinday da`rejege ersisiw o`z-o`zinen bolmaydi. Ha`r qiyli ileyalardi bayraq qilip alg`an ku`shlerde bir maqset jolinda birlestiriw ju`da` qiyin. Leykin watan ko`rki, el tinishlig`i xaliq abadanlig`i sog`an ersiwdi talap etedi. Ko`z-qaraslar ra`n`-ba`ren`ligi pikirler ha`r qiyilig`i so`z ha`m pikir erkinligi ja`miyette salamatlastiriwshi oni bekkemlewshi asa tiykarg`i faktor, biraq bul qiyalg`a kelgen ga`pti ashiw kewil ku`segen isti qiliw o`z ma`pi ushin ha`mme na`rsege tayar turiw, degen so`z emes. Bunnan tisqari erkin pikir degeni a`lbette tuwri pikir degeni de emes, erkinliktin` o`zi bolsa an`lap aling`ani za`ru`r. Demek pikir erkinligi uliwmalap uliwma ja`miyet jolindag`i salamat ha`reket, salamat pikir ju`ritiw iyman-iqrar ju`zesinen is tutiw degen so`z. Ulli babamiz Alisher Nawayi, Farabiyde "Eger pikirleri ha`m ha`reketleri ja`miyet ma`plerine xizmet kilmaytug`in bolsa, ma`mleketti bunday adamlardan tazalaw kerek"; degen pikir di biykar etpegen.

Min` jillar dawaminda milliy ma`mleketshiligimiz tariyxiy ta`jiriybelerinde sinaqtan o`tken bunday pikirler ha`zirgi ku`nge shekem o`z qa`dirin jog`altpag`an. Bulardin` barlig`i bu`gingi ha`m erten`gi ku`nimiz ushin xizmet etedi.

Sovetler da`wirinde hu`kimranliq qilg`an kommunistlik ideologiya klassliq ha`m partiyaliq qosig`i astinda a`lemde tek aq, qara boyawlarda siziwg`a milletti eite bolip taslawg`a sebep boldi. Jat klasslar, olardin`, "qutliqlari" olarg`a qosilg`anlar qosip jog`atildi.

Bunin` sebebi sovetler ideologiyasinda klassliq ma`pler, jalg`iz partiya uliwmainanliq ideyalarinan u`stin qoyilg`aninda edi.

Ja`miyet rawajlaniwinda xaliq pikirin bir jayg`a toplan, onin` imkaniyatlarin bir ta`rtipke salip, oni uliwma rawajlaniw jolina baslaw tiykarg`i a`hmiyet ka`sip etedi. Usi jag`inan alg`anda, O`zbekistanda g`a`rezsizlikke eriskennen son` Prezident I.Karimov basshilig`inda jaqin o`tmishte ken` tarqalg`an milletler joq etildi. Yag`niy ja`miyettin`, sotsial-siyasiy muhitill buzatug`in, adamlar pikirin shalg`itatug`in waqiyalarg`a shek qoyildi. Bunda en` da`slep, o`zimizge dushpan qidiriw, ja`miyetti bo`lip jiberiwge jol qoymadi. Bizde bul-partokrat, nawi-kommunist, onisi-diydar, bul dahriy dep, o`z-ara jalalar qiliw aqibetinde toqnasiwlar jolinan barilmadi. Kerisinshe, o`tmishtegi qa`teler ushin da, xalqimizdin` bu`gini ha`m erten`i ushin da ba`rshe birdey juwapker ekenligin mashqalalardi tek birgelikte bolip sheshiw mu`mkinligin tuwra tu`sindik. Sol sebepli ma`mleket ha`m xaliq ma`pleri jolinda birlesiw ku`shlerdi tenlestiriw, a`xtirolarg`a berilmey, ba`rshe imkaniyatlardan aqil-zakawat menen paydalaniw joli tutildi. Awir-basiqliq, oyshan`liq, sabitqadamliq, uzaqti go`zlep jumis qiliw ha`mme waqit xa`reket printsipline aynaldi.

Bu`gin g`a`rezsiz O`zbekistan ja`miyetlik plyuralizm, o`mirdi erkinlestiriw, mu`lktin` ha`r qiyli formalari ten` huqigliq`in kepilliw jolinan baratir. Usilay ja`miyette bolsa ha`r qiyli ja`miyetlik gruppalar, taypalar, klasslar boliwi tayin. Olardin` o`z ekonomikalik ha`m siyasiy ma`pleri bir-birinen ayriqsha da`rejede parq etiw ha`m ta`biyyi. Watanimizda alip baratirilg`an siyasat oni tu`rli revolyutsion keskinliklersiz, ja`miyetlik kekti ot aldirmay qarar taptiriw imkanin berip, birgelik ha`m tinish tatiwliq ushin sharayit jaratip bermekte. Sotsial birgelik ja`miyettegi barliq adamlar, partiyalar, toparlar bir kiyli pikir ju`ritsin, degen so`z emes. Tiykarinda ha`r bir ja`miyettin` ku`shtin` du`n`yaqarasi, ma`pleri tu`rlishe boladi ha`m olar birewi birewinen pariqlik kiladi. Leykin bular ushin uliwma jo`nelme jalg`iz Watan ko`rki, el tinishlig`i xaliq abadanlig`i bolip qala beriwine erisiw og`ada qiyin.

Tu`rli ja`miyetlik gruppalar ma`pin qorg`awg`a bel baylag`an, o`z da`stu`rin dag`aza qilg`an partiya ha`m ja`ma`a`t sho`lkemleri o`z xizmeti aynalasindag`i ag`zalari ma`pin qorg`awi mu`mkin. Biraq uliwma ma`p-xaliq, ja`miyet Watan

ma`pi siyaqli en` joqari qa`diriyatlar bar ha`mme siyasiy partiyalar ideyalar ha`m ideologiyalar usi uliwma tiykarda birlesedi. Ja`miyet kimnin` qanday partiya yamasa ha`reket esabinda qalg`aninan qarap emes, al xaliq tinishlig`i Watan ko`rki, xaliq abadanlig`i jolinda qilip atirg`an a`meliy jumislarina qarap baha beredi.

Usinday kilip, ja`miyetti sun`iy ra`wishte bolip tu`rli qarama-qarsiliqlardi tiykarlastiratug`in ta`liymat pariqli, milliy g`a`rezsizligimizdin` ja`miyetlik birgelik ideyasi tu`rli partiya, din qatlamina tiyis ha`r qiyli ja`miyet ag`zalari qaraslarindag`i ta`biyyiy ra`n-ba`ra`n`likti uyg`inlastiradi ha`m uliwma rawajlaniw ma`plerine bag`indiriwg`a xizmet qiladi. Bul qanday formalarda iske asiriladi.

Birinshiden, ja`miyettin`, en` joqarg`i maqset ha`m ma`plerin o`zinde jiynag`an aldag`i ideyalar milliy rawajlaniwdi ha`reketke keltiriwshi ku`shke aynaladi.

Ekinshiden, ja`miyettegi ha`r bir sotsial gruppaa o`zinin`, programmaliq maqsetleri ha`m a`meliy xizmetin usi joqarg`i milliy ideyalar menen uyg`inlastiriwshi milliy rawajlaniwdin` za`ru`rligine aynaldi.

U`shinshiden ha`r bir adam ja`miyettegi orni, du`n`yaqarasi ha`m iqrarinan qaramastan ja`miyettin`, joqarg`i maqset ha`m ma`plerin sa`wlelentiretug`in milliy ideyalardin` iske asiwi ushin o`zin juwapker dep biliwi bul protsesstin` tiykarg`i printsipi esaplanadi.

Xaliqtin` tu`rli qatlamlari arasindag`i mu`na`sibetler ha`m o`z-ara birlikti jaqsilaw ja`miyettegi turaqliliqti bekkemlewge sharayat jaratadi. Kerisinshe usi birliktin` izden shig`iwi qatnasiqlardin` jamanlasiwi bul turaqliliqtin` buziliwina alip keldi, sotsial turaqliliq siyasiy ha`m milliy tarqaqliqti keltirip shig`ardi. Bunday jag`day xaliq tilinde "Qas qoyaman dep ko`z shig`ardi" dep ataladi. Yag`niy turaqsizliq oshag`ina may quyg`anlar "Tog`ayg`a ot ketse, ha`mmesi bir janadi" dep aytqanlarinday is ju`rgizedi. Olar basqalar jandirip bolsa-da o`zleri de ku`lge aynaldi. Bul a`piwayi haqiyqatti ba`rimiz teren` an`lap aliwimiz qarsi gu`resiwimiz kerek.

Sotsial birlikti bekkemlew ba`rimizdin` birinshi na`wbette, ma`mleket ha`m ja`ma`a`t birlespeleri ha`mde ja`miyettin` aldin`g`i wa`killeri bolg`an aktivler moinina u`lken juwapkerlik qoyadi.

Ba`rmiz Watan ko`rki el tinishlig`i ha`m xaliq abadanshilig`in ta`miyinlew ushin ja`miyetlik birgelik jag`dayina ziyan jetkiziwi mu`mkin bolg`an ha`r qanday qa`wip-qa`terdin` aldin aliw, olardi qa`liplestiriw ushin kerek bolg`an sharalardi ko`riwimiz tiyis. Nege degende usi aziz Watan ha`mmemizdiki, ondag`i ta`shwishde tabis ha`m kemshilikler, jetiliskenlikler tiyis.

Milletler ara tatiwliq ideyasi uliwma insanliq qa`diriyat bolip, ha`r qiyli xaliqlar birgelikte jasaytug`ii region ha`m ma`mleketler milliy rawjlaniwdi belgili. Sol jaydag`i turaqliliq ha`m tinishliqtin` kepili bolip xizmet etedi.

Bu`gingi ku`nde jer ju`zinde 6 milliardtan artiq elat bar. O`zbekistan territoriyasinda bolsa 130 dan ziyat millet ha`m elat wa`killeri jasaydi. Ha`r bir millet Allatalanin` tan` qalarliq isi. Du`n`ya dinlerinin` muqaddes kitaplarinda Alla-taala haqiyqatinda adamdi bir ata bir anadan jaratqan. Biraq olar bir-biri menen tanisiwi baylanisiwi ushin milletlerge baylanisiwi ushin milletlerge bolip qoyg`an. Ma`mleketler bul barada ko`p milletli (polietnik) ha`m bir milletli (monoetnik) qurilisqa iye bolip ha`r biri o`zine ta`nligi menen bir-birewinen pariqli qiladi. Ha`r bir millet wa`killerinin` boliwi a`zelden og`an o`zine ta`n ta`biyiy ra`n`-ba`ren`lik berip kelgen ha`r bir millettin` uliwma ma`pleri menen birge o`z qa`diriyatlari ha`m bar. Uliwma qa`diriyat ha`m jeke ma`pleri bir-birine qarsi kelip qaliwi yamasa birdey boliwi mu`mkin. Bunda usi ma`mlekettegi milliy siyosat tiykarg`i a`hmiyetke iye boladi. O`zbekistan siyaqli polietnik ma`mlekette tu`rli milletler ma`plerin birdey qiliw, olardin` arasinda tatiwliqti ta`miyinlew, rawjlaniwdin` sheshiwshi faktorlarinan biri esaplanadi. Sebebi, millettin` keleshegi basqa xaliqlar ha`m ma`mleketlerdin` rawjlaniwi, pu`tkil du`n`yadag`i jag`day ha`m imkaniyatlar menen de baylanisli. Xalqimizdin` "qonsin` tinish-sen tinish" degen naqilinda usi haqiyqat ko`zde tutilg`an. Pu`tkil du`n`yada birinshi na`wbette qon`si ma`mleketlerde qarama-qarsi jasaytug`in etnoslar arasinda

tinishliq, abadanshiliq, turaqliliq, birgelikten, huqikli munasibet o`zining jarqin keleshegin ta`miyinlew almaydi.

Sonin` menen birge bir ma`mleket aynalasinda milliy ma`plardi ten` qandiriw olar rawajlaniw ta`miynlew ju`da` qiyin ma`sele ekenin de anlawimiz tiyis. Milletler ara tatiwliq ideyasi usi ma`seleni tuwri sheshiwge ja`rdem beredi. Bul ideya bir ja`miyette jasap, bir maqset jolinda miynet etip atirg`an tu`rli millet ha`m elatlarg`a kiretug`in adamlar ortasindag`i o`z-ara hu`rmet, dosliq ha`m awizbirshiliktin` ruwxiy tiykari. Bul ideya ha`r bir millet wa`killiktin` talanti ha`m sheberliginin` toliq ju`zege shig`iwi ushin sharayat jaratadi ha`m oni Watan keleshegi, el tinishlig`i, xaliq abadanlig`i siyaqli jaqsi niyetlerge sharlap turadi. Ma`mleketimizde usi ideyani a`melge asiriwg`a u`lken itibar berilip atir.

Prezidentimiz I.Karimov O`zbekistannin` bul tuwrilig`i o`zine ta`n siyasatin` bayan etip to`mendegishe qaytalag`an:

Respublika xalqi ortasinda ko`pshilikti quraytug`in o`zbek milletinin` muqaxades waziypasi ana tilin o`z milliy ma`deniyati ha`m tariyxin tiylewden g`ana ibarat emes al birgelikte turmis keshiretug`in kem sanli xaliqlardin` ta`g`diyri ushin, olardin` o`zine ta`n ma`deniy ruwxiy belgilerin saqlap qaliw ushin, o`siwi ushin olarg`a ten` sharayat ha`m imkaniyatlar jaratip beriw tuwrısında da juwapker boliwdan da ibarat. Bunday jag`day milletara qatnasiqlar tu`rli mashqalalar tuwiliwina hesh qashan jol koymaydi ha`m watan ko`rki, el tinishlig`i, xaliq abadanshilig`i siyaqli uliwma milliy ideyalardi bir bolip sheshiwden iske asiriwda tiykarg`i a`hmiyetke iye.

Neshe min` jilliq tariyximiz sonnan guwaliq beredi, kishi peyillik ha`m insansu`yiwshilik, milletler ara tatiwliqqa umtiliw xalqimizdin` en` joqari paziyletlerinen esaplanadi. Bul tuwrali traditsiyalar a`wladtan-a`wladqa o`tkizip kelinip atir. G`a`rezsizlik jillarında milletler ara tatiwliq ideyasi aldig`a qoyilg`ani ha`m a`melde og`an erisiliwi O`zbekistannin` rawajlaniwında qolg`a alg`an en` u`lken tabislardan biri ma`mleketimiz basshilari milliy ma`seleni aqil menen xaliq ara printsiplerge mas jol menen sheshiw milletler ara muhabbatlardi birdey qiliw sharalarin ko`rdi. Bul tuwrali konstitutsiyaliq talaplar tiykarında is

tutildi. Elimizdin` ko`p milletli xalqi sanasinda "O`zbekistan jalg`iz watan" degen ideya tiykarinda haqiqiy watanlasliq sezimin ka`liplestiriw bul esaptag`i islerdin` tiykarg`i jolina aynaldi.

O`zbekistan Respublikasi konstitutsiyasinin` 8-stat`yasinda "O`zbekistan xalqin milletinen qatiy na`zer, O`zbekistan respublikasinin` puxaralari kuraldi" dep aniq belgilep qoyilg`an. "O`zbekistan xalqi" tu`sinigi ma`mleketimizde jasap bir maqset jolinda miynet qilip atirg`an tu`rli millet ha`m elatlarg`a tiyis bolg`an adamlar ortasindag`i o`z-ara hu`rmet, dosliq ha`m birlik ushin ruwxiy tiykar bolip xizmet qiladi. Bunnan tisqari konstitutsiyamizda "O`zbekistan Respublikasi o`z territoriyasinda turmis keshiretug`in barliq millet ha`m elatlardin` tilleri u`rip-a`detleri ha`m traditsiyalarin hu`rmet qiliwin ta`miynleydi. Olardin` rawajlaniwi ushin sharayat jaratadi" dep qaytalag`an bul tuwrali turmista ko`plep sharalar iske asirilib atir xususan 1992 jildan aq milliy ma`deniy oraylar xizmetin muwapiqlastiriw ha`m olarg`a ko`meklesiw maqsetinde O`zb. Res. "Bainalmilal» orayi quraytug`in bug`an misal boladi. Sonda 12 milliy ma`deniyat orayi birlestirgen bul ja`ma`a`t sho`lkem ju`zden artiq oraylar jumisin sa`ykeslestirip ma`mleketimizde turmis keshiretug`in barliq millet ha`m elatlardin` o`z ana tilinde oqiwi ushin ken` imkaniyatlar jaratilg`ani joqari oqiwi orinlari ha`m mekteplerde bug`an a`mel qilaturg`ini koplegen tillerde gazeta jurnallar basilip, teleko`rsetiw ha`m radio tolqinlar alip barip atirg`anlig`i ha`m basqa jumislarda tuwradag`i na`tiyjeli faolnyatinin` ayqin misali.

Bu`gingi ku`nde du`n`yanin` ayirim regionlarinda bolip atirg`an milletler sonnan xabar beredi.

Milletler ara tatiwliq ideyasinin iske asiriwg`a g`aw bolaturg`in en` qa`terli tosiq jawiz milletshilik ha`m shovinizm. Bunday illet ziyanli ideya tuzag`ina tu`sip qalg`an ja`miyet ta`biyyi ra`wishte kriziske ju`z tutadi. Bug`an uzaq-jaqin tariyxtan ko`plegen misallar keltiriw mu`mkin. Bir g`ana fashizm ideyasi XX a`sirde insaniyat basina da`slepki barliq a`sirlerdegidin ko`re ju`rek apat ba`leler jawdirip, aqir-aqibetinde o`zi de pa`leketke ushiraydi. Lekin fashizm,

bol`shevizm, shovenizm, irqshiliq ideyalarin tiriltirip, milletler ara tatiwliq birgelik ideyasina qarsi "salip ju`risi" barlig`i ha`mmemizde husher tarttiriw lazim.

Tek milletler ara tatiwlik ideyasina tayanip uliwma maqsetler jolinda Watan ko`rki, el tinishlig`i ha`m xaliq abadanshilig`inday joqari erisiwi mu`mkin.

Diniy bawirken`lik ideyasi - ha`r qiyli diniy isenimge iye bolg`an adamlardin` bir artiliqqa, bir watang`a Joqari da`rejeli Ideya ha`m niyetler jolinda birlikte jasawdi an`latadi.

Diniy sotsialliq turmisti baqiyliqti onin` ha`deyselerin o`zine ta`n ta`rezde sa`wlendiriwine sana formalarinin` biri. Ol da`slep insan o`mirinin` alg`ashqi da`wirinde qa`liplesken ha`m sol zamanda jasag`an adamlardin` du`n`ya qarasin da sa`wlendirilgen. Din du`n`ya, insan ha`m basqa da tiri janlardin` jaratiliwi ha`m kelip shig`iwi o`mirdin` ma`nisi mazmunin, insannin` jasiwdan go`zlegen maxseti siyaqli ma`selelerge ilahiy na`zerden juwap beriwshi du`n`ya qaras formasi. Ol bu`gingi ku`nde de sol waziypani atqarip kelmekte. Din diniy du`n`ya qarasti, diniy ma`resimlerdi sonday-aq diniy sezimdi o`z ishine aladi. Orta a`sirlerde din ma`deniyattin` barliq tu`rlerin (ilim-pa`n, filosofiya, xuqiq a`dep-ikramliq siyaqli) o`zinde ja`mlestirgen ha`m olarg`a o`z ta`sirin o`tkergen, burinnan tiykarinan ruwxiy qa`diriyatlardi o`zinde ja`mlestirip keldi. Milliy qa`driyatlardin` a`sirler dawaminda (bezovol) jasap kiyatirg`aninda dinnin` sharapatinan. Prezident islam Karimov so`zi menen aytqanda "din bizin` qanimizg`a, oyimizg`a sonday da`rejede teren` sin`ip ketken oni hesh qanday ku`sh hesh qanday sho`lkemler menen shig`arip bolmaydi.

Diniy isenimlardin` ma`nisi uliwma boliwina qaramastan dinlardin` ko`rinisi ha`r qiyli boladi. Du`n`yada ju`da` a`piwayi, a`yyemgi dinler menen bir qatarda uliwma dun`yaliq a`hmiyetine ta`n quramali, du`n`ya dinleri de bar. Olar tariyx za`ru`rlikke qarap tu`rli da`wirlerde qa`liplesken.

Sebebi dun`yadag`i dinlardin` barlig`i jaqsiliq ideyalarina tiykarlanadi ha`m jaqsiliq tinishliq dosliq silaqli qa`siyetlerge talanadi. Adamlardi pa`klik xadalliq Miyrim-sha`pa`a`t dosliq bawriken`likke iytermeleydi. Du`n`yadag`i barliq iri dinler bul du`n`yani pa`niy, o`tkinshi esaplaydi olar Insannin` jasawdan aniq

maxseti bul du`n`yada qayirli sawapli isler qilip baqiy du`n`ya sinawlarina tayarliq ko`riw ja`nnet muwapiq boliw degen ideyani qollaydi. Barliq dinlerde insan o`mirinin` ma`nisi, mazmuni, adamlar ortasin siyasiy xuqiqiy, a`deplik mu`na`sa`betlerdi ten`lik a`dalatliq tiykarinda ornatiw ma`selesi azli ko`pli o`z ko`rinishin tapqan. Sonliqtanda ha`r bir watanlasimiz a`sirese jaslar dinler tariyxin, olardin` ma`nisinin geren`, biliwi lazim sonda g`ana olardi jaman maxsetlerdi go`zlep ju`rgen adamlar joldan shig`aralmaydi.

Watanimiz territoriyasinda islam dini menen zardushtiylik buddaliq, moniyliq, xristianliq, mazdakiylik, shomoniqliq siyaqli dinlerde qa`liplesken olar negizinde usi da`wirde ha`mmesinin`, sintezi na`tiyjsinde qaytalanbaytug`in ma`deniyat qa`liplesti. Zardushtiylik ta`liymati boyinsha jaqsiliq ha`m jamanliq ortasinda gu`reste araliq jol joq, sonin` ushin ha`r bir adam bul gu`restin` ol eki bul ta`repinde qatnasiwg`a ma`jbu`r.

Bul dinin u`sh tayanishi bolip olar pikirlerdin` tazalig`i, so`z aniqdig`i a`mellerdin` insaniyig`inan ibarat. Bul belgiler zardushtiylikte, "jaqsi so`z, jaqsi pikir, jaqsi is" ta`rizinde sa`wlelengen.

Konfutsiyliq ta`limatina qarag`anda adamlar sotsialliq kelip shig`iwi yaki ja`miyettegi orni arqali emes ba`lki insaniylik a`dalatparvar, haqiyqatparvar en` joqari pa`ziletler arqali joqari kamalatqa erisiw mu`mkin. Induyilik filosofiyada bolsa insan o`z o`mirinde qanday jamanliq kilsa akibetsiz qalmaydi bunin` ushin a`lbette jaza aladi "Bes barmaq ten`dey emes" maqalinda sa`wlelengen haqiyqat da bul dinde o`z ko`rinishin tapqan.

Ha`zirgi zaman dinler araliq bawirkenlik ideyasi ten` dindarlar emes, ba`lki pu`tkil ja`miyet ag`zalarinin`, jaqsiliq jolinda birge islesiwshi na`zerde tutadi tinishliq ha`m turaqliligi bekkemlew`din` a`hmiyetli sha`rti. Burinnan ana jurtimizda islam nasroniylik, iudogziylik aqsag`an dinler bir qatarda jasap kelgen a`sirler dawaminda iri qalalarda meshit shirkew siyiniw orinlarinin` payda bolawi tu`rli millet ha`m dinge qarasli qa`wimlerdin` o`z diniy a`mellerin erkin orinlap kiyatirg`ani.

O`zbekistanda erkin puxaraliq ja`miyet, du`n`yaliq ma`mleket qurilmaqta. Qurilip atirg`ap ja`miyettin` printsipleri huqiqiy tiykarlari islep shig`ilg`an ha`m xalqimiz ta`repinen qollap-quwatlanadi. Ma`mleket nizamli tiykarda barliq dinlerge. barliq iseniwshilerge ten` imkaniyatlar jaratip bergen. Diniy sho`lkemler menen qatnasiqlardin` nizam tiykarinda, olardin` haq-huqiqlarin xu`rmet etiw ha`m qorg`aw tiykarinda alip barilip atirg`ani isenim erkinligin is ju`zinde ta`miyinlemekte. Sonin` menen birge diniy sho`lkemlerden de nizam aldindag`i minnet ha`m waziypalarin orinlaw talap etiledi. Bul - xalqimizdin` tilegi menen tan`lap aling`an tuwri jol.

Watanimizda ha`r qiyli dinler ha`m din wa`killeri arasinda uliwma adamzatliq qa`driyatlar tiykarinda awizbirshilikti bekkemlewge ayiriqsha itibar berilmekte. Tashkentte o`tkerilgen "Du`n`ya dinleri tinishliq jolinda" xaliq araliq a`njumani bunin` a`meliy da`liyli.

III-bap. A`dalat o`lshemleri ha`m olardin` ma`nawiyatimizdag`i orni

3.1. A`dalat sotsialliq turmistag`i ruwxiyattin` sa`wleleniwi

A`lemnin` ullilig`i tek onin` sheksizliginde emes, ba`lki sheksiz ra`n`beren`liginde, deydi alimlar. Haqiqatinda usi sheksiz ra`n`beren`likte bolmistin` barliq sirlari, ko`pqirlilig`i, qiyinshilig`i ha`m ta`kirarlanbas qa`siyetleri bar.

Insan bolsa bir a`lem bolip, onin` qa`lib tolg`anislari, erki, oylawi ha`m tuyg`ilarinin` sheksizligi, sezimleri aldinda sirtqi a`lem hesh na`rse emes. Ahmed Donsh ta «Insan ulli a`lem. Og`an qarag`anda bul a`lem kishi a`lem» degende usini na`zerde tutqan.

Insan jaralg`an eken, ha`mme waqit a`lemdi biliwge, du`n`ya sirlarin biliwge umtiladi. Bul jag`day onin` maqluq sipatinda o`zine ta`nligin, erki ha`m oylawina tayanip jasawdi ko`rsetedi. Insannin` barliq shadliqlari, qayg`ilari turmis ta`shwishlerin qamirap alg`an ishki du`n`yasi sirtqi a`lem menen baylanisqan.

Shig`ista turmisqa qatnas, joqarida aytqanimizday, axlaqiyliq, ruwxiy izleniw ha`m ka`millik filosofiyasi tiykarina qurilg`an. Bul filosofiyag`a ko`re, insan baxit ha`m jaqsiliqqa umtiliwi, usi printspler tiykarinda turmis keshiriwi lazim bolg`an jeke maqluq bolip esaplanadi. Sebebi, onda basqa maqluqlardan parq qilaturg`in, olardan joqari turaturg`in sezim-bolmisti an`law, tu`siniw qa`bileti bar. Onin` a`lemdi an`lawg`a, tu`siniwi turmistin` mazmuni desek qa`te qilmaymiz. Shig`ista qa`liplesken bay ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq insaniyat tariyxinin` tu`rli da`wirlerinde, tu`rli territoriyalarda keskin burilislarg`a sebep bolg`an rawajlaniwg`a negiz salg`an. A`zelden bul jerde nadanliq ha`m irim qaralang`an, ag`artiwshiliq ha`m pikirlewge ken` jol aship berilgen. Shininda da, adam marifat ha`m bilimge qanshelli umtilsa, ja`miyet turmisinin` ruwxiyliq`i sonshelli ko`rkem boladi. Sonin` ushin ata-babalarimiz ha`mme waqit jetiklikke umtilip jasag`an. Ka`millikti a`rman etken adam qa`dirlengen, bug`an qarsiliq etken ha`r bir adam ha`m tosiqlar qaralang`an. Alisher Nawayi «Mahbub ul-qulub» shig`armasinda «Nadan-eshek, ba`lki eshekten te beter. Eshekke neni

ju`klesen` ko`teredi, qayaqqa aydasan` usi jaqqa baradi, onda aqil-parasat joq, bermesen` ash, bersen` toq. Nadan-joqaridag`i sipatlardan basqa, bilim lipasidan mahrum. Nadannin` isi menmenlik, ta`kabbirlik oyinda ju`z tu`rli ta`shwish» degen edi.

Nadanlik ha`m irim hu`kimiran jerde ma`deniyatsizlik ha`wish aladi. Ma`deniyatsizlik bolg`an jerde bolsa rawajlaniv bolmaydi. Jan`a o`zbek ma`mleketshiligi pa`rdiywalin quriwda usi ta`replerge u`lken itibar berilip atirg`anininin` sebebi de sonnda.

Ja`miyette barliq o`zgerisler, jan`alaniwlar oylaw tiykarinda a`melge asiriladi. Prezident I.A.Karimov so`zim menen aytqanda, «demokratiyaliq o`zgerisler ha`m jan`a demokratiyaliq protsesslerdi basqariwdi ha`m turmista qollaniwdi ha`m olardi qorg`aw za`ru`rligin da`slep ja`miyettin` o`zi an`lawi da`rkar». Ja`miyet jan`alaniwdi an`lamag`ansha, o`zgerisler mazmunin tu`sinbegenshe ha`m oni qormag`ansha go`zlegen maqsetke erisiw qiyin. Barliq ashiliwlar, ilim-pa`n jen`isleri, xaliqtin` bilim da`rejesine ha`m ha`r bir shaxstin` aqilina baylanisli. Bilimlilik, kamalat jolinin` qiyinshilig`inan kashpaw, ruwxiy bedorlik-ruwxiy uyg`inliqdur. O`z pikirin jen`iw, o`zin-o`zi ilim aliw ha`m du`n`yani biliwge sarplaw-insannin` joqari sipati.

Marifatqa erisiw, marifatli boliv qanshelli mashaqatli bolmasin, ol a`hmiyetine ko`re insan turmisinin` mazmunin o`zinde toplag`an.

Marifatli ja`miyet marifatli shaxslardan quraladi. Bunday ja`miyette salamat aqil, salamat pikir ha`m a`dalat u`stinlik etedi. Bunday ja`miyet payizli boladi. A`dalatli ja`miyette xaliqtin` ertengi ku`nge isenimi bul bunyadkarliq isine qoshametlew ku`shli boladi. Adam balasina mu`na`sip emes tu`rli illetler sebepli payda bolg`an aziyatlar joq boladi.

Xalqimiz ruwxina ziyat etken totalitar du`zimmnin` gayri axlaqiy siyasinin` keskin joq etiw g`a`rezsizliktin` da`slepki ku`nlerinen-aq a`melge asirildi. Sonin` ushin da Prezidentimiz Islam Karimov: «Biz tek g`ana demokratiyaliq ja`miyet emes, ba`lki a`dalatli demokratiyaliq ma`mleket quriwga umtilamiz. A`dalatqa umtiliw-xalqimiz ma`nawiy-ruwxiy du`n`yasina ta`n en` a`hmiyetli qa`siyet.

A`dalatparvarliq ideyasi barliq ekonomikalik ha`m sotsialliq qatnaslar sistemasina sin`ip ketiwi, sotsialliq ko`meklesiw mexanizminde o`z ko`rinishin tabiwi kerek» degen ma`seleni dolzarb waziypa etip qoydi. Ha`zirde O`zbekstan basshisi g`a`rezsizliktin` mazmuni, onin` sotsialliq turmisimizda tutqan orni ha`m g`a`rezsizlik rejelerin belgilep aliwda o`zine ta`n bag`darlardi ko`rsetip berdi.

Prezidentimiz pikirinshe, Shig`is tsivilizatsiyasi jen`islerin, o`tmish babalarimizdin` ma`deniy ha`m ruwxiy baylig`in teren` ha`m ha`r ta`repleme u`yreniwimiz da`rkar. Bul o`z na`wbetinde a`yyemgi xalqimizdin` ma`deniyatin, turmis ta`rizin, u`rp-a`detleri ha`m da`stu`rlerin jaqsiraq bilip aliwimizg`a imkan jaratti. Sog`an baylanisli bu`gingi ku`nde ulli babalarimiz bolmish oyshillar, alimlar, go`zzalliq do`retiwshilerinin` atlari ha`m miynetlerin milliy ruwxiylikimiz g`a`ziynesine qaytariw muqaddes waziypamiz bolip qaldi.

Ruwxiyliqti ideologiyaliq aqiydalardan qutqariw, milliy tikleniw, hu`r pikir, milliy ideologiyani qa`liplestiriw ha`m rawajlandiriw ushin u`lken imkaniyatlar ashildi. Endi tiykarg`i waziypamiz, Prezident aytqaninday, adamlarimizdi a`ne usi bilimler menen bayitip, olardin` ruwxiy jaqtan joqarilawina, o`z turmisin o`zleri jaqsi ta`repke o`zgerite aliwina bolg`an isenimin bekkemlewden ibarat.

Milletimizdin` ruwxiy-axlaqiy ha`m ma`deniy jen`islerin tiklew, saqlap qaliw, bekkemlew ha`m rawajlandiriwg`a qaratilg`an siyasat ju`ritilmekte. Bul siyasat O`zbekstan xalqinin` a`yemmen ma`deniyat rawajlaniwi ushin o`zine say demokratiyalik kepillik bolip xizmet etedi.

Prezident Islam Karimovtin` bas maqseti - O`zbekstanda huqiqiy-demokratiyalik, a`dalatli ma`mleketti quriw, insanparwar puxaraliq ja`miyetti payda etiw dep aytip o`tken edik. Ma`mleketimiz basshisi ma`nawiy-axlaqiy ha`m ma`deniy rawajlaniwdi, xalqimizdin` a`zeliy turmis ta`rize aylan`an marifat ha`m a`dalatti ma`mlekette demokratiyalik protsesslerdi teren`lestiriwdin` kepili dep biledi. Bul elimizde pa`n, ma`deniyat, ko`rkem o`ner ha`m a`debiyatti rawajlandiriw menen birge islep shig`ariwdi sho`lkemlestiriw, bazar qatnaslarin jaqsilaw, kommunalliq xizmet, salamat a`wlad ta`rbiyasi, kadrlar tayarlaw siyaqli ko`plep tarawlardi qamirap aladi.

G`a`rezsizlik bizge, marifiy, ma`deniy, a`dalatli ha`m insanparwar ja`miyet quriw imkanin berdi. Ulli alim Nasriddin Tusiy sotsialliq a`dalattin` u`sh tiykarg`i talabi barlig`in ha`m ol ja`miyet rawajlanaw belgilewshi a`hmiyetli faktor ekenligin ayriqsha aytqan edi.

«A`dalattin` birinshi talabi xaliqtin` tu`rli taypallarinin` o`z-ara uyg`in boliwin ta`miynlew. Ekinshi talapqa ko`re, el-ulisinin` haq-huqiqi ten` ta`minlengen halda adamlardi xizmetke tayarlawda shaxstin` imkaniyatlarinan kelip shig`iwi lazim. A`dalattin` u`shinshi talabi bolsa ha`mmenin` ten`ligin qorg`aw menen birge bul parawanliqti a`melge asiriwdag`i xizmeti ha`m huqiqina qarap ha`r bir insan o`z u`lesin aliwg`a imkan jaratiwdan ibarat».

Bul siyaqli da`wir ha`m turmis ta`jiriybesinde tastiyqlang`an pikirler aradan segiz a`sir shamasi o`tip, Prezident Islam Karimovtin` basshiliq xizmetinde o`zine ta`n ta`rizde ko`rinbekte. Bug`an isenim payda etiw ushin Prezidentimiz bayanatlarinan birindegi ga`pine diqqat eteyik. Bul bayanatta ol miynet bo`listiriliwi, miynetke haq to`lew o`lshemleri, insan miynetin qa`dirlewde a`dalatqa a`mel qiliw tiykarında toqtalip bilay degen edi:

«Aral apati Qaraqalpaqstan menen Xorezmdegi, onin` iqlimi, ta`biyatina da ta`siri ju`da` kerı bolip atirg`anın ha`mmemiz jaqsi bilemiz. Bul apattin` en` jamani, en` awir ta`siri sol jerde jasap atirg`an adamlardin` salamatlig`ina bolsa, sonin` menen birge diyxan ta`g`dirine tu`sip atirg`an awirlig`in o`lshap bolmaydi. Tek bir misal: Xorezm diyxanlari ha`r jili on bes million tonna duzdi jerden juwip shig`aradi! Tashkent, Sirda`r`ya, Jizzax oblastlari gektarina 25-28 tsentnerden o`nim alatug`in bolsa, Xorezm oblasti jilina jerdin` shorin 3-4 ma`rte juwip 30-35 tsentnerden o`nim aladi. Buni kim esaplaydi, buni kim qa`dirleydi?».

Basqa bir orında bolsa Prezident aytqan edi «ma`mleket ja`miyettin` keskin qatlamına – asip-tasip ketken baylar, kambag`allar bo`linip ketiwine jol qoykaw kerek»

Bunnan juwmaq, ha`r tu`rli qin`g`ir jollar menen ha`dden ziyat bayliq arttirip o`zin qoyarg`a jay taba almay, «toqliqqa shoqliq» etetug`in kimselerdin` jilawin tartip qoyiw menen birge, hadal miynet qiliwina imkan jaratip beriw,

olardi qollap-quwatlaw, kerek bolsa qoshametlep bariw ma`mleket siyasatinin` a`hmiyetli bag`darina aylang`an.

«A`dalattin` u`shinshi talabi» sipatinda Prezident ja`miyet rawajlaniwi ha`m onin` siyasiy ortalig`in belgilewde basshi kadrlardi tan`law ha`m olardi orinli-ornina qoyiwg`a u`lken a`hmiyet beredi ha`m bul ma`selege sheshiwshi ruwxiy siyasiy faktor, reformalardin` tayanishi ha`m bas ku`shi, dep qaraydi: «Xaliqtin` da`rtine biyparq qaraytug`in, o`z ma`pinen basqa na`rseni oylamaytug`in, da`mego`y basshilar ma`mleketimiz keleshegine, xalqimiz parawanlig`ina tosiq bolmaqta. Endi olar menen murasa etip bolmaydi. Bizge sonday basshilar kerek, olar elim dep ku`yip-janip miynet etsin, diyanatli, ta`jiriybeli, bilimli, basshilar basshiliq etpes eken, g`a`rezsiz ma`mleketimiz abirayi, onin` ma`pi ushin ma`rtlik, janku`yerlik penen islemes eken, islerimiz kewildegidey bolmaydi».

Islam Karimov tu`siniginde a`dalat tu`sinigi insannin` barliq pa`ziyletlerin qamirap aliw menen birge onin` ja`miyet rawajlaniwinda tutqan ornin belgileydi. A`ne usi ko`z-qarastan qarag`anda, biz bu`gin ma`mleket turmisinin` barliq tarawlarin reformalaw menen xaliqtin` ma`nawiyati ha`m ruwxiyati baylanisli ekenine gu`wa bolip turmiz.

Ma`mleketimiz basshisi atqaniday, biz Shig`is tsivilizatsiyasina tiyisli ekenligimiz benen maqtanamiz. Shig`is tsivilizatsiyasi bolsa mudami xaliqti bolajaq o`zgerislerge ma`nawiy ha`m ruwxiy ta`repten tayarlap kelgen.

«Tek ruwxiy salamat ku`shli ja`miyet g`ana reformalarg`a tayar boliwi mu`mkin».

Prezident ta`repinen bayan etilgen bul juwmaq ha`zirgi ku`nde turmista o`z ornin tapti. Ma`mleketimizde a`melge asirilip atirg`an bas reformalardin` siyasiy ma`deniyati, marifiyligi qala berse, turmislig`i ha`m qu`direti onin` uliwmainisaniy qa`diriyatlar ha`m xalqimiz ma`nawiy-ruwxiy iqtiyajlari menen uyg`inlig`inda.

Ruwxiyliq`i bekkem, a`sirler dawaminda qa`liplesken da`stu`rler, rawajlaniwg`a xizmet etetug`in u`rp-a`detler ha`m qa`diriyatlar tiykarina qurilg`an siyasat g`ana o`mirlik.

3.2. Milliy ma`nawiyattimizda xaliq ha`kimyatina qatnas.

Alisher Nawayi do`retiwshiliginin` «ko`pir»lik qa`siyeti haqqinda shayir ilimiy tu`sindiriwler bergen «majoz tariqi» tu`siniginde aniq ko`rinishin tapti. Birinshi na`wbette ko`rkem do`retiwshilik sipatindag`i qa`liplesken bul tu`sinik a`hmiyeti jag`inan ko`rkem pikirlew shen`beri menen sheklenbey, ba`lki «Al majozu qantarat ul-haqiqa» (Majoz haqiyqatinin` ko`piri) ha`diysine tayaniwshi ayriqsha du`n`yaqaras sistemasi sipatinda insan turmisinin` barliq tarawlarina tiyisli edi. «Majoz tariqi» abiroylilari Haqiyqat sirdi majozdan izledi, «majoz» da Haqiyqat izlerin ko`rdi ha`m o`tkinshi arqali ma`ngilikke umtildi. «Majoz tariyxi» da Tawhid a`hmiyeti Jan`a da`wir qa`diriyatlarina muwapiq keliwshi jan`a talqin aldi. Bul ulli ashiliw edi. Sunna ibrat arqali ittiqat bolip, Bolmistin` jeke Ulli Haqiyqati barlig`in ta`n aliw ha`m og`an shin kewilden iseniwdi talap etedi, ag`artiwshiliq – insaniyat an`lap jetken barliq bilimler a`hmiyetin Tawhid isenimine muwapiq ekenligin ilim ha`m logikalik analiz quralinda sipatlawg`a qaratilg`an, Irfon degshi Haqiyqat ishqi otina tik kirip barip, na`psini jawizliqtan pa`klew ha`m sol arqali shaxstin` Ulli Haqiyqatqa baylanislig`in a`melde ta`miynlew joli sipatinda o`zin ko`rsetken bolsa, «Majoz tariqi» Haqiyqat izlewshilerdi ja`ne ma`ngilikten o`tmishke ju`zlendirdi. O`zligin an`lap jetkenler endi o`zgelerdi an`lawg`a umtilip, o`z qa`lbine sayqal berip, onda Haqiyqat nurin sa`wlelendiriwge erisken. Endi o`zgeler qa`lbine nur bag`ish etiwdi turmis mazmunina aylandiriwleri tiykarg`i maqset bag`dari etip belgilendi. Nawayi aqiydasina jetekshi qag`iyda «naf`rasonlik», insan kewlin an`lap jetiw ha`m insandi mehir menen ta`rbiyalaw edi.

Insan kewlin abat etiw an`sat jumis emes. Bunin` ushin o`tkinshi du`n`ya nizamliqlarin jan`adan ashiw kerek. Endi tek Bolmistin` negizgi a`hmiyetin izlew jetkilikli emes. Ilahiy kitaplar Bolmistin` negizgi ha`m Tawhid Haqiyqatidan xabar beredi. O`tkinshi du`n`ya elementlerinin` izertleniwi bolsa insanlardin` o`z waziypasi shen`berinde. Tek qa`libte Haqiyqat ishqi menen hadal ha`m qalis

qaraw lazim. Hadalliq ha`m qalisliq bolmasa, haqiqat ju`zege shiqpaydi. Insan joldan azadi ha`m o`zgeni de apatqa alip keliwi mu`mkin.

Kewilde Haqiqattan o`zge za`rreshe gu`man bolmasin. Biraq Haqiqat tek menin` kewlimde, dep oylag`an insan da jan`ilisadi. Adamzat barlig`i Allanın` xalifalari. Demek, Xaq jalg`iz, biraq onin` tu`rli qirlari tu`rli kewillerde qarar tabiwi mu`mkin. Eger bul tiykarinan siyasatta qollansaq, jer ju`zinde ma`mleket ha`kimyatinin` da jalg`iz da`regi uliwma xaliq iradasi bolip shiqti.

Jan`a da`wirdin` a`hmiyeti bul eki tiykar – du`n`yani surat ha`m ma`ni yaxlitligida u`yreniw ha`m awizbirshilikte basqariwg`a umtiliw menen o`zligin ko`rsetedi. Bul eki tiykar bir-biri menen tig`iz aralasip ketken. Jan`a da`wir ag`artiwshilig`i ta`n ha`m xaliq arasinan shegarani alip taslawg`a qaratildi. Bunin`, a`lbette o`zine jarasa qa`wpi de joq emes edi. Nawayinin` diyxanlarg`a bergen bahsi, sotsialliq taypalar haqqindag`i pikirleri bul mashqalani tuwri sheshiwidin`, en` tuwri joli edi.

O`tkinshi du`n`yani surat ha`m ma`ni birliginde izertlew sotsialliq haqiqatliq izertlewinde talap etedi. Bul ha`reket islam du`n`yasinda Farabiyler da`wirinen baslang`an bolip, Ibn Xaldun do`retiwshiliginde o`z shoqqisina eristi. Bul ulli tariyxshi filosof taqiwardar adam edi. Onin` sotsialliq-siyasiy rawajlaniwg`a baylanisli ko`z-qaraslari insaniyattin` alg`ashqi adam du`zimi da`rejesinen qala ja`ma`a`si du`zimi da`rejesine qarap joqarilawi ha`m bul eki sotsialliq du`zim basqishlarinin` o`z-ara uqsaslig`i tiykarina qurilg`an edi.

Bahawiddin Naqshbandtin` «dil ba yoru dast ba kor» qag`iydasi, Ibn Xaldunnin` tariyxii rawajlaniw haqqindag`i teoriiyasi XVI a`sirde Amir Xisraw ha`m Hafiz Sheroziyler she`riyati menen bir waqitta qa`liplesti ha`m olar ja`mi o`z-ara uyg`inlaq payda etedi. Sol da`wirde hu`kimiranliq etken Temur o`zin patsha yaki sultan atamadi, o`lgen basqa a`mirler qatari Amir Temur bolip qaldi. XV a`sir ma`nawiyat zamani, Xoja Ahror ha`m Alisher Nawayilar zamani boldi.

Biraq, ya sarbadarlar, ya temuriyler Jan`a da`wir ma`mleketshiligi tiykarin u`zil-kesil a`melde qollanila bilmedi. Ma`nawiyatta an`lap jetilgen Haqiqat siyasatqa toliq joriy etilmedi. XV a`sirde Xoja Ahror ha`m Alisher Nawaylar

sotsialliq mwtadillikni saqlap turiwg`a umtilg`an bolsa da XV a`sir ekinshi yariminda Shahrux ham Ulug`bek mirzalar hu`kimdarliq da`wirinen keyin baslang`an siyasiy bo`liniw protsesi barg`an sayin ku`sheyip bardi. Sultan Xusayin yamasa Babur bul prtsessti toqtatip qala almadi.

XV-XVI a`sirler du`n`ya tariyxinda Jan`a da`wirdin` baslaniwi esaplanadi. Sol da`wirden Evropa territoriyasinda ruwxiy jan`alaniwlar da`wiri baslandi. Bul jan`alaniw islam ma`deniyatinin` ta`sirinen bo`lek emes edi.

Islam ma`deniyati Volga boyi, Shig`is Tu`rkstan ha`m Indoneziyadan tap Arqa Afrika ha`m Ispaniyag`a deyin jaylg`ani ma`lim. Ispaniyada Arab xalifatlig`i XIV a`sirge deyin dawam etti. IX a`sirden baslap rawajlana baslag`an arab-isan musulman ma`deniyati XI-XIV a`sirlerde Evropa ma`deniyatiga ayriqsha ta`sir ko`rsetti. Ispaniya ha`m Arqa Afrika aymaqlarinda Ibn Tufayl (1185), Ibn Rws hd (1126-1198), Ibn al-Arabiy (1165-1240). Ibn Xaldun (1332-1406) siyaqli islam a`leminin` ulli alimlari jetisip shiqti, olardin` do`retiwshilik miyrasisiz ruwxiyliq`in aniq an`lap bolmaydi.

XI a`sirden baslap Al-Xorezmiy, Al-Farg`oniy. Ibn Sino, G`azzoliy ha`m basqa ulli islam oyshillarinin` shig`armalari latin tiline awdarilip, xristiyan ma`deniyati rawajlaniwina u`les qosa basladi. Sol da`wirden baslap, jalg`iz islam ma`deniyati ruwxiyliq`i shen`berinde, eki printsp qa`liplesip barg`anliq`in bir qatar ha`zirgi zaman shag`istaniwshilari aytip o`tti. Bul pritsplerdin` birinshisi Abu Ali Ibn Sino ati menen baylanisli bolip, Xorasan Maverennaxr yamasa shig`is filosofiya mektebi esaplanadi, ekinshi Ibn Rws hd do`retiwshiliginde jarqin ko`riniwshi batis filosofiya mektebi. Bul eki printsip islam ruwxiyliq`i shen`berinde o`z-ara baylanisli ha`m shegaralar menen bir-birinen ajiralg`an emes. Biraq olardin` keyingi ta`siri tu`rlishe. Haqiyqatliq mudami tu`rli na`rse ha`m ha`diyseler, ta`repler ha`m printsplerden ibarat bolip, olar arasinda o`z-ara qarama-qarsiliq ta, uyg`inlikta bolg`an. Ibn Sino ha`m G`azzoliyler ko`birek ta`replerdin` o`z-ara uyg`inliq`ina pa`t berse, Ibn Rws hd aradag`i parqlarg`a itibar qaratti.

Onin` ko`z-qaraslari XIII-XVI a`sirlerde Evropada «averroizm» ati menen u`lken bir filosofiyaliq da`stu`r payda etti ibn Rwshtin` Aristotel miynetlerine jazg`an pikirleri Frantsiya ha`m basqa Evropa ma`mleketlerinin` universitetlerinde oqitildi. Arab tilindegi filosofiyaliq miyras Siger Brabantskiy (1235-1282), Piko dela Mirandola (1463-1494), PetroPomponatstsi (1462-1525), Jordano Bruno (1548-1600) siyaqli Orta a`sirler ha`m Oyaniw da`wirin` ulli filosoflarina sezilerli ta`sir ko`rsetti. Siger Brabantskiy Ibn Rwshtd ideyalarin Evropandin` usi da`wir o`zine ta`n ruwxiy ortalg`ina qollanilip, «eki haqiqat teoriyasi»n islep shiqti. Sonin` menen birge Arab filosofiyasi ta`sirinde a`yyemgi Grek-Rim miyrasi menen tanisiwg`a umtiliw ku`sheydi. Bul hareket diniy ha`m filosofiyaliq ko`z-qaraslardin` o`z-ara qatnasina alip keldi ha`m na`tiyjede «averroizm» ataqlilari xristian shirkewi ta`repinen qatti qadag`alawg`a ushiradi. Siger Brabantskiy o`ltirildi. Jordano Bruno otta ku`ydirildi. Biraq jan`a ku`shler quwat ku`shke eristi. Neoplatonizmnin` arab islam ma`deniyatına ta`sirinde xristian diniy ko`z-qaraslarında jan`a pikirler qa`liplesip, XV a`sirde Reformatsiya za`ru`rligi payda boldi.

XVI-XX a`sirler milliy ruwxiylik`imiz jetiskenligin eki u`lken basqishqa ajiratiw mu`mkin. Olardan birinshisi - XVI-XVIII a`sirlerdi qamirap aladi. Bul basqishta islam ma`deniyati erisken jen`isler jergilikli u`lkeler ken` xaliq ruwxiy sawatin aship berdi. Bul da`wirde territoriya siyasiy turmista krizis ha`m bo`liniw protsessi ku`nnen ku`nge ku`sheydi. Sonin` menen bir waqitta bul xaliqlar o`tken da`wirde erisilgen joqari ruwxiy qa`driyatları saqlap qaliwg`a ha`m rawajlandiriwg`a urindi. Usi sebepten bul protsessti Jan`a da`wir ruwxiylik`ına o`tiw yaki islam ma`deniyati da`wiri ruwxiy jen`islerinin` basqishi dep ataw mu`mkin.

Ekinshi basqish-milliy ruwxiylik`imizdin` Jan`a da`wir Evropa ma`deniyati menen duslasiwına baylanisli bolip, bul protsess baslaniwdan-aq apatli bir ta`rizde-a`yyemgi Turan xaliqlarinin` Rossiya imperiyasi ta`repinen basip aliniwi ha`m 150 jilliq koloniyaliq jag`dayda qiyin ta`rizde o`tti.

Birinshi basqishqa qisqasha toqtalip o`tetug`in bolsaq XVI a`sir baslarinda Iranda Safaviylar dinastiyasi ha`kimiyatqa keliwi menen shia masqabinin` ma`mleket dini da`rejesine deyin ko`teriliwit territoriyani bir neshshe siyasiy-ma`deniy bo`limlarga bo`lip jiberdi. Tu`rkiyada Usmanlilar dinastiyasi, Moverennaxr Shaybaniylar, Indiyada Baburiylar o`z ha`kimiyatlarin ornatti. Volga boylari Moskva Rusi ta`repinen basip alina basladi. XVI a`sir dawaminda Iran, Xorasan ha`m Mawarannaxrdin` ko`plep belgili do`retiwshi ustaz ha`m alimlari Arqa Indiyag`a Baburiylar sarayina ko`ship o`tti. Islam ma`deniyatinin` orayi Arqa Indiya bolip qaldi. A`sirese, shax Akbar, Jahongir, Shah Jahon, Avrangzeb da`wirlerinde (1556-1707) bul aymaqta islam ma`nawiyatinin` en` jetik da`stu`rleri jergilikli hind ma`deniyati sarshashmelerinen aziqlanip, ja`nede joqari shoqqilarg`a eristi. Bul ruwxiy joqarilawdin` en` alding`i u`lgisi Mirza Abduqadir Bedil (1644-1721) do`retiwshiligi bolip, ata-babasi Shaxrisabz o`zbeklerinen bolg`an bul ulli oyshil «Tilimi hayrat», «Turi marifat», «Irfon» siyaqli ko`rkem filosofiyaliq miynetlerinde «majoz tariqi» ruwxinda sa`wlelengen Ulli haqiqat sirlarin ja`nede teren`rek ko`rsetiwge eristi. Sol sebepli bizin` u`lkede XVIII-XIX a`cirlerde arnawli «Bedilxonlik» ushrasiwlari sho`lkemlestirildi ha`m ulli oyshil shayirdin` qiyin ko`rkem-filosofiyaliq qatarlari ken` ko`lemde aytip o`tildi. Mirzo G`olib ha`m Muhammad Iqbol parsi ha`m wrdu tillerinde do`retiwshilik etti.

Ruwxiyliqtin` siyasatqa ku`shli ta`siri Maverennanxrda XVI a`cirde de dawam etti ha`m bul jag`day a`sirese, Mahdumi A`zam ha`m jwybar shayhlari xizmetinde aniq ko`zge taslanadi. Abulaxon Soniy (1557-1598) hu`kimdarlig`i Maverennaxr u`lkesinde siyasiy jag`daydi saqlap qaliwg`a akirg`i uriniw boldi.

Bul waqitta joqari ruwxiy qa`diriyatlardin` ken` xaliq arasinda jayiliwi kem-kemnen ku`sheyip barildi. Majlisiy (XVI a`sir) ha`m Poshshaxoja (XVI a`sir) lar do`retiwshiligi arqali xaliqtin` orta qatlami sanasinda o`z qu`dretine isenim ku`sheyip barg`anlig`in seziw mu`mkin. Tu`rli sotsialliq toparlar o`z abraylarin qorg`awdi basladi. Jilda bir g`a`ribti patsha saylaw a`deti haqqindag`i Majlisiy

keltirgen hikaya xaliq erki tiykarindag`i jan`a basqariw usili haqqinda xaliq arasinda jaratilg`an da`slepki tu`siniklerden derek beredi.

Solay etip XVI a`cirde dinastiyaliq da`stu`ri keskin kriziske ushiradi. Siyasiy ta`repten Maverennaxr ushin bul u`lken jog`altiw boldi-ma`mleketin` siyasiy jag`day qoldan kete basladi. Bul protsessti ruwxliyiqtin` siyasatqa belsene aralasiwida toqtatip qala almadi. Bul protsess na`tiyjesinde u`lke da`slep ekige keyinrek, XVIII a`sir baslarinda u`sh g`a`rezsiz ma`mleketke bo`linip ketti. Bul u`sh ma`mleket hu`kimdarlari toqtawsiz bir-biri menen uris alip bardı. Bul XIX a`sir ekinshi yarimında u`lkenin` Rossiya koloniyasına aylaniwına alip keldi.

Biraq bunday krizisli jag`dayda da millet ruwxiyig`i joqarilap bardı. Turdi Farog`iy ha`m Mashrablardin` turmisi ha`m do`retiwshiligi bug`an jarqin misal bola aladi. Turdi do`retiwshiliginde Nawayi ko`rkem oylawında alg`a su`rilgen ideya milliy ha`m siyasiy ideyag`a aylandı. Turdi o`z do`retiwshiliginde da`wir hu`kimdarlarinin` da`stu`riy huqiqlarin ashiq aydin biykarlap a`dil shah ornina zalim ha`m noqabil sultandi keskin pash etiwdi maqset etip qoydi. Nawayi Bahromi ha`m Iskenderiy foje` shaxs edi, Turdinin` «Bas qahramani» jerkenishli maqluq sipatında hu`kim etildi. Turdi beklerdide ayap otirmadi.

Turdi tek bir g`ana sultanda emes, ba`lki pu`tin bir sotsialliq taypani o`zi de ha`m beklar, baylar taypasin pash etedi. Olardi ju`zi qaraliq ko`zi soqir, qulag`i geren`likte ayiplaydi.

Babur mirza ushin ta`biyiy ko`ringen jag`day endi Turdi ushin shidap bolmas a`dalatsizliq boldi. Bul Jan`a da`wir ma`nawiyatinan derek beredi.

Turdi dinastiya ornina, a`dil patsha arziwi ornina jan`a bir ideya-Jalg`iz Watan ideyasın alg`a su`rdi. Bul Watanda ele nahaqliq, zulim hu`kimiran, ele bul jurտ «kofiriston»dir, biraq endi dinastiya, beklerdin` tar jawiz ma`plerine qarsi qoysa arzirliq ulli bir Haqiyqatliq qa`liplespekte – «O`zbekstandur bul jurտ» deydi shayir da sheksiz istrap ha`m sheksiz u`mit penen.

Shayir da`wir hu`kimiraninin` jag`dayin ju`da` aniq sa`wlelendiredi. Endi xan ha`m amirler jurտ aldındag`i juwapkershiligin birotala umitqan edi, olar «xos ahli» emes, a`piwayi «qudaydin` maqlug`i» da`rejesinde o`z ha`zligi ha`m jawiz

niyetlerinin` qulina aylanip, eldin` iyesi boliw huqiqin pu`tkilley jog`alhti. Endi jan`a da`wir siyasiy qa`diriyatlarin toliq an`lap jetiw ushin Tu`rkstan xaliqlari ja`ne bir neshe a`sir ja`bir shegiwi, ma`selen, 150 jil azap ko`rgenligin bastan keshiriwlerine tuwri keldi.

Puxaraliq ja`miyetke o`tiwdin` eki ta`repi bar. Birinshiden, eger puxara o`zligin anlap jetpegen bolsa, eger ol ele o`zin jep-iship, «kaypi sapa etip ju`riwden artiqqa arzimasa – onin` ati puxara (grajdan)emes, a`piwayi bir «qudaydin` maqlug`i» bunday insanlar toplansa, «xaliq» emes «alaman» boladi. Alisher Nawayi insanlardi «xos» ha`m «avom»g`a ajiratar eken, bunda ol buring`i sovet da`wirinde taliqlag`animizday «baylar» ha`m «qara xaliq» ma`nisinde emes, ba`lki o`zligin an`lap jetken ha`m an`lap jetpegenler ma`nisinde qollaniladi. Xaliq ishinde «Omi adam» ibara bar. «Omi adam»di – sawatsiz adam ma`nisinde tu`sinemiz. Bunday tu`sinik birinshi qarasta «omilik» ti ziyansiz etip ko`rsetedi, negizinde «omi adam» g`apil bendeler, bunday xaliqtan ibarat ja`miyet hesh qashan puxaraliq ja`miyet bola almaydi. Puxaraliq ja`miyeti sawatli adamlardan ibarat bolawi kerek. Sawatli adam o`z insaniylik waziypasin teren` tu`sinedi ha`m og`an qiyanet etpeydi.

Ekinshiden, jurt ha`kimleri o`z sotsialliq juwapkershiligin umitip «saraydi o`zine jataq bilip» a`tirapina da o`zi siyaqli qarın qayg`isinin, o`z ha`zliginen basqani bilmeytug`nlirda tolap, xaliq ha`m milletti pisent etpewdi a`det qila baslasa, Alla aldindag`i jurt iyesi degen ulli juwapkershilikti umitsa, olar hasilzadaliq huqiqinan toliq mahrum boladi. Barliq ha`kimyattin` da`regi xaliq ekenligin Evropa milletleri a`sirler dawamında pidayiliq penen tinimsiz gu`resip sipatladi.

Biraq islam du`n`yasında bunday bolmadi. Krizis teren`lesip bara berdi. Siyasiy shen`berlerdegi krizis XVII a`sirgekelip a`ste-aqirin ruwxiyliq a`lemine jayila basladi Ma`nawiyat g`ayratkerlerinin` aralasiwi siyasatta u`lken o`zgerisler payda etpedi, qayta ma`nawiyat a`leminin` o`z ishinde qarama-qarsiliqlar teren`lesiwine sebep boladi. Babarahim Mashrab xizmetine negizgi ma`nisi menen ruwxiyliq a`lemine payda bolip atirg`an a`ne usinday illetlerge

qarsi tug`yan bolip shiqti. Turdi Subohonqulixonga qarsi qolinda qural ko`terip ko`terilis qilg`an bolsa, Mashrabin` ma`nawiyattag`i ko`terilisi Mahmud Sultannin` darg`a o`z basin tutup beriwde ko`rindi. Mashrab o`zin qurban etip, o`zgelerge ibrat ko`rsetti. «Qissayi shax Mashrabin` xaliq arasinda abirayli boliwi biykarg`a emes. Xaliq o`zinin` qahramanlarin, pidayi perzentlerin jaqsi taniydi ha`m qa`dirin ornina qoyadi. Abu Muslim, «Shax Mashrab» qissalari, Bedil g`a`zellerinin` shuxrati xaliqtin` o`z ma`nawiyat teren`ligin saqlap qaliwg`a umtiliwinan da`rkar.

XIX-XX a`sirler dawaminda pa`n ha`m ma`deniyat rawajlaniwi ta`repi Evropa basqalardan u`zil-kesil ilgerlep ketti ha`m na`tiyjede «ja`ha`n pa`ni», «uliwmainisaniy qa`diriyatlar» degende birinshi nawbette Evropa ma`deniyati elementleri tsinile basladi. Jan`a da`wirde bul territoriyanin` jenisleri ko`p ta`repten ma`deniy integratsiya protsessleri menen baylanisli. Bul da`wirde Evropa xaliqlar territoriyada o`z-ara ma`deniy xabar almasiw shenberinen shig`ip, o`zge territoriyalarda jaralg`an bayliklardi o`zlestire basladi. Shig`istaniw ken` rawajlandi. Tu`rli pa`n tarawlari shig`istaniwshilardin` jenislerinen jaqsi paydalana basladi. Islam territoriyasinda bolsa XVI a`sirden baslap ma`deniy-ruwxiy pu`tinlikke qarsiliq etiwshi protsessler ju`z bere basladi.

Jan`a da`wir Evropa ruwxiyilig`ina ta`n qarama-qarsiliqlar gu`resi keyinde dawam etti. XVIII a`sir frantsuz ag`artiwshilig`inda qa`liplesken ateizm bag`dari Gel`vetsiy (1715-1771), Gol`bax (1723-1789), Didro (1713-1784) ko`z-qaraslarinin nemis filosofisina o`tip. Feyerbax (1804-1872) arqali Karl Marks ha`m F.Engel`stin` murasasiz klasliq gu`resine qaratilg`an kommunistliy utopiyasina alip keldi.

Islam ma`deniyatinda bunday qarama-qarsiliq ju`z bergen emes. Alisher Nawayi ha`m Mirza Bedil talqinindag`i Tawhid ta`liymati ag`artiwshiliq basqishlarinda ko`ze taslanatug`in qarama-qarsiliqli orinlardi jen`ip o`tip, Joqari uyg`inliqqa erise bildi. Islam ma`deniyatinda «eki haqiyqat» emes, «ayni haqiyqaidur majoz», «al-majozu antaratulhaqiyqa» (majoz haqiyqati ko`piri) degen qatarlarda o`zinin` jarqin ko`rinishin tapqan uyg`inliq, «qarama-qarsiliqlar

gu`resi» emes, «birligi»ko`birek u`stinlikti saqladi. Biraq bulardi haqiqat ma`nisinde tu`singen orinsiz bolar edi. Jan`a da`wirdin` o`zine ta`nligi sonda, ishki qarama-qarsiliqlar bazida ju`da` keskin ju`zege qalqip shig`a basladi.

Umarxan sarayi ilim, ko`rkem o`ner oshag`i edi. Sonin` menen birge Maxmurdin` «Hapalak» ha`m Gu`lxaniydin` Japalaqqus ha`m Bayuli haqqinda «Zarbulmasal» lari usi da`wirde jaratildi. Biz XIX a`sir birinshi yarim ma`nawiyatinda qarama-qarsiliqlardi tuwri an`lap jetiwimiz kerek. Ma`dalixannin` shayirlik`i ha`m shaxsiy o`mirindegi qiyin ta`repler, ulamalar menen qarsilig`i barlig`i haqiqatliqtin` qiyinlig`inan derek beredi.

IV-bap. Sotsialliq a`dalat ha`m onin` ma`nawiyat penen uyg`inlig`i

4.1. Sotsialliq turmista ekonomika, siyasattin` ma`nawiyat penen uyg`inlig`i

Ekonomikanin` tiykarg`i ha`m en` basli waziypasi – o`ndiris faktorlarin bo`listiriwdin` en` paydali usilin saylap aliw ha`m ja`miyettin` tausilmaytug`in tileklerin, al resurslardin` jetispewshiliginen kelip shig`atug`in mu`mkinshiliklerdin` mashqalalarin sheshiw. Bul ko`z-qarastan ekonomika-mu`mkinshiliklerdin` shekleniwine baylanisli tan`law ha`m islew haqqinda ilim dep atawg`a boladi. Ha`r bir ja`miyet o`ndiriwde ne, qalay ha`m kim degen sorawlarg`a o`zlerinin` rejelerin islep shig`adi. Bunda q) qanday tovarlar o`ndiriliwi ha`m onda nelerden paydalaniw mu`mkin w) ol tovarlar qalay o`ndiriledi ha`m onda qanday xizmetler islenedi e) usi tovarlardi kim satip aladi ha`m olardan kim paydalanadi. Bul sorawlarg`a juwap beriwine qaray ja`miyet tariyxinda ekonomika u`sh tu`rge bo`linedi. Olar da`stu`riy, komandaliq, bazar ekonomikalari.

Da`stu`riy ekonomikada ne, qalay ha`m kim degen sorawlar da`stu`rlerge tiykarlanip sheshiledi. Bul a`dette du`n`yanin` en` artta qalg`an regionlarinda bolip ha`zir siyrek ushirasadi. Bul du`zilistegi adamlar awillarda jasaydi ha`m awil xojalig`i, baliqshiliq penen shug`illanadi. Olardin` barlig`i ata-babalar qalay islegen bolsa solay isleydi. Usunday xojaliqta o`ndirilgen na`rseni kim aladi. Bul tek qa`wimnin` ag`zalarina o`lmes waqit boladi. «Altay jazda tapqani qis aziqqa jetpeydi» (Jiyen jiraw).

Komandaliq ekonomika. Onda joybarlawshilar qanday o`nimler o`ndiriliwi kerekligin sheshedi. O`ndiristi qay jerge ornatalstiriwdi, qanday qurallardi paydalaniwdi, aytayiq, aziq-awqat o`nimin ko`beytiw kerek bolsa, traktor o`ndirisin ko`beytiw, to`ginlerdi satip aliw joybarlastiriladi. Al eldin` siyasiy basshilari bekitilgen joybar tiykarinda kimler tovardi alatug`inlig`i ha`m qanday xizmetlerden paydalaniw, miynet haqin, paydani belgileydi.

Bazar ekonomikasi dep biz ko`plegen jeke qariydarlar ha`m satiwshilardin` ha`reketleri birigip ne, qalay ha`m kim degen sorawlarg`a juwap beretug`in xojaliq du`zilisine aytamiz.

Islep shig`ariwdin` o`siwi ha`m adamlar, ma`mleketler ortasindag`i baylanislar bazar qatnasiqlarin keltirip shig`ardi. Orta Aziyada bazar qatnaslari ertedegi zamanlardan baslap-aq qa`liplesken. Tariyxiy materiallarg`a qarag`anda, bunnan min` jillar burin Xiyua, Buxara sawdagerleri ha`r qiyli tovarlardi Hindistan, Qitay, Rossiya ha`m tag`i basqada ma`mleketlerge aparip turg`an. Bazar qatnasiqlarinin` misali retinde «Ulli Jipek jolin» aytsa boladi.

Bazar ekonomikasi degen so`z birinshi na`wbette, sawdalasiw, so`ylesiw, sa`wbetlesiw. Solay etip eki ta`repke de tuwri keletug`in uliwma nirqti, juwmaqti shig`ariw.

Bazar ekonomikasindag`i a`hmiyetli belginin` biri – jeke menshik. Jeke menshik dep ayirim adamlardin` ha`m firmalardin` o`ndiris qurallarına iyelik etiw huqiqina aytiladi. Bazardin` belgileri da`stu`riy ha`m oraylasqan ekonomikada bar bolsa da geypara o`ndiris qurallari (ka`rxanalar, zavodlar, firmalar, shaxtalar h.t.b.) a`dette ja`miyetlik menshikke tiyisli boladi. Bul olarg`a iyelik etetug`in bir tpar adamlar menen ma`mleket degendi an`latadi. Jeke menshik adamlardi o`timli, payda keltiretug`in o`ndiriwge iytermeleydi.

Bazar du`zilisinin` ekinshi a`hmiyetli belgisi payda ko`riw. Bul o`ndiriwshilerdi qariydarlardin` talabina muwapiq tovarlardi tayarlawg`a ma`jbu`rleydi.

Ekonomistler ko`binese bazardi dawis beretug`in kabinag`a uqsatadi. Onin` parqi saylawda adamlar siyasatshilar ushin dauis beredi. Al bazar bolsa adamg`a o`zinin` qa`legen zatin satip aliw ushin, yag`niy ekonomikaliq jaqtananaw yamasa minaw tovarlar ha`m xizmetler ushin dawis beriw mu`mkinshiligini ta`miynleydi.

O`ndiriwshiler usi dawisti inabatqa alip ha`m paydani na`zerde tutip, ne kerek bolsa, soni o`ndiredi. Eger olar ko`p o`ndirse ju`da` arzan, az o`ndirse

joqari bahalar qoyilip, o`ndirivshi shig`ing`a ushiraydi. Mine usi talap ekonomikanin` o`siwine tiykar boladi.

Bu`gingi ku`nde bazar ekonomikasinin` «taza» tu`ri joq. Bazar ekonomikasi bar ellerde ko`pshilik ekonomikalik sheshimlerde bazar aniqlag`ani menen ba`ribir ol ellerde ma`mleketin` atqaratug`in xizmeti de a`hmiyetli boladi.

O`zbekstan g`a`rezsizlikke eriskennen keyin shoralar da`wirindegi administrativ buyriqpazliq tiykarnda jasag`an planlioraylasqan ekonomikadan bas tartildi ha`m bazar ekonomikasinin` mu`na`sibetlerine o`te basladi.

Oraylasqan ekonomika boyinsha O`zbekstan tek shiyki zat o`ndiretug`in elge aylanip qalg`an edi. Ol boyinsha O`zbekstannan paxta gaz, jer asti bayliqlari sirtqa ketti. Bizge g`a`lle, qant, janar may, xaliq tutiniw tovarlari rejelestirildi. SSSR ha`r jili Kanadadan ha`m Amerikadan r0-t0 mln tonna g`a`lle satip alip, sonnan O`zbekstannin` u`lesin berer edi. Lekin bizge g`a`lle egiwge ruxsat etilmedi.

Du`n`yadag`i rawajlang`an ma`mleketlerdin` adamzat ja`miyetinin` ta`jriybeleri tek bazar ekonomikasi arqali pa`rawan turmisqa erisiw mu`mkin. Ol ekonomika arqali xaliqti turmis da`rejein ko`teriw ha`m ja`ha`nde blgili orindi iyelew mu`mkin. Biraq olardin` ha`mmesi jadayg`a rawajdin` mu`mkinshiligine, a`sirese. adamlardin` ruwxiyatina baylanisli. Bazar ekonomikasinda da kemshilikler boladi. Ol haqqinda I.A.Karimov «Bazarg`a ayriqsha onin` qa`liplesiw basqishinda uzaq ha`m teren` krizisler, jumissizliqdin` o`siwi, puldin` qa`dirsizleniwi, ko`plegen ka`rxanalardin` jabiliwi ha`m isbilermenlerdin` bankrot boliwi, xaliqtin` materialliq jaqtan bo`leklewi, huqiqqa qarsi ha`reketler ha`m penyalar o`siwi mu`mkin».

Demek bunday jag`dayda puqaralardin` hadalliq, paklik, joqari ruwxiylik u`lken a`hmiyetke iye boladi. Sebebi bazar ekonomikasi jag`dayinda, adamlardin` o`z ma`pine manfaatn birinshi oring`a qoip, «Kim ozar» psixologiyasinin` u`stinliginde joqarida ko`rstilgen illetler ju`z beriwi mu`mkin. Demek, o`tiw da`wirinde haram ha`m hadaldin` parqina bariwshiliq,

iymanli, diyanatli, hu`jdanli halal boliv shin ma`nisinde ruwxiyatli, ma`ripatli adamnin` qa`siyeti.

Bazar ekonomikasi da`wirinde ha`mmesi mal iyesinin` qolinda bolg`anliqtan, geyde ta`reziden alip qaliw, aldap satiw, jalatayshiliq, opasizliqlar ushirasip turadi. Bunday adamlardin` shin qadag`alawshisi onin` ruwxiyati, hu`jdani, halalliq qa`iyeti boliwi tiyis.

Bazar ekonomikasiniqn` rawajlandiriwdin` sha`rti adamnin` ruwxiy qa`siyetinin` joqarilig`i, isbilermenligi ha`m ko`p jep, ko`p jatiwdan, az oylap ko`p so`ylewden, qolaysiz ha`reketler islep ku`sh-quwatin jo`nsiz jumsawdan, da`n`geser bolip jatip isherlikten saqlaniwi boladi.

Bazar ekonomikasinin` tiyarg`i talabi mu`mkin bolg`aninsha ko`birek ha`m sipatliraq, o`nim islep shig`ariw shariatlari kapitalizm da`wirinde ko`rindi. Na`tiyjede adamzat keyingi bes a`sir ishinde onnan aldin`g`i barliq tariyxindag`inda ko`birek materialliq ha`m ruwxiy qa`driyatlar jaratqan. Bazar ekonomikasi u`stemlik etken ma`mleketlerde materialliq ha`m ruwxiy bayliqlardi islep shig`ariwda ju`da` alg`a ketti. Bul da`wirde adamzattin` haqiyqiy aqili mu`mkinshilikleri, jaratiwshiliq imkaniyatlari joqari da`rejede ko`rindi.

Ekonomika ha`m ruwxiyattin` o`z-ara tikkeley baylanisli ekenligin bizin` ata-babalarimiz tuwri tu`singen. Sol sebepli olar jetik ruwxiyatli, kamil insan haqqinda aytip bir a`dep ikramliq talaplarin islep shiqqan. Onda xaramnan qashiw «Haram ishken kimse menen dos bolsa bolma» (A`jiniyaz) adalatsizliqqa, haramliqqa Jani qarsi, insapli boliwdi, qariydarg`a jumsaq qatnas qilip keulin tabiwg`a umtiliwdi tapsirg`an.

Xalqimiz ruwxiyatli Adam beriwdin` haqina, ma`mleket ha`m basqanin` mu`lkinе qiyamet qilmaydi, qanaatshil boladi. Kerisinshe ruwxiyig`i to`men adamlar napak, paraxor, uri, o`tirikshi, Watan ha`m millet ma`pine, ta`biyatqa ha`m Adam ta`g`dirine pariqsiz qaraydi. Ol haqqinda O`zbekstan qaharmani I.Yusupov

Ruwxiy du`n`yasi boldi onin` nol,

Iship jew payda quwiw onin` talabi,
Eti qanday eken dep bul qustin` ol,
Bu`lbil sayrap turg`an jaqqa qaradi» dep xarakterleydi.

Keleshekte O`zbekstan joqari da`rejede rawajlang`an ekonomikasi menen g`ana emes, al bilimli ruwxiyati jetik perzentleri menen de du`n`yani tan`landiriwi kerek. Bunin` ushin ekonomika, ruwxiyat, o`z-ara birge rawajlanishi a`hmiyetli. Ruwxiyat ha`m marifatli imanli, a`dep-ikramli kisiler o`zining hadal, pidakerlik miyneti menen bayliq jaratiwdin` insapli, miynetsu`ygish isbilermen el-jurt da`rtine da`rman boliwg`a o`zining xalqinin` abroyin ko`teriwge xizmet etedi. Sonday puqaralar g`ana ma`mleketin` ekonomikasini u`zliksiz joqarig`a ko`terip baradi.

Bazar ekonomikasi rawajlang`an sayi ruwxiyatimizdin` bahasida o`sip ha`m jaqsilanip, tolisip bara beredi. Sebebi bu`gin du`n`yanin` joqari rawajlang`an ma`mleketlerinde ilim, axborot, sipat ko`rsetkishleri (misali dizain) sonin` ishinde, aziq awqattin` sipati, barg`an sayin joqarilap barmaqta. Insannin` ekonomikalik qatnaslari olardin` ma`deniyatinin` ha`m ruwxiyatining` o`siwine tikkeley ta`sir etpekte. Al ma`deniyatqa, ruwxiyatqa itibar bazar ekonomikasinin` bu`gingi ja`ha`n talaplarinin` da`rejesine ko`teriliwinde jetekshi ko`rsetkish bolip esaplanadi. Demek tiykarg`i ma`seleni insan ruwxiyati sheshedi. Sebebi ruwxiyat a`ueli uyg`inliqti ten`likti tuadi. Jeke mu`liktin` birden bir u`stemligi. Bazar ekonomikasi ilim, rizashilik, mehr uyg`inlig`in ko`teredi. Bu`gingi ja`ha`n bazarinin` a`hmiyetli ta`repi onin` ilimiy tiykari qoyilg`anlig`i. Burin marketing ilimi yag`niy bazardi u`yreniw tiykarinan saudagerdin` parasatina baylanisli bolsa bu`gin qatan` izertlewler tiykarinda tayinlanbaqta. Ol burin bir territoriyani qamtig`an bolsa, bu`gin ja`ha`n maydaninda tikkeley pikirlewdi sho`lkemlestiredi. Demek bazar ha`m ruwxiyat tu`rli tochkalarda tutasip, hasil bolmaqta. Olardin` biri ittiqat bolsa ekinshisi ilim. Ja`ne biri parasat bolsa, basqasi insandi tu`siniw. «Insang`a insannin` tu`sse ziyneti. Bul du`n`yada ashilmag`an sir qalmas» desedi I.Yusupov.

Uliwma alg`anda ruwxiyatsiz ekonomika ha`m ekonomikasiz ruwxiyat joqari basqishqa ko`terile almaydi.

I.A.Karimov o`zining «Joqari ma`nawiyat-jen`ilmes ku`sh» atli miynetinde bul ma`selenin` teren` tamirin ashup, materializm ha`m idealizm atli filosofiyaliq ag`imlardin` arasindag`i gu`restin` awhalsizlig`in ko`terip bilay dedi`

«Bul ma`selege bunday keskin qatnas jasaw a`sirese adamnin` ruwxiy du`n`yasin mensinbeslik, oni ekinshi oring`a qoyiw, aqir aqibette ja`miyet turmisinda kriziske alip keliwi tiyis ekenligin tariyx ko`p ma`rtebe ko`rsetip atir». «Insang`a tiyisli arziw-umtiliwlarin jariqqa shig`ariw, onin` sanasi turmis keshiriwi ushin zru`r bolg`an materialliq ha`m ma`nauiy a`lemdi ha`m ten`i joq pa`rwaz qilatus`in qustin` ki qanatina qiyaslasaq orinli bolar dep oylayman» dep ko`rsete kele «Qashanda a`ne usi eki ku`shtin` a`hmiyetli faktori o`z-ara uyg`inlassa, shin ma`nisinde qos qanatqa aylansa, sonda g`ana insan, ma`mleket ha`m ja`miyet o`mirinde o`siw, o`zgeriw, jaqsilaniw bag`darlari tayin boladi<sup>a</sup>» dep u`yretedi.

Aldi menen ekonomika ma`selelerin, waziypalarin sheship bolip, ruwxiyliq penen shug`illaniw lazim degen pikirler g`a`rezsizliktin` da`slepki jillarinda ju`zege kelgeni ma`lim.

Ekonomikanin` siyasattan u`stinligi Prezidentimiz I.A.Karimov bazar qatnaslarina o`tiwdin` tiykarg`i printsiplerinin` biri ekenligin tu`sindirip keldi. Bunnan ayirim kisiler ideologiya, ruwxiyliq ha`zirshe kerek emes, ol tuwra turadi degen juwmaqqa kelip ja`miyetlik pa`nlerge ha`m ideyaliq qayta tikleniwge naduris mu`na`sibet ko`rsetiwshiler boldi. Prezidentimiz bul ma`selede sheshiwshi ha`reket etip, ruwxiyliqtin` ja`miyet rawajinda alding`i rolin ko`rsetip, ha`r qanday ekonomikaniq ma`selelerin ruwxiyliq ha`m bilimlilik iske asiratus`inlig`in da`lilledi. Solay etip, tek joqari ruwxiyliq ha`m bilimlikke iye bolg`an ma`mlekettin` ekonomikalig` ku`sh-quwati boladi dep tastiyoqlaydi.

Demek ruwxiyliq`i, bilimi joqari insan, ma`mleket xalqi aldinda o`zine alg`an juwapkershilikti teren` tu`sinedi. Sol ma`mleket xaliq ushin hadal pida`karana do`retiwshilik, binyadkarliq miyneti menen onin` biyiklikke pa`rwazi ushin ruwxiyliq ha`m ma`ripat joqari ekonomikalig, al joqari ekonomika bolsa ruwxiyliq ha`m ma`ripat penen baylanisip turadi.

Ayirim adamlar erkin bazar ekonomika sharayatinda ruwxiy ma`ripat ha`m a`dep-ikramliq qa`driyatlaridin` bahasi tu`sip ketedi. Ma`deniyat ekinshi da`rejedegi na`rsege aylanadi, ruwxiy jarliliq ha`wij aladi dep tastiyoqladilar. Erkin bazar ekonomikasi menen ruwxiyliqti bulay etip qarsi qoyiwshiliq orinsiz. Shininda da olar birin biri toltirdi. Sebebi tek ruwxiy salamat ja`miyet g`ana bazar reformasin tolig`i menen iske asiriwi mu`mkin. Olay bolmasa, bazar qatnasiqlari ta`rtipsiz «jabayi kapitalizm» da`rejesinde turadi. Sonliqtan bazar ekonomikasi sharayatinda ekonomikani jo`nleniw, ekonomikalig tikleniw, ekonomikalig rawajlaniw, ruwxiy tikleniw, ruwxiy pa`kleniw, ruwxiy jaqsilaniw menen ha`r ta`repleme u`ylesken jag`dayda bariwi kerek.

Sonliqtanda I.A.Karimov bul ma`seleni g`a`rezsizliktin` birinshi jillarinda basli ma`selege aylendirip bilay dedi: «Ha`r qanday sotsialliq taypa ha`m qatlamnin` o`zine ta`n qa`siyetlerin inabatqa alg`an halda, uliwma ga`pler menen emes a`meliy isler menen ruwxiyatti jaqsilandiriw diqqatimiz orayinda turiwi sha`rt».

Demek ruwxiyliq ha`m ekonomika bir birin biykarlamaydi, al bir birin quwatlap, o`z-ara ta`sirlenip, rawajlanip baradi. Ha`zir bizin` elimizde ekonomikalig reformalardin` jan`a joqari basqishina o`tken da`wirimizde o`ndiristin` jan`a tarawlari iske tu`sip, ekonomika ko`terilip baradi. Bul bolsa ilim, ma`deniyat ha`m ruwxiyat rawajina jag`imli ta`sir qiladi. A`sirese bug`an elimizde kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasi a`melge asiriw barisindag`i ulli isler misal boladi.

Bazar ekonomikasi a`dalatli ekonomika. Onda hesh kim birewge o`zinin` tu`siniklerin zorliq penen o`tkize almaydi. Bazar adamdi o`z o`zin qa`dirlewge u`yretedi. Kelisimshil a`debin iyelewge, basqalardin`da miyrinin` qa`dirine

jetiwge ta`rbiyalaydi. Bizge jaqing`a deyin u`yretkenindey, bazar «tawlamashilar», «shayqawshilar», «aldawshilar» emes, ta`rbiya mektebi. Bazardi aylang`an Adam anna jer, ta`biyatimizdin` na`metlerin ko`rip, elge, jurtqa mehir tuyg`ilari o`sed. A`lbette, buni seziw ushin adamda ruwxiyliq jetiklikdin` ma`lim bir belgileri boliwi da kerek. Bazardi aylang`anda diyxannin`, o`ner iyesinin` miyneti ha`m uqiylilig`ina baha beremiz, ba`rekella aytamiz, su`ysinemiz. Da`msizlik, uqipsizlik, o`z isine itibarsizlik, basqalarg`a menmenlik bazarda da`rha`l o`zin a`shkara qiladi. Demek, bazar ha`m ruwxiyat hasla bir-birine qarsi tu`sinikler emes. Biz bazar ekonomikasina tiykarlang`an ja`miyet qurar ekenbiz, endi o`zimizdin` milliy u`rp-a`detlerimizge qaytqan bolamiz, keleshekte olarg`a tayanip ha`reket etemiz.

Bazar ruwxiyati haqqinda ga`p qilg`anda, biz birinshi na`wbette insap ha`m diyanattin` adamlar kewlinde tikleniw, za`ru`rligin aytamiz. Bazar qatnasiqlarina o`tiw ha`m onin` rawaji (tadbirkarliq penen tikkeley baylanisli. Sebebi bazar ekonomikasinin` talabi tadbirkarliq ha`m isbilermenlik. Tadbirkar da ruwxiy pa`k, maripatli boliwi kerek. Ol hadaldi haramnan ajiratiwi, haramnan qashiwi lazim.

Ilim ha`m insap, aqil ha`m parasat ha`zirgi ku`ngi tadbikarlardin` tiykar`i ruwxiy pa`ziyleti boliwi da`rkar. Parasat ne? Parasat a`wweli o`zin`di an`law, o`z halin`di tuwri tu`siniw. Ekinshiden, basqani da tu`siniw, basqalardin` talabi, qa`lewi imkaniyati haqqinda duris Tasavvuf qiliw.

Turmista haqiqiy sawdagerden, oni bizge «haq bezgen» dep ataydi. Ol alp satardan pariqli qiladi. Sawdager hadal risqi tabaman dep uzaq mashaqatli jollardi basip o`tedi. Al qala alip satarlari bolsa onnan insapsizliq penen paydalanadi. Arzan alip qimbat satadi.

Isbilermenlerdin` ruwxiyati haqqinda aytsaq ol:

- ma`ripatli, du`n`yag`a ko`z qarasi ken`, ha`r ta`repleme tu`sinigi teren` sawatli boliwi kerek

- isbilermen o`zi baslag`an iske ju`da` isengen boliwi, o`z aldina qoyg`an maqsetti ha`m onin` na`tiyjelerin aniq tasawir ete bilgen boliwi za`ru`r

- isbilermen o`z qa`telerin ta`n alip ha`m oni o`z waqtinda du`zete aliwga umtiliwi kerek

- isbilermen ta`wekellik penen is apariwi kerek

- isbilermen parasatli, insapli miynetpa`rwar boliwi da`rkar.

Isbilermennin` isinde ma`npaatlerdin` soqlig`isiwi - konkurensiya bazar ushin ta`n na`rse. Onnan qorqiwga bolmaydi. Onda tabisqa jetiwge talpiniw, ta`wekel etiw a`hmiyetli. Al endi konkurensiyani gu`resten ayira biliw za`ru`r. Eger konkurensiyani gu`res dep esaplap, oni tek qarsilasti finansasliq jaqtan sindiriwdin` jolin izlew sipatinda tu`sinilse, isbilermenlerdin` konkurensiyasi bir-birine ziyan etiwge qaratilsa, bunday jag`dayda o`kpe-giyne, niza, wayranagershilik boladi. Eger konkurensiya degende bir-birinen sipatliraq., o`zgelerdin` zatinan arzaniraq, adamnin` talabina jaraytug`in o`nim shig`ariw arqali bazardag`i aldin`g`i orinlarga umtiliw, bunin` ushin jan`a texnologiyalar izlew, unamli is usillarin tabiw jolinan bariwdi tu`sinse, onda ja`miyet pa`rawanlig`ina xizmet qiladi. Birew payda ko`riw ushin ekinshi birewdin` ziyan ko`riwi sha`rt emes. Isbilermenler aqili, mu`mkinshiligi, miyneti menen o`zine de, basqalarga da payda keltiriwi tiyis.

Demek isbilermen rwxliyig`i parasat ha`m qa`dir siyaqli o`lshemlerden turadi. Parasat ne ekenligi belgili boladi. Al qa`dir bolsa ekonomika maydaninda talap ha`m usiniw, onin` ilimi, qa`nigeligi qanday, ol onin` qa`dirin, abiroyin belgiledi. Sonliqtan onin` mali o`timli keledi.

Bazar ekonomikasi da`wirindegi ruwxiyliqtin` a`hmiyetli belgilerinin` biri u`nemlilik, yag`niy eknomli boliw. «Ko`rpen`e qaray ayag`in`di soz» dep biykarg`a aytpag`an.

Talap imkaniyatqa qaray qanatlandiriladi. Geypara shan`araqlarda bul qag`iyda ha`mel qilmasliq, ekonomikada plansizliq israpkershilikke joli qoyiw aqibetinde tabilg`an bayliqtin` bereketi bolmaydi. Qalg`an nandi keltirip qoyiw din` ornina dalag`a taslaw, tamaqti Adam sanina qaray tayarlamawshiliq, hayallar ha`m qizlar bazarda jan`a payda bolg`an matani a`lbette satip alip, kiyim tiktirip kiyiwge qizig`iwshiliq, ol kiyimlerde iyinine bir ildirip

taslawshiliq, moda keyninen quwiw, uldi u`ylendiriwde yamasa qizdi shig`ariwda talaptan ziyat mal-du`n`ya shashiw toy-merekelerdegi israpxorshiliq, miyman ku`tiwdin` to`gin-shashinlar keyin jalilaniwdin` sebebi boladi. Danalar aytqaniday, ha`r istin` sebebi bar. Lekin jarliliqtin` sebebi israp. Israp tek maldi shashiwdi emes, ba`lki awqatta, minez quliqta so`ylewde ha`m basqa islerde jamandur. Israp ta`ndi aldaydi, na`psige jol beredi, aqildi qashiradi. Qarap qoyin`, shiranin` tiriligi may menen. Eger maydi ha`dden ziyat salsan`, may piliktin` basina kelip shirani o`shiredi. Ol may shiranin` janiwina sebepshi edi, israp na`tiyjesinde onin` so`niwine sebepshi boldi.

Bul ma`selede xalqimizdin` «qorqip iship qoy aldim, tartip iship tay aldim» degen naqildi israpqa tikkeley qarsi tu`sinik.

Sonday-aq danalardin` minaday ga`pi de orinli «Ha`reket qilin`, abadan bolasiz ha`m azg`a qanaat qilin`, mallarin`iz ko`p boladi. Jumsaq ta`biyatli ha`m shyrin so`zli bolin`, doslarin` ko`p boladi».

Materialliq bayliqti ilim aliw, ka`sip-o`ner iyelew, du`n`yani biliw mehir-sahawat krsetiw jolinda paydalaniw kerek. Tu`rli n`opal jollar menen qolg`a kiritilgen bayliq qanday kelgen bolsa, sonday joq boladi. Mal-du`n`yag`a ju`da` jaqin boliw, bayliq ta`sirine berilip onin` artinan quwiw, pul arttiriw maqsetinde urliq, jinyaatshiliq, satqinliqlar insandi ruwxiyliq tuyg`ilarinan ayiradi.

Pa`s Adam ushin shu`kir qiliw, qanaat, qayir-saqawat tu`sinikleri bolmaydi. Ol o`z baylig`i, mal du`n`yasinin` qa`weterligi menen jasaydi. Olar mu`ta`j, biysharalarg`a, mayiplarg`a, jalg`iz kekselerge, jetim-jesirlerge qayir-saqawatlilic islemeydi. Bul taypadag`i adamlar ha`tte januya ag`zalarin ishpek, jemekten shekleydi. Sonliqtan olardi heshkim hu`rmet qilmaydi.

Musilmanshiliqta israp qiliw gu`na`. Januyanin` ekonomikasın israp qiliw oni jarlilaniwshi joqshiliqqa a`keledi. Xalqimiz «Nenii xor qilsan`, sog`an zar bolasan`» dep duris aytqan. Sonin` ushin januyadag`i ha`r bir na`rseni israp qilmay, onin` a`hmiyetin perzentler an`ina sin`diriw za`ru`r. Bul ma`selede

u`y biykelerdin` orni a`hmiyetli. Sebebi «Jaqsı qatin arpa unin pal etedi, jaman qatin biyday ushin xor etedi» dep duris aytqan.

Ja`ha`n ha`m o`zimizdin` ma`mleketimizdin` ta`jriybesi ko`rsetkenindey ekonomika tek o`zine ta`n bolg`an nizamlar menen rawajlanadi. Ol nizamlar bazardi ko`rinbeytug`in qollar menen jo`nleydi. Sonliqtan ol sirttan aralasiwdi qa`lemeydi. Eger olardi pisent etpew, buziw ekonomikani awir aqibetlerine alip keledi. Aytayiq, buring`i awqamnin` waqtindag`i bazar ekonomikasina baylanisli bolmag`an ekonomika tiykarında jasag`an ulli potentsialg`a iye bolg`an el, sotsialliq-ekonomikaliq rawajlaniw da`rejesinde du`n`yada alpisinshi orinlarda qaldi. Bul xaliqqa ju`da` qimbatqa tu`sti.

G`a`rezsizlikten keyin jurtbasshimiz I.A.Karimov du`n`ya ta`jriybelerin teren` ha`m ha`r ta`repleme u`yrenip, bunnan bilayg`i rawajlaniw jolinin` bazar ekonomikasi qatnaslari joli ekenligin belgilep berdi.

Bazar qatnasiqlarina o`tiw – da`wir talabi. Du`n`ya ma`mleketlerinin` sinalg`an ekonomikaliq joli. Ol waqitti talap etedi. Angliya bul ekonomikani du`ziwdi 200 jil, basqa ma`mleketler 100-150 jillarda erisken. Yaponiya ha`m Tu`slik Koreyani, 20-30 jillar dawamında a`melge asirg`an. Prezidentimiz bul ma`selede de ko`regenlik ko`rsetti. Ol bazar qatnasiqlarinin` barliq jag`imli ta`jriybelerinen u`yrenip, xalqimizdin` tariyxiy rawajına ruwxiyatina milliy o`zgesheliklerine, iqlim sha`rt-sharayatina, ma`mleketimizdin` geografiyalıq jaylasiwına tiykarlang`an o`zimizge ta`n o`zimizge say joldi belgilep berdi.

Bul joldin` qag`iydalari, Prezidentimizdin` kitaplari, maqalalari ha`m shig`ip so`ylewlerinde, a`sirese onin` «O`zbekstannin` bazar qatnasiqlarina o`tiwde o`zine ta`n joli» shig`armasında ha`r ta`repleme da`liylendi.

Ol o`zbekstannin` o`z joli du`n`ya ma`mleketleri ta`n alg`an elimizdin` sotsialliq-ekonomikaliq rawajlaniwinin` es printsipi edi.

Olar a`lbette sizlerge belgili ha`m basqa pa`nlerden teren` tu`sinilgen printsipler.

Rawajlang`an ekonomika ha`m joqari ruwxiyattin` o`z-ara baylanisin I.A.Karimov o`zinin` «Joqari ma`nawiyat-jen`ilmes ku`sh» degen miynetinde

ken`nen aship: «Materialliq ruwxiy turmis printsipleri bir-birin biykarlamaydi, kerisinshe o`z-ara baylanisip, birin-biri toliqtiradi».

Joqari rawaj erisiwde arziw qilatug`in ha`r bir insan ha`m ja`miyet o`z o`mirin aniq a`ne usunday dialektia ha`m u`zliksiz baylanis tiykarinda qurg`an ha`m rawajlandirg`an ta`g`dirde g`ana jag`imli na`tijjelerge erise aladi».

A`ne sol haqiyqattan kelip shiqqan halda bazar ekonomikalig oylaniw, ekonomikalig ikleniw, ekonomikalig rawajlaniw bag`darlarinan ruwxiy pa`kleniw, ruwxiy jaqsilaniw ha`reketleri menen birotala uyg`in ra`wishte rawajlanip bariwdi ha`mme waqit ma`mleketimiz ha`m ja`miyetimizdin` itibar orayina qoyip kelmektemiz.

Ruwxiyliq penen siyasat-ja`miyetlik qubilis esaplanadi. Bular insan xizmetin, onin` turmis ta`rizin qamtip alg`an, o`z-ara baylanisli bolg`an eki taraw bolip tabiladi. Du`n`ya xaliqlari turmisinda ruwxiyliq qanday u`lken a`hmiyetke iye bolg`an bolsa, siyasat ta bunnan shette qalg`an emes. Lekin siyasat ma`mleketti basqariw menen mudami baylanisli bolg`an. En` a`yyemgi xaliq awiz eki do`retiwshiligi, jazba estelikler «Awesto», «Mahabharat», Konfutsiy shig`armalari, Platon, Aristotel`, Sokrat, A`biw Nasir Farabiy pikirleri sonnan dalalat beredi. A`yyemgi da`wirlerde «siyasat» so`zin qollanip g`ana qoymay, ol haqqinda shig`armalar da jazg`an. Solardan Aristotel`din` «Siyasat» shig`armasi bizin` pikirimizdin` da`lili bola aladi.

Sol waqittag`i siyasat haqqindag`i shig`armalar ja`miyet ha`m ma`mleket shen`berindegi ba`rshe basqariw ha`m a`dalatliqti su`yiwshi ideyalar printsiplerin jaqlawshi tarawlardi qamtip alg`an. Sol sebepli siyasat ruwxiy protsesslerge mazmuni jag`inan ju`da` jaqin turadi.

Siyasat ha`m ruwxiyliq ortasindag`i mu`na`sibet, olardin` bir-birine ta`siri, ko`binese adamlar ortasinda bolatug`in sa`wbetlerde jarqin ko`rinedi. Siyasiy iste ba`rqulla ruwxiy protsesslerge tikkeley jantasilmag`an, sebebi siyasat o`zinin` aldina ha`mme waqitta maqset etip, ol yaki bul revolyutsiyaliq yaki evolyutsiyaliq o`zgerislerdi qoyadi. Bul protsesslerde ruwxiy tarawlar tiykarinan ekinshi da`rejeli bolip, shette qaldiriladi. Siyasatta sotsialliq tarawlar ko`birek

qamtip alinadi, yag`niy ma`mleket du`zimin o`zgertiw, xaliqtin` pa`rawanlig`in ta`miynlew, olardin` taypalari arasindag`i ten`ligin saqlaw, xaliq bilimlendiriwine itibar qaratiw, ekonomikalik tarawlardi rawajlandiriw kibi ma`seleler ko`zde tutiladi.

Buring`i awqam da`wirinde «Siyasat» degende ekonomikanin` ku`shitu`siniler edi. Sol da`wirde siyasat ekonomikadan u`stin qoyilg`an bolip, ma`lim ma`niste ko`p protsesslerden joqari qoyilg`an edi.

Ol da`wirdegi ishki siyasat milliy u`rp-a`detlerge tuwri kelgen. Jergilikli xaliqlar qa`diriyatlarin esapqa aliw ha`m olardin` milliyligin saqlaw, kibi tarawlarg`a tiykarlanbag`an edi. Siyasattin` ruwxiliq penen baylanistiriliwi haqqinda ha`tteki so`z ju`ritilmedi.

Ruwxiliq ja`miyettin`, millettin`, ayirim bir adamnin` ishki ha`m sirtqi turmisi, ma`deniyati, ruwxiy keshirmeleri, a`dep-ikramliq qa`bileti, isenimin sipatlaytug`in tu`sinik. Demek, oni siyasatta esapqa almawg`a ila`j joq. Olardi esapqa alg`anda g`ana ja`miyet, ma`mleket o`z siyasatin duris belgilewi mu`mkin. Ruwxiliqti siyasat penen baylanistiriwda en` da`slep, uliwmainساني ma`plardi esapqa aliw kerek bolsa, onnan keyin ha`r bir millettin` shaxstin`, insannin`, topardin` ruwxiy jag`daylarin esapqa aliw kerek boladi.

Siyasat tu`siniginde ha`r qiyli ma`plardi go`zlew, a`melge asiriw jatadi. Haslinda, siyasat-bul ja`miyet turmisinin` ha`r qiyli tarawlarinda payda bolatug`in jag`daylardi, qiyin waziypalardi orinlawg`a, aniq maqsetlerge erisiwge qaratilg`an topar, partiya, klass, ma`mleket xizmeti bolip esaplanadi.

Siyasatti alip bariw ha`m turmisqa engiziw og`ada qiyin. Ol joqari ruwxiliqti talap etedi. Siyasattin` mazmuninda, ja`miyettin`, ma`mlekettin` ma`deniy, ruwxiy xizmeti sipatlansa g`ana, ol siyasat xaliq ta`repinen qollap-quwatlanadi. Sebebi onda uliwma xaliq iqtiyajlari ja`mlengen boladi. Siyasat joqari ruwxiliqti jaratiwg`a ta`sir etse, ol ma`n`gilik tu`s aladi. Bul haqqinda I.A.Karimov` «Ma`mleketimiz alip baratirg`an siyasattin` mazmuni sol-jurtimizda jasap atirg`an ba`rshe millet wa`killerinin` ma`pleri ha`m huqiqlarin qorg`ap, olardin` ma`deniyati, tili, milliy u`rip-a`detleri ha`m da`stu`rlerin saqlaw

ha`m de rawajlandirivg`a, olardin` ma`mleket du`zilmeleri jumisinda ha`m ja`ma`a`t turmisinda aktiv qatnasiwina kepillik beriledi»^a degen edi.

Ja`miyetlik turmisti basqariw ju`da` qiyin, lekin za`ru`riyat esaplanadi. Ma`mleket basqariwi, haslinda siyasiy basqariw degendi an`latadi. Onin` waziypasi xaliq turmisi qiyinshiliqlarin esapqa alip, ja`miyetlik toparlardi birlestirivge ha`reket etiw. Bunda ol tu`rli qurallardan paydalaniladi, sonin` ishinde ruwxiy tarawlardan paydalaniw da sog`an kiredi.

Siyasatta a`dalatli boliv xaliq jen`isi esaplanadi. A`dalatti su`yiwshilikтин` qarar tabiwi qabil etilip atirg`an nizamlarda, alip barilip atirg`an duris siyasatta o`z sa`wleleniw tabadi. Sol sebebli siyasattin`, a`dalattin` ku`shi joqari ruwxiyliqta desek qa`te bolmaydi. Joqari ruwxiyatli adam o`z bilimi menen ba`rshe protsessti qamtip aladi. Nizam, qag`iyda, ma`deniyat, u`rp-a`det, qa`diriyatlardan joqari ruwxiyliqtag`i adam g`ana o`z orninda paydalanadi.

Kayqawis: «qorqiw bilmeyin desen`, jawizliq qilma» deydi, al Saadiy bolsa: «Kim jawizliqtin` tuqimin sepse, pushayman jiynaydi» dep biykarg`a aytpag`an.

Zorabanliq siyasatinda ko`birek ja`miyetlik ma`pler jatadi. Ma`mleket xalqi ma`plerinen o`zinin` tar, shaxsiy ma`plerin u`stin qoyiw-usi siyasatti ju`rgiziwдин` usili. Xaliqti materialliq ha`m ruwxiy jaqtan talan-taraj etiw-zorawanliqtin` negizi. Tastiyoqlaw lazim, patsha Rossiyasi ha`meldarlari, keyinirek Kompartiya siyasiy byurosi ag`zalari u`lkelerde ruwxiy-ma`deniy rawajlanivg`a jol qoymawg`a, jergilikli millet wa`killerin qaramliqta saqlawg`a umtildi. Olardin` til ha`m u`rp-a`detleri menen pu`tkilley qiziqpadi. Na`tiyjede bul jergilikli xaliqlar ruwxiyatına unamsiz ta`sir ko`rsetti. Ruwxiy miyras barinsha kemsitilip. «Proletar ma`deniyati», «Ma`deniyat ha`m ruwxiyliqta partiya basshilig`i», «Formasi milliy, mazmuni sotsialistik ma`deniyat», «Milliy ma`deniyatlardin` bir-birine jaqinlasiwi ha`m keleshekte qosilip ketiw» kibi ideyalardi ma`jbu`rlep sin`dire basladi.

A`lbette zorabanliq sayasattin` bunnan basqada tu`rli jol ha`m usillari bar. Sonday jol ha`m usillardi patsha Rossiyasinin` Tu`rkistan u`lkesindegi general-gubernatori M.Skoblevtin` so`zlerinde aniq ko`remiz. Onin`` «Milletti joq qiliw

ushin oni qiriw sha`rt emes. Onin` ma`deniyatin, ko`rkem o`nerin, tilin joq qilsan` boldi, tez arada o`zi joqqa shig`adi» dep aytiwi barip turg`an dushpanliq siyasaki edi. Bunday jawiz so`zler Skoblev siyaqli kimseler ta`repien tek bir ma`rtebe emes, min`lap aytilg`anlig`ina isenimimiz ka`mil. Bug`an misal etip XX a`sirdin` 80-90 jillarindag`i «o`zbekler isi» haqqindag`i pikirlerdi aytsa da boladi.

Ruwxiyliqtin` rawajlaniwinda ma`mleket ta`repien alip barilatug`in siyasettin` roli og`ada u`lken. Qaysi ma`mlekette ruwxliylik ha`m ag`artiwshiliqti ko`teriw, ol haqqinda g`amqorliq etiw ma`mleket siyasaki da`rejesine ko`terilgen bolsa, sol ma`mlekette tinishliq, birlik ju`zege keledi, ilim, pa`n, ag`artiwshiliq ha`m ma`deniyat rawajlanadi. Bul o`z na`wbetinde ma`mleket aldinda turg`an en` qiyin mashqalalardi sheshiw imkaniyatini beredi.

Ma`mleket o`z siyasetinda ruwxliylik ha`m ag`artiwshiliqti rawajlandiriwdi u`stin waziypa sipatinda qarag`anda g`ana onin` ha`r ta`repleme rawajlaniwini ushin imkaniyatlar ken`eyip baradi. Bul jag`daydi duris an`lag`an ma`mleketimiz basshilig`i, ayriqsha Prezidentimiz I.A.Karimov, g`a`rezsizliktin` da`slepki ku`nlerinen aq ruwxliylik ha`m ag`artiwshiliqti rawajlandiriwg`a ayriqsha a`hmiyet berip, og`an basshiliq etip kiyatir.

Biyg`a`rez O`zbekstanda Prezidentimiz Islam Karimovtin` tikkeley basshilig`inda ishki ha`m sirtqi siyasetta progressiv, insandi su`yiwshilik ha`m ag`artiwshiliqti qollap-quwatlawshiliq siyasaki alip barilmaqta. Usinin` na`tiyjesinde O`zbekstannin` xaliq araliq maydanda abiroy-itibari ku`nnen ku`nge asip barmaqta. Ol tan`lag`an jol ja`ha`ndegi ma`mleketler ta`repien ta`n alinmaqta.

Siyasettin` ruwxiy turmisqa real ta`siri ma`mlekette ag`artiwshiliqti, ilim-pa`n, a`debiyat ha`m ko`rkem o`nerdi rawajlandiriw tuwrali ko`rsetilgen a`meliy islerden ju`zege keledi. O`z na`wbetinde puxaralardin` joqari ruwxliylik ha`m ag`artiwshiliqqa iye boliwi ma`mlekettin` ha`r ta`repleme rawajlaniwina o`zinin` unamli ta`sirin ko`rsetedi.

Ruwxiylik ha`m ag`artiwshiliqqa tayang`an ma`mlekette tinishliq, birlik boladi ha`m ol rawajlanip bara beredi. Ruwxiylik o`zinin` a`hmiyeti menen xaliq

ha`m ma`mleket turmisinda siyasatti tuwri, adalatli, insandi su`yiwshilik bag`darinda alip bariwda u`lken a`hmiyetke iye. Ma`mleketin` ku`sh-qu`dreti onin` jetik da`rejesin ta`miynlewdir` a`hmiyetli usillarinin` biri siyasatti a`ne usi bag`darda alip bariw bolip esaplanadi.

Nizam-siyasattag`i ruwxiyliq. Sebebi nizam ha`mme ushin birdey huqiq ha`m juwapkershilik ju`kleydi ha`m insanlar arasindag`i qatnas normasin ta`miynlewge xizmet qiladi. Jeke shaxs xizmetinin` u`stinliginen nizam u`stinligi ta`repke itibar ku`sheygen sayin siyasatta ruwxiyattin` a`hmiyeti de asip baradi. A`lbette, jeke shaxs a`dalatli boliwi, Alla tala jolinda, Haq jolinda pidayiliq ko`rsetiwi mu`mkin ha`m bug`an tariyxta misallar bar. Lekin insan aqili da, ruwxiy jetikligi de minsiz emes, oni qa`telespeydi dep heshkim kepillik bere almaydi. Demek a`dalatti ta`miynlewdir` en` isenimli usili-da`wir ruwxina say, a`dalatli nizamlar islep shig`iw ha`m nizam u`stinligin ta`miynlew.

Ruwxiyliq ha`m huqiq bir-biri menen baylanisli. Ja`miyet, ma`mleket shen`berinde huqiq normalarinin` belgileniwi adamlardin` qaysi da`rejede ruwxiyliqqa iye ekenligin an`latadi. Ma`mleket ko`leminde qabil etilip atirg`an konstitutsiyaliq nizamlar ha`m basqa da normativ hu`jjetlerdin` da`rejeleri sol ma`mleket puxaralarinin` ruwxiy ha`m siyasiy ma`deniyatinin` sipatin ko`rsetedi.

Eger puxaralardin` ruwxiyliq`i ha`m siyasiy sanasi qabil etilgen nizamlar ha`m basqa hu`jjetlerdin` da`rejesinen artta qalatug`in bolsa, bul nizamlar ha`m hu`jjetler kanshelli puxaralar ma`plerin sipatlamasin, olar qag`azda qalip ketedi. Birinshiden puxaralar menen ma`mleket ortasindag`i araliq uzaqlasip bara beredi, ekinshiden, rawajlaniw haqqinda aytilg`an so`zler menen real` turmis bir-birine tuwri kelmey qaladi. Bul bolsa, ja`miyet rawajlaniwina keru ta`sir jasadu, bug`an jol qoymaw ushin ma`mleket o`z puxaralarinin` ruwxiyliq`in rawajlandiriwi ha`m siyasiy sanasin o`siriwi haqqinda g`amxorliq etiwu kerek.

Biyg`a`rez O`zbekstan ma`mleketi Prezidentimiz Islam Karimovtin` basshilig`inda puxaralardin` ruwxiyliq`i, siyasiy ha`m huqiqiy sanasin o`siriw tarawinda mudami g`amxorliq etip kelmekte. Buni biyg`a`rez ?atanimizdin` tiykarg`i nizami bolg`an Konstitutsiyamizda aniq ko`riwimiz mu`mkin.

Bul Konstitutsiyada ma`mleketimiz qurmaqshi bolg`an a`dalatli demokratiyalik, huqiq u`stinligine tiykarlang`an ja`miyet quriwdin` bag`darlari belgilep berilgen. G`a`rezsizligimizdin` a`hmiyeti ha`m imkaniyatlarinan kelip shig`ip, puxaralarimizdin` huqiqdari, erkinlikleri, minnetlerinin` normalari belgilep qoyilg`an.

Joqari ruwxiyliq-huqiqiy, demokratiyalik ja`miyettin` fundamenti. Keri jag`daylarda rawajlaniwg`a za`rerli protsesslerdin` aldin alip bolmaydi. Soni esapqa alg`an halda Oliy Majilis ta`repinen, ma`mleketin` milletler ara, ja`miyetlik, ruwxiy, ekonomikalik ten`liklerin ta`miynlewshi mexanizmin islep shig`ariw za`ru`r. Nizamlardin` jetikligi ta`miynlense, olardin` u`lken na`tiyje beretug`ini ta`biyiy.

Nizamlardi biliw, olarg`a boysiniw, o`z huqiqdari, erkinlikleri ha`m minnetlerin biliw, tu`sinip jetiw ha`r bir puxaranin` joqari ruwxiy paziyleti. Bul a`dalatli, demokratiyalik, huqiq u`stinligine tiykarlang`an jan`a ja`miyet quriwdin` kepilligi esaplanadi. Mine usi ma`niste jaslarimiz, talabalarimiz huqiqiy bilimlerde teren` o`zlestiriwleri ha`m siyasiy sanasin rawajlandiriwi bu`gingi ku`nimizdin` en` aktual ma`selesi bolip esaplanadi.

Huqiq qorg`an, aqil-oy, sonin` menen qatar huqiq-qural, abiroy^a. Bulay demektin` ma`nisi, huqiq qorg`aydi, huqiqni bilgen adam qorg`anip biledi, huqiqni bilgen adam aqilli ha`m ko`regen, aldin boljaydi, huqiq arqali sha`rtname du`ziledi, sha`rtname orinlanbasa ja`riyma to`lenedi. Adam huqiqqa tiykarlanip, erkin jasaydi, oni qural etip ba`sekini sheshedi, huqiqni buzg`an adamnin` abiroyi to`giledi. Al abiroy bolsa adamg`a xizmet etetug`in tiykarlari bayliq. Qullasi, huqiqni taniw, oni jaslar sanasina sin`diriw Prezidentimizdin` ekinshi shaqiriq O`zbekstan Respublikasi Oliy Majilisinin` birinshi sessiyasinda aytqaninday` «Xalqimizdin`, a`sirese jaslarin` huqiqiy sanasi ha`m ma`deniyatin ko`teriwge qaratilg`an ila`jlar bag`darlamasin ken` ko`lemde a`melge asiriwg`a ayriqsha itibar beriw kerek. O`ytkeni ha`rbir puxara o`z huqiqin bilsin ha`m oni qorg`ay alsin» degen so`zi jinayatti boldirmawdin` tiykarlari da`regi. Sonliqtan da huqiq milliy ideyanin` ajiralmas bo`legi, oni sanag`a sin`diriw, adam ma`pine

paydalaniw huqiqti buzbowdin` ha`m jinayat islerinin` bolmawinin` tiykarg`i sebebi bolip tabiladi^g.

Huqiq ha`m ma`na`wiyat eki jaqin taraw bolip, bir-birine mudami ta`sir ko`rsetip turadi. Nizam-ja`miyettegi tu`rli sotsialliq toparlar, puxaralar arasindag`i uyg`inliqti, ma`na`wiyat bolsa-insan ruwxindag`i uyg`inliqti belgileydi. Parqi sonda, nizamnin` kemshiliksiz boliwi, oni qabil etken insanlardin` ruwxiy da`rejesi menen baylanisli, yag`niy insannin` ruwxiy jetiskenlik da`rejesi aqir-aqibette nizamlar jetikligin belgilewshi usil esaplanadi.

A`dalatli nizam qabil etiw ushin ma`mleket basshisinin` intasi ha`m mag`liwmati, ma`sla`ha`tshiler danalig`i ha`m uliwma ja`han ta`jiriybesi, sonday-aq saylap qoyilg`an wa`killerdin` pidayilig`i za`ru`r. Lekin buni tu`sinip, ma`nisine jetip orinlaw o`zi-o`zinen bolmaydi. Orinlawshi en` da`slep hadal boliwi, qala berse onin` aqili, bilimi, ta`jiriybesi o`zi iyelep turg`an jumisqa muwapiq boliwi, g`ayratli ha`m intali bolmag`i lazim.

Ha`kimiyat o`zinin` ma`nis ha`m mazmunina ko`re basshiliq ha`m hu`kimranliq etiw qatnasiqlarin sipatlawshi tu`sinik. Ha`kimiyat belgili shaxs, topar, adamlar, sho`lkem, siyasiy partiya, ma`mlekettin` basqa da qatnasiwshilarina ku`sh isletiw, yaki ku`sh isletpeslik qurallari ha`m usillari ja`rdeminde o`z ta`sirin tiygiziw ha`m olardin` ha`reketlerin basqariwdi an`latadi.

O`zbekstan Respublikasi g`a`rezsizlikke eriskennen keyin ma`mleketlik ha`kimiyat ha`m basqariw organlarin jan`adan sho`lkemlestirdi. Na`tiyjede jan`a ma`mleket organi-wa`layat, qala ha`m rayon ha`kimligi basqariw organlari payda boldi. Ha`kimlikler o`z xizmeti shen`berinde O`zbekstan Respublikasi nizamlarin, Prezident Pa`rmanlarin, ma`mleket ha`kimiyati joqari organlarinin` huqiqiy hu`jjetlerin basshiliqqa alip, olardin` orinlaniwin qadag`alaydi, respublikaliq ha`m jergilikli a`hmiyetki iye ma`selelerdi bejeriw, turmisqa asiriwda tikkiley qatnasadi. Sonday-aq, ha`kimlikler ma`mlekettin` ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq tarawindag`i siyasatin is ju`zinde a`melge asiradi ha`m bul boyinsha juwapkerli sho`lkem esaplanadi.

Ruwxiylik-xa`kimiya sistemasindag`i tu`rli topar, tu`rli taypadag`i xaliqtin` uliwma ma`plerin o`zinde ja`mlep, olardin` bir ma`mleket puxarasi sipatinda uliwmalik iqtiyajlarin qanaatlandiriwdin` a`hmiyetli usili sanaladi.

Biyg`a`rez O`zbekstan xalqi o`zining` aldina huqiqiy, demokratiyalik ma`mleketti du`ziwdi maqset etip qoyg`an. Bul maqsettin` na`tijeli a`melge asiwi ma`mleket baslig`i ha`m orinlardag`i ha`kimlerdin` du`n`ya qarasi, en` maqul ha`m en` tuwri bag`dardi tez an`lap aliw qa`bileti menen baylanisli. Shininda, ja`miyet ha`m insan rawajinda shaxstin` roli og`ada u`lken.

Shig`is danishpanlari ja`miyetti ilimiy tiyqarda basqariw ma`selelerine u`lken itibar berip kelgen. Solardin` ishinde Farabi, Beruniy, Amir Temur, Ulug`bek, Nawayi ha`m basqalardin` shig`armalarinda ma`mlekettin` du`zilisi, onin` ishki ha`m sirtqi siyosatining` tiykarg`i printsipleri, ma`mleket basshisinin` qa`siyetleri haqqinda a`hmiyetli mag`liwmatlar berilgen. Olardi teren` u`yrenip turmisqa engiziw g`a`rezsiz ma`mleketimizdin` siyasiy tiykarin ja`ne de bekkemlewe a`hmiyetli usil bolatug`ini so`zsiz.

Ataqli grek filosofi Platon: «Ma`mleketti filosoflar basqariwi kerek, sebebi olar bolmistin` ma`nisi joqari an`lap, haqiqatti biliw qa`biletine iye. Ha`zirshe ma`mleket to`besindegi mansabdalar ha`m filosoflar bir-birlerinen ajiralg`an halda, bo`lek-bo`lek xizmet ko`rsetip kiyatir. Ma`mleketti filosoflar basqarmag`ansha ja`miyet jamanliqlardan juda bola almaydi» -deydi.

Platonning` bul belgili pikirlerin ja`ne de rawajlandirip, al-Farabi «Fazil adamlar shahri» kitabinda ha`r ta`repleme jetik, xaliqti ilim-ag`artiwhiliqqa alip bariwshi ideal ja`ma`a`t haqqindag`i qiyalların alg`a su`redi. Ol ma`mleketti ruwxiy ha`m fizikalik jaqtan jetik, o`zinde en` jaqsi insaniy paziyetlerdi ja`mlegen kisiler ja`rdeminde basqariw za`ru`rligin tastiyoqlaydi. Farabiy ma`mleketti basqariwshi Alla taaladan basqa heshkinge boysinbawi kerek, ol ta`biyattan on eki hasil paziyetti o`zinde birlestirgen boliwi za`ru`r deydi.

Onin` pikirine ko`re basshi en` da`slep sag`lam, aqilli, za`kawatli Adam boliwi, qa`lbinde a`dalat tuyg`isi qaynawitlap turiwi, dos ha`m dushpandi, iras ha`m jalg`andi ajirata alatug`in boliwi kerek. Ma`mleketti pazil adamlar

basqariwi lazim. Pazil adamlar ko`beygen qalalarda tinishliq, parawanliq boladi, dep ko`rsetedi.

Farabiydin` bul dana pikirleri ha`zirgi g`a`rezsizlik sharayatinda jasap xizmet ko`rsetip atirg`an wa`layat, shaha`r, rayon basshilarina, alimlarg`a, ziyalilarg`a, talabalarg`a u`lken-kishi ba`rshe adamlarg`a tikkeley tiyisli.

Basshi-shaxstin` ruwxiy, ja`miyetlik-siyasiy jetiskenligi, qanday maqset ha`m ideyalar menen jasap atirg`anlig`i u`lken a`hmiyetke iye. Sonin` ushin da Shig`is danishpanlari ha`kimiyat basinda turg`an kisi qanshelli dana, aqilli ha`m sezgir bolsa, bul sol ma`mleket, onin` xalqi ushin da sonshelli u`lken baxit degen. Yag`niy Shig`is oyshillari ma`mleket ha`m ja`miyet, patsha ha`m ha`kimiyat haqqinda jazg`anda, aqilli adamnin` ruwxiy jetikligine, pa`kligine tiyqarg`i itibardi qaratip, a`dalat, irasgo`ylik, mehir-muhabbat, saqawat ha`m qa`na`a` t kibi sipatlardi mudami jaqlag`an^a.

Joqarida aytilg`anlardan kelip shig`atug`in bolsaq, ha`zirgi g`a`rezsizlik da`wirde ma`mleket basshisinin`, ha`kimiyat diziminde islep atirg`anlardan ju`da` u`lken juwappershilik ha`m pidayiliq talap etiledi. Ha`kimiyat sistemasindag`i ha`r bir basshi shaxs pu`tkil o`mir zawqin mashaqatqa awmastirg`an, o`z o`miri ha`m janin ma`mleket ha`m xaliq turmisi jolina tiken Watandi su`yiwshi, xaliqti su`yiwshi, hadal pa`k, tuwri – ha`r ta`repleme joqari ma`na`wiyatli, jetik insan boliwi kerek.

Demek ma`na`wiyat-basshinin` ja`miyet, xalq ha`m millet aldindag`i ishki juwappershiligin ta`miynlewshi en` basli usili, tayanishi. Basshi xizmetkerler o`z turmis xizmetlerinde ma`mleketshilik, el-jurtta basqariwda a`dalat, Watan, xaliq ma`plerin ha`r na`rseden u`stin qoyiw printsiplerine a`mel etiwleri joqari ruwxiyliq normalarina sa`ykes keledi. Eger basshi xizmetker ayshi-a`shiretke berilip, o`zinin` talapshan`liq, sho`lkemlestiriwshilik ha`m basshiliq burshin umitip qoysa, ol jerde nizamg`a a`mel etiw, ta`rbiya-intizam ma`seleleri qa`lipten shig`ip ketiwi ta`biy. Basshi xizmetinde awillasliq, a`g`a`yin-tuwisqanliq, qarindas-uriwshiliq degenge jol qoyilsa, bul rawajlaniwg`a ha`m tinishliq pa`rawan turmisimizg`a qa`wip salatug`in na`rsege aynaladi. Ha`kimiyat

diziminde basshi kadrlardin` ruwxiy sipatindag`i bunday unamsiz illetler ja`miyetimiz, g`a`rezsizligimiz ushin u`lken qa`wip ekenligi Islam Karimovtin` «O`zbekistan XXI a`sir bosag`asinda...» shig`armasinda ken`, ha`r ta`repleme bayan etilgen. Ga`p sonda, ha`kimiyattin` basqariw diziminde islep atirg`an basshi xizmetkerler a`melden paydalanip, basi aylanip, o`z xizmetinde awillasliq, a`g`a`yin-qarindasliq, uriw-aymaqshiliq illetlerine jol qoysa, bunday basshi keselge duwshar bolip, ayaqi jerden tayadi. El-jurt na`zerinen shetleydi. Prezidentimiz aytqaninday, «basshilar kelip-ketedi, el-xaliq qaladi. Lekin a`ne sol basshi xaliq kewlinen o`zine jay taba aladi ma? Este qalatug`in bir qayirli is isley aladi ma?

Birewden bag` qaldi, jaqsi at, jaqsi estelik qaldi, birewden jaman at, daq qalip atir, buni adamlardin` o`zleri ajiratip aladi.¹

Bunnan juwmaq sol, g`a`rezsizligimizdi bekkemlew, xaliq isenimine erisiw ushin ha`kimiyatti basqariw sistemasina ruwxiy jetik shaxslardi tartiw rawajlaniwdin` a`hmiyetli sha`rti esaplanadi.

4.2.Sotsialliq toparlar ta`biyati ha`m ma`nawiyat

Xaliq ha`kimyatshilig`ina tiykarlang`an azat ja`miyettin` turmisqa toliq sa`ykes boliwi ushin 3 talap orinlaniwi za`ru`r. Birinshisi, barliq puxaralardin` siyasiy ta`repten ten` huqiqli ekenligi ta`n aliniwi, ekinshisi, barliq puxaralardin` nizamlarg`a iseniwdi o`z waziypasi dep biliwi ha`m u`shinshisi, barliq puxaralardin` sotsialliq turmisqa belsene ha`m juwapkershilikli jantasiwi. Bug`an qosimsha ja`ne eki ma`sele bar. Birinshisi ekonomikalik siyasatqa baylanisli bolip, mu`lk huqiqi ma`selesi. Insanlar ara ekonomikalik qatnaslarda bazar ekonomikasi printsplerin iske asiriw ushin ha`r bir insan o`zi jaratqan yaki nizamli o`zlestirgen mu`lkin erkin tan`law huqiqina iye boliwi kerek. Alim sotsialliq ha`diyselerdi insan ta`biyatinan kelip shig`ip tu`sindirer eken, bu`gingi ku`nde biz puxaralar ja`miyeti dep atap atirg`an o`z akrziwindag`i «fazil shahar»di solay ta`ripleydi: «Fazil shahar» aniq ha`m salamat denege usaydi, onin` barliq ag`zalari tiri dana elementerindey toliq turmis keshiriwde bir-birinen parq qilg`aninday, qala ja`ma`a`si ag`zalari da ta`biyatan o`z-ara bir tu`r emes ha`m sog`an muwapiq ja`ma`a`degi orni da tu`rlishe». Ulli allamanin` bul ko`z-qaraslari keyinshelik Ibn Xaldunnin` «Kitab-al-mran» miynetinde o`z rawajin tawip, tariyxinda birinshi ma`rte insaniyattin` tariyxiy-sotsialliq jetilisiw protsesi ha`m onin` basqishlari haqqindag`i ta`liymati, yag`niy adamzat tariyxinin` rawajlaniw teoriyasina aylandirildi. Ibn Xaldun insanlar ja`ma`sinin` qa`qliplesiwi ha`m rawajinda eki u`lken basqishti ajiratip ko`rsetti. Olardin` birinshisin alg`ashqi ja`ma`a` ha`m ekinshisin qala ja`ma`a`si dep atadi. Ata-babalarimiz o`z shig`armalarinda millettin` tu`rli formalarin ko`rsetip, onin` tiykarg`i waziypasi insanlardi baxitqa alip bariwda dep tu`sindirdi. Bul ta`repten XI a`sir tu`rkiy she`riyatinin` belgili oyshili Yusup Xas Hajibtin` «Qutadg`u bilig» sotsialliq-filosofiyaliq da`stani ayriqsha itibarg`a ilayiq. Onda ma`mleketti basqariw, tu`rli sotsialliq taypalardin` o`z-ara qatnaslari ha`m ja`miyettegi orinlari tiykarinda mufassal analiz ha`m juwmaqlar joqari ko`rkem formada ko`rsetilip berilgen.

Yusup Xas Hajib shig`armasin islam ruwxilig`inin` ko`rkem-filosofiyaliq, sotsialliq-axlaqiy belgisi dep ta`riyplew mu`mkin. Ferdawsiy «Shahnama»da territoriya xaliqlarinin` o`tmish tariyxin ko`rkem sa`wlelendirgen bolsa, «Qutadg`u bilig» da`stani islam da`wiri sotsialliq haqiqatlin` ko`rkem-filosofiyaliq analizin o`zinde toplog`an. Biykarg`a emes shayirdin` o`zi kitabi haqqinda ytip, onin` «Adab ul-muluk» (Hu`kimdarlar a`debi) ha`m «Ayin ul-mamlakat» (ma`mleketti basqariw qag`iydalari) atlari menen dan`q taratqanin` aytadi. Shig`armanin` tiykarg`i qahramani usi da`wir ja`miyeti bas timsallarinin` ko`rinsi bolip sa`wlelenedi. Olardan birinshisi A`dalat – ol bas hu`kimdar, ati – Ku`ntuwdi, ol quyashday ha`mmege birdey nur taratadi. Ekinshi timsal – Qut yaki Da`wlet bolip, bul tu`sinik eki mazmung`a ko`re Bayliq, Bereket, A`wmet, Baxit, Qu`diret ma`nilerin o`zinde ja`mlegen, onin` ati Aytoldi, ol hu`kimirannin` tayanishi, onin` beline quwat, ko`zine nur, mu`lkine parawanliq bag`ishlawshi bas ma`sla`ha`tshi ha`m nozir. Biraq Aytoldinin` o`miri o`tkinshi. Aspandag`i ay kibi ga`tolip balqiydi, ga` Hilal siyaqli na`ziklesip, quwattan ketedi, arada ko`rinbey qaliwi da mu`mkin. Haqiqatinda Aytoldi shig`arma dawaminda qaytis boladi. Onin` ornina uli (balasi) Wg`dulumish Aqil ha`m Bilim belgisi. Eger bayliq, a`wmet, baxit o`tkinshi bolsa, adamnin` qolinda mudami bolmasa, Aqil ha`m bilim olardin` ornin basa aladi. Shig`armadag`i to`rtinshi timsal-qanaat. Eger insanda, ja`miyette qanaat bolmasa, onin` ba`rshe pa`ziyetleri bir pul, aqibeti ayanishli. Hu`kimdarg`a ag`ayni Wzg`urmish haqqinda Wgdulumish esletedi A`dalat Aqil ja`rdeminde Qanaatdan xabar tabadi ha`m onin` sa`wbetin qa`leydi. Wzg`urmish penen bolg`an sa`wbetler ta`sirinde Wgdulumishtin` da ruwxinda o`zgerisler ju`z beredi. Ol ma`lim waqit ta`wbege berilip, materialliq du`n`ya ta`shwishlerinen o`zin alip qashiwg`a umtiladi. Biraq Wzg`urmish ha`m Kuntwldi oni bul niyetten qaytaradi, el-jurt ta`shwishi menen jasawg`a u`ndeydi. Wzg`urmish arqali Yusup has Hajib tasavvuf ta`liymatina o`z qatnasin bildiredi. Tasavvuf, taqiwi, zohidlik ha`m faqr shayir na`zerinde Qanattin` timsali. A`dalat qanaatsiz bolmaydi. Hu`kimdar suwfiydin`, zohidtin` sa`wbetinen bahramand bolip turiwi kerek. Sufiy hu`kimdardi izlep kelmeydi, hu`kimdar oni o`zi izlewi,

sa`wbetine intiq boliwi kerek. Shayir pikirinshe, eger hu`kimdar itibar ko`rsetse ha`m meyil bildirse, sufıy onin` sa`wbetinen bas tartıwi jaqsi emes. Biraq Wzg`urmish saray a`meldarina aylanbaydi, ma`lim waqıt Elig penen pikir almasip, ja`ne o`z u`yine qaytadi. Qanaat Aqibetti oylaw menen boladi, biraq ja`miyet, xaliq baxtı ushin, A`dalat tantansi ushin o`z o`mirin bag`ishlag`anlar onin` en` su`yikli qahramanlari. Shig`arma aqirında Wzg`urmish ta bul o`tkinshi du`n`yani ta`rk etedi. Kun tuwdi ha`m Wgdulmish - A`dalat ha`m Aqil shayir ko`rkem a`leminde ma`n`gi baqiy qaladi. Ilahiy kitaplar arqali insaniyatqa ayan etilgen tawhid haqiyqati tasavvuf ta`liymati sebepli insan ruwxinin` mu`lkinine aylandı. Ulli suwfiy shayxlari da`slep insang`a o`zligin an`lap jetiwge u`yretedi. Tasavvuf tariyxıy jetilisiw protsesinde tu`rli basqishlardı basıp o`tip, XIV a`sir Naqshbandiya tariyxati timsalında ja`ne ma`rtebege erispegen muridti xaliqqa, turmisqa qaytardi, tek endi suwfiy o`zligin, Haqti an`lap jetken, qa`lbin menmenlikten pa`klep, «Haqiyqat sirlarinin` g`a`ziynesi»ne aylandirg`an halda o`mirge qaytip keldi. Ol endi o`z shaxsiy ma`pleri ushin emes, ba`lki Haq ushin, xalis Alla jolında materialliq turmis haqiyqatlig`ında belsene qatnasa basladı. Abdurahman Jamiy, Xoja axror Valiy, Mahdumi A`zam siyaqli ulli sufıy shayxlari siyasiy ha`m sotsialliq turmista joqari da`rejege eristi. Mahdumi A`zam siyasatina baylanisli qatar miynetler jaratti.

Tu`rkiy tilindegi mumtaz a`debiyat sotsialliq ma`selelerge mudami u`lken itibar berip kelgen. Biz tas bitikler ha`m Yusup Xas Hajib shig`armasınan buni jaqsi bilemiz Biraq Nizamiy «Xamsa»sında baslang`an ko`rkem oyinin` qiyin izleniwleri sotsialliq temani - ma`mleket, ja`miyet ha`m shaxs ruwxıylig`i arasındag`i uyg`inliq ma`selesin teren` analiz etip beredi ha`m bul analiz Alisher Nawayi do`retiwshiligine kelip aytiw mu`mkin, bir millet yaki territoriya emes, ha`tte du`n`ya xalqi ruwxıylig`i rawajlanıwında pu`tkil jan`a, joqari kamalat basqishin aniq ko`rsetedi. Nawayinin` barliq miyrasi – devonlarınan g`a`zel, qit`a, qasiyda ha`m soqiynamalar, da`stanlari, ilim do`retiwshiligi – barlig`i jarqin bir manzara – Nawayi da`wirinen bir neshe a`sirler keyin – bizin`

zamanimizda haqiqatga aylaniwi mu`mkin bolg`an Jan`a bir sotsialliq – ruwxiy uyg`inliqtan xabar beredi. Nizam u`stinligine tiykarlang`an, haqiqiy puxaralar ja`miyeti dese arziytug`in, tom ma`nide sotsialliq a`dalat ha`m xaliq ha`kimiyati a`mel qilip atirg`an, ma`mleket, ja`miyet, xaliq ruwxiylik`inin` joqari uyg`inlig`i tiykari bunnan 500 jil burin usi da`reje jirqin tu`sindirilgeni ha`m ko`rkem ko`rsetip berilgeni insandi hayran qaldirmay ilaji joq. Bizin` milliy ruwxiylik`imiz sol da`rejede ulli ha`m qimbatli – ulli babalarimiz ruwxiylik`i ele bu`gingi ku`nimizden aldinda, keleshegimizdi ko`rsetip tur. Biz tek o`z beganalashuv jag`dayimizdi jen`ip o`te alsaq boldi.

Nawayi jaratqan uyg`in ja`miyet manzarasi qanday belgilerge iye? Da`slep, bul manzara qiyaliy (utopik) emes, haqiqiy tiykarg`a qurilg`an manzara. Ekinshiden, bul materialliq ten`lik ha`m esapsiz molshiliq emes, ruwxiy haqiqatliq. U`shinshiden, Nawayi jaratqan sotsialliq-ruwxiy uyg`inliq zorliq, ma`lim kishi bir topardin` zorabanlig`i joli menen bolg`an ma`jbu`riy ten`lik ja`ma`a`si emes, uliwma adamzattin` sheksiz adasiwi, awir mashaqat ha`m azaplar ara neshe a`sirler dawaminda a`ste-aqirin ha`m iqtiyarli erisken ruwxiy kamalat jag`dayi. Onda ele de adasiwlar, qiyinshiliqlar, azaplar, jog`altiwlar boliwi mu`mkin, biraq awizbirshilik, insannin` bir-birin tu`siniwge umtiliwi na`tiyjede jen`ip shig`iw itimali ken`eygen, sog`an muwapiq ruwxiy ortaliq qa`liplesken. Bul ja`miyette mu`lkdar da bar, mu`lksiz de, biraq ha`r ekewi de o`z iqtiyari menen bul jag`daydi payda etken.

Bul ja`miyettin` ha`r bir ag`zasi o`zligin an`lap jetken, o`z ornina iye: ma`mleket g`ayratkeri de, alim da, diyxan da, sawdager de; bo`bek te, kekse de; erkek te, hayal da. Hesh kim bir-birine qiyamet etpeydi, qolinan kelmegen jumisqa asilmaydi, o`z ju`gin basqag`a awdarmaydi, ko`tere almaytug`in jumisqa quri urinbaydi.

Sebebi, insanlarda bolmistin` Joqari haqiqatın tu`siniw bar, og`an sheksiz umtiliw bar, tek aqil emes, ba`lki pu`tkil denesi menen, pu`tkil sezim menen an`lap jetilgen iyman, isenim bar. Bul isenim ha`mmede birdey emes, yag`niy jeke ideologiyanın` jalpi hu`kimiranlig`i ta`rizinde emes, ba`lki o`z-ara mehir,

bir-birin tu`sinuw ha`m Haqqa umtiliwdag`i haq kewillik penen qa`liplesedi. Bul ja`miyet adamlari go`zzalliqqa umtiladi, biraq pa`klikke qiyamet etpeydi: pidayiliqqa olar qadir, biraq ta`sirshen`lik olarg`a jat, ha`r bir adam joqari hu`rmet penen jantasadi, biraq hesh kimgе jalinbaydi, ha`r bir shaxs o`z qa`dirin biledi, biraq ta`kabbirliqti bilmeydi, olar ha`r biri o`z isenimine sadıq, biraq birewdi nadan dep oylamaydi, olar qa`lbinde ehtiras jwsh uradi, olar aqilli, ma`kkarlıqtan ar qiladi. Nawayi jaratqan bul manzaralrđi ko`riw ushin neler talap etiledi, shayir o`zi bul da`rejede bashoratqa qanday erise alg`an?- degen soraw tuwiliwi mu`mkin. Sebebi belgili – barlıq salafıar siyaqli Alisher Nawayi da o`zinen aldin jaratılǵ`an ruwxıy miyrasti anıq o`zlestirgen, tek aqıl menen emes, pu`tkil barlıg`i menen, men`ri menen o`zlestirgen, pu`tin iyman-isenim menen Haqıyqatti izlegen ha`m Haqıyqat og`an ju`z tutqan. Bul Allanın` inayati insanlar haq kewili, o`zlıgın an`lawg`a sheksiz umtiliw sebepli. Kimgе iqlas penen, iyman ha`m isenim menen. Jaqsi niyet penen milliy ha`m uliwmainسانیy ruwxıy miyrasti u`yreniwge, onin` mag`ızın an`lap jetiwge urınsa, inshallah og`an da Haqıyqat nesıyb etedi.

Qarama-qarsiliklar birligi ha`m gu`resin haqıyqatlıq a`hmiyetinin` negizgi nizami sipatında tu`siniliwi barlıq barlıq na`rse ha`diyseler a`hmiyetin juplıqta qurıp, olardı a`lbette bir-biri menen sheksiz gu`res jag`dayında tu`siniwge alıp keledi. Teoriyada a`lbette qarsi ta`repler bir-birin taqozo etiw ta`n alınadı, biraq insap aktiv zat, ol bir isti baslasa, aqırına jetkizbey qoymaydi: turmistin` a`hmiyeti gu`respe – demek, gu`resti baslar, aqırına deyin alıp bariw kerek, yag`niy qarsilasti pu`tkil joq etiw kerek. Eger qarsilas taman gu`resti turmistin` a`hmiyeti dep bilmese, better bolsın, oni jen`iw an`sat. Nege Rossiyada burjuaziya jen`ildi, sebebi hesh qaysi «kapitalist» yaki «feodal» isshi yaki diyxandı pu`tkilley joq etip taslaw kerek dep esaplamaydi, biraq isshi na`zerinde «kapitalist»ler klasi uliwma ja`miyet ushin paydasız element, oni qansha tez joq etip taslasa, sonsha tez «kommunizm» quriladi. Negedur turmis bul pa`ziyletlerdi tastiyqlamadi, tek insan qani da`r`ya bolıp aqqani qaldi. Puxaralar ja`miyetinin tiykarg`i qa`siyeti – sotsiallıq uyg`inlıq. Sotsiallıq

uyg`inliq bolsa insanlardin` bir-birin tu`siniwi menen boladi. Kommunitislik ideyanin` en` u`lken kemshiligi ha`m tu`rli sotsialliq taypalar ta`biyatindag`i o`zine ta`nlikni an`lap jetiwge a`rman etpey, qiyinshiliqti tek eki klass arasinda ayawsiz gu`res sipatinda analiz etkenligi boladi. Ma`selen: Leninnin` en` ko`p g`a`zebine eki tayra: intelligentsiya ha`m diyxanlar duwshar bolg`anini ko`pshilikke ma`lim. Marksistler o`zlerinen aldin o`tken barliq insanlardi olar qanshelli ulli bolmasin, ba`ribir du`n`yaqarasi sheklengen dep esaplanip keldi. Sovet da`wirinde o`tmish allamaladin` pu`tkil «xizmeti» keleshekte jaratilg`an «dialektikaliq materializm» teoriyasina qanshelli muwapiq pikir ju`ritkenlikleri menen belgilenedi. Eger nomunaviq bolsa, demek, «reaktsion». Olar na`zerinde, o`tmishtin` en` «progressiv» alimlari da, a`sirese Shig`istan bolsa, «klasslar gu`resinin`» a`hmiyetine jetip barmag`an. Ma`selen «sotsialistik realizm» teoriyashilari Alisher Nawayi pikirin de bul kemshilikten jiraq emes dep esaplag`an. Ol «zalim patshalar» «ryokor shayxlar»di qaralag`an-ju`da` «progressiv» ha`diyse sanalsa da, biraq ja`miyettegi eki qarsilas klas, desek feodallar ha`m diyxanlar arasindag`i «murasasiz qarsiliq» ti tuwri aship bere almag`an – ulli shayir oyindag`i noqislik sipatinda bahalang`an. Negizinde insanlar ja`miyetin Yusuf xas Xajib, Alisher Nawayi siyaqli ulli alimlarimiz ko`p tu`singenindey tu`sinsek edi - a`lle qashan ko`p na`rse sheshilgen bolar edi. Ulli babalarimiz ruwxiy miyrasi tawsilmas g`a`ziyne. Olardan pu`tkil insaniyat o`tmishi, bu`gini ha`m keleshegi jarqin ko`ringen. Alisher Nawayinin` «Lison ut-tayr», «Mahbub ul-qulub» shig`armalarinda, bug`an aniq isenim payda etemiz.

Negizinen turmista klasslar emes, tu`rli sotsialliq taypalar bar. Olardin` ha`r biri ja`miyette o`z aniq orini ha`m abirayg`a iye. Sog`an jarasa ha`r birinin` o`z ta`biyati, iqtiyajlari, waziypalari, o`z ruwxiy a`lemi bar. «Lison ut-tayr» ko`rkem shig`arma, sol sebepli onda ideya ilimiy analiz emes, belgi isharalar tiykarinda bayan etilgen. Otiz qus (Simurg`) timsali ja`miyettegi sotsialliq taypalardin` ko`pliginen derek beredi. Olar ba`ri bir bolip, haqiyqatliqti quraydi. Nawayi «Mahbub ul-qulub» ta bul qarasti ashiq sotsialliq analiz arqali ko`rsetedi. Onda usi da`wir ja`miyetine ta`n qiriq taypag`a ta`rip beriledi ha`m olardin` tu`rli

ta`repleri aniq ko`rsetiledi. Ha`r birinin ta`biyatinda pa`ziylet ha`m kemshilikler ken` aship taslanadi.

Insan bul jaratiwshi. Bul og`an Alla ta`repinen inam etilgen pa`ziylet. A`lbette, insannin` jaratiwshilig`i, notwkis ha`m ekileniwshilik qa`siyetlerge iye. Sonin` menen birge bul pa`ziylet sheksiz jetilisip bariw printsipinen de jiraq emes. Insannin` jaratiwshilig`i eki bag`darda – biri insanlar iqtiyaji ushin za`ru`r materialliq zatlar payda etiw, ekinshisi – insanlar qa`lbine ruwxiy nur taratiw, olardi ma`n`gi du`n`ya menen tutasiw payda etiwge ko`meklesedi. Ha`r eki jaratiwshiliq xizmeti de Alla inayati menen a`melge asadi, biraq bul jolda insanlardin` o`zleri bir-birine qural etip qoyilg`an. Nawayi shig`armasina na`zer salayiq. «Mahbub ul-qulub» tin` bas ha`m su`yikli qahramanlar, bizin` tu`sinigimize ko`re, patsha ha`m sultanlar, munajjimlar, diyxan ha`m da`riwishler: «Diyxan da`n shashar, jer awdarip irisqi jolin ashar». Du`n`yag`a qa`lib ko`zi menen qarawdi u`yrengen shayir diyxandi Adam Atag`a, o`zgelardi onin` qaramig`indag`i perzentlerge uqsatadi, a`lemnin` abatlig`in diyxan miynetinen dep esaplaydi. Ta`biyattag`i ju`da` ko`p janzatlar da diyxan miyneti na`tiyjesinen paydalanadi. Sharwa ha`m bag`man da sol taypadan. Shayir aytiwinsha, olar ja`miyettegi tiykarg`i jaratiwshi ku`sh. Bul taypanin` ja`ne bir ulli pa`ziyleti insanlar ha`m ta`biyat arasindag`i qatnasti saqlawda ko`rinedi.

A`yyemgi babalarimiz «Avesto» kitabinda teberik teberik esaplang`an jerdi hayalg`a megzetedi, oni erkeletiw, qaraw ulli ha`m muqaddes jumis sipatinda diyxan moynina ju`klenedi. Ata-babalarimiz a`zelden jer, suw ha`m otti qa`dirlegen ha`m da`slepki ekewin pa`k saqlaw, jaqsi niyetlerde qollaniw diyxan ushin ha`m huqiq ha`m juwapkershilik sanalg`an. Oyshil alim ja`miyettegi ja`ne bir taypag`a – da`riwishlerge de ayriqsha mehir ko`rsetken. G`a`rezsizlikke deyin o`tken 70 jil dawaminda Nawayi shig`armalarindag`i ayirim ideologiyashilarg`a maqul kelmegen ta`repler ko`plep baspadan ayawsiz qirqip taslanadi. Haqiqiy ziyali, yag`niy da`riwish elge tek marifat, ilim nurin tarqatiw menen jetkilikli emes, insanlar qa`lbine pa`klik, mehir-aqibet, o`z-o`zin an`law tuyg`ilarin sin`diredi: «Ishi tasi menen muwapiq,

ba`lki pa`k, ishki zohir bilan ten` salmaqta, ba`lki jariqliq....» A`lbette materialliq ha`m ruwxiy ko`rinis mudami proporsional bola bermeydi. Farabiy, Beruniy, Ibn Sinolar hu`kimdardi filosof boliwg`a da`vat qilg`an bolsa, Nawayi o`z shig`armalarinda Xusayn Bayqarani «darvesh-shax» boliwg`a u`ndegen. Usi zamanda da`riwushler degende ko`birek sufiyler, tasavvuf iyeleri tu`sinilgen. Alisher Nawayinin` da`riwushler – ma`no ha`m savo, nur ha`m ishq ahli – haqqindag`i kitabi «Nasoim ul-muhabbat min shamoim ul-futtuvat»dir. G`arezsizlik sharapati menen bul kitap ta toliq baspadan shiqtı. Diyxan ha`m ziyalidan tisqari ja`ne eki tiykarg`i sotsialliq taypa bar bolip, olar da ja`miyet ushin kerekli. Birinshi - barliq sotsialliq tarawlardag`i sho`lkemlestiriwshiler, ekinshi – ka`sip o`nermentler, yag`niy sanaat o`nimleri islep shig`ariwshilari. Sho`lkemlestiriwshiler topari o`z ta`biyatına ko`re, a`yyemgi du`n`yadag`i qa`wim baslig`inan tartip, orta a`sirlerdegi patsha ha`m sultanlar, jan`a da`wirdegi burjuaziya klasına deyin ko`binese hu`kimiranliq da`rejesin iyelep kelgen. Nawayi bul qatlam wa`killerin birinshi bolip ta`riypleydi: sultanlar, wa`zirler, bekler, sadrlar, shayxlar, qazilar, la`shkerbasi ha`m jasawillar... Bulardin` ko`pshiligi shayirdin` ashshi giynelerine sazawar boladi. Olarsiz ja`miyet toliq emes, biraq olardi «sho`lkemlestiriw» usillari da`wir talabi ha`m xu`kimiranliqtin` qiyin ishki nizamliqlari ta`sirinde ayawsiz formada ko`rinedi, sol sebepten Nawayi siyaqli bilimliler ha`m mehirliler qa`lbinde istiraplar oyatar edi.

Shayir shig`armada «bazar ka`sipleri» ha`m o`zge o`ner iyelerin de ayamaydi. Jaratiwshi ka`sip, o`ner iyeleri o`z puxta ruwxiy tiykarin islep shiqpag`an, insanliq a`hmiyetin an`lap jetpegen bolsa, a`piwayi bazar tawlamashisi da`rejesine tu`sip qaliwg`a yaki kriziske ushirawi heshsh ga`p emes. Sebebi – insan ta`biyati da barliq ha`diyseler siyaqli o`z ishki qarama-qarsilig`ına iye. Ol bir ta`repten haywanat a`lemine, ekinshi ta`repten Haqqa, bolmistin` ruwxiy a`hmiyetine tutasadi. «Lison ut-tayr» da aytiliwinsha, insan denesinde to`rt bir-birine qarama-qarsi materialliq element birlesken, qa`lbi bolsa haqiyqat sirinin` g`a`ziynesi bolip esaplanadi. Haywanlardin` ha`r qanday

taypasi, a`wele qarinnin` quli, qalaberse o`z na`silinen a`wlad qaldiriw waziypasin, ta`biyat buyirg`an waziypasi orinlaydi, ja`ne bir-birine jemi boladi. Insanda da haywanlarga bolg`an ba`rshe ta`biyy za`ru`rlikler bar. Eger insan o`z aqilin marifat nuri menen jaritpasa, jaratiwshiliq waziypasin orinlawg`a sanali qatnasta bolip, shin kewilden shug`illanbasa, qa`lbinde o`zgelerge mehirsha`pa`a`t tuyg`isi bolmasa, olda eki ayaqli maqluq, qarinnin` quli bolip qala beredi.

Insag`a aqil Haqti taniw ushin berilgen. Eger aqil waziypasidan adassa, da`rlik ushin mo`lsherlengen gawhardan za`ha`r sipatinda paydaliniw siyaqli jag`day payda boladi. Sahar waziypasin orinlay baslag`an aqil qu`dreti pu`tkil insaniyatti za`ha`rlewge qa`dir. O`tmish «Lison ul-g`ayb» iyelerinin` tiykarg`i xizmeti mazmuni bul apattin` aldin aliwg`a qaratilg`an edi.

4.3. Basshi ma`nawiyati

Ziyali. Rus tilinde «intelligent» delingende, ko`birek usi shaxstin` bilim shen`beri, oylawi, qalaberse, ma`deniyatlilik da`rejesi na`zerde tutiladi. «intelligent» atamasi «intellekt», yag`niy aqil menen baylanisli, o`zbekshe «aqil», «aqil iyesi» degen so`zler menen baylanisli, biraq ziyali tek aqil ha`m bilim emes, qa`lib ha`m ehtiros iyesi de boliwi za`ru`r. Ol bilimli ha`m ashik bolsa g`ana pu`tin dene, ha`reketi, do`retiwshilik xizmeti menen a`tirapqa nur tarata aladi. Ziyali - teren` aqil iyesi – Marifat ha`m Muhabbat nurlarinin` sarshashmesi. Biz 70 jil dawaminda qiyin ishki qurilisli insanlar ja`ma`a`sin zorliq penen jo`nlestirdik. Sawdagerdi joq ettik, ornina alip satardi qa`liplestirdik, ka`sip-o`nermendti fabrika-zavodttin` tilsiz qulina, «parregi» ha`m «vinti» ne aylandirdiq, erkin sanaat ornina qag`azpazliqti do`ndirip, joqti awzinda jondiriwshi eki ju`zli «basshi» lardi payda ettik. Bizin` ja`miyetimiz ra`smiy u`sh sotsialliq topardan ibarat bolip qaldi: isshi, diyxan, «xizmetshi». Yag`niy ziyali tiykarg`i ornin joytip, qadag`alaw astinda ma`jbu`riy proletar diktaturasinin` «xizmetshi»sine aylandirildi. Ol endi «xaliq atinan» kewline kelgenin a`melge asiriwshi jawiz ma`mlekettin` malayi boliwg`a buyirildi. Bul «ta`g`dir»ge o`zi «tu`sinip» boysinbag`anlar atildi, tamiri qurtildi. Ha`m ziyalisin joq etken xaliq a`ste-aqirin ma`nku`rtke aylana basladi. Xizmetshinin` bas xizmeti – baslig`inin` ha`r qanday buyrig`in qulaq qaqpay orinlaydi. Sonda ol u`lgili xizmetshi boladi. O`zinin` kewline kelgenin qilaturug`in xizmetshinin` kimgе keregi bar?

Ziyali bolsa...

Ziyali xaliqqa xizmet etiwsi kerek, degen aqiyda qanimizg`a sin`ip ketken. Haqiyqatinda da solay ma? Xaliq o`zi kim? G`a`rezsizlikke deyin 70 jilliq «janajan» sovet hu`kimeti, «dana» partiya ko`rsetken joldan awmay qa`dem taslawdi bildirmespe edi – «xaliqqa xizmet» degeni?

Buring`i «sovet ideologiyasi» ruwxinda ta`rbiyalang`anlar sanasi qolaysiz esitilse de, ashik aytaturug`in payit keldi – ziyali a`weli Haqqa, Ulli Haqiyqatqa xizmet etiwsi kerek. Eger ol Ulli Haqiyqatqa umtilmasa, xaliqqada paydasi tiyiwi

qiyin. Qandayda bir maqlukqa islengen xizmet bolsa xaliqqa xizmet esaplanbaydi.

Ziyali Haqiqatti su`yiwi, tinimsiz og`an talpiniw, onin` menen jasawi lazim. Sonda g`ana o`zinen nur taratip, insanlar jolin jarita aladi. Bazi oqig`anlar bul so`zlerdi mubolag`a dep biler, ju`da` asirip jibergen dewi mu`mkin. Biraq olay emes. Farabiy ha`m Ibn al-Arabiy tiriliginde jasap o`tken emespe? Alisher Nawayi oyimizdag`i shaxs pa? A`llette, bular – ju`da` ulli tulg`alar. Biraq kewline Nurdan bir ushqin shashirag`an insan o`zine qulaq salip ko`rsin – siri ju`regi asig`ip ulli bir ulli bir a`hmiyetke umtiladi? Ulli bir Haqiqatti izlemedime eken? Eger bunday qiyal kewil ko`shesinen bir ma`rte o`tpegen bolsa – ol swymesten u`ylengen hayaldi u`yinde biykarg`a ba`nt etip otirmastan, basqa ka`sip qilsin, Ziyaliman, demesin. Joqari mag`liwmatli bolsin – min` raxmet, tirishiligine jaratsin, biraq ku`n keshiriwdin` basqa jolin izlesin, isbilermen bolar, ta`jiriyeveli isshi bolar, xizmetshi bolsa da iqtiyari.

Ziyali bul – vrach, esapshi, mug`allim, izertlewshi, ta`rbiyashi, jer iliminin` bilimdani. Eger onin` qa`lbinen Haq jay almag`an bolsa, Haqiqatqa mehri tawlanip turmasa, ol awiriwg`a shipa bere almaydi, murg`aq aqilg`a bilim bere almaydi, ziyasin sin`dire almaydi, a`dep bere almaydi.

Arablar «qidirg`an-tabadi» deydi. Puldi izlegen vrach oni tabadi. Biraq onnan awiriw shipa tabiwi gu`man. Eger shipaker o`z jolinan barip Haqiqatti izlese, onin` ju`da` ko`p adamlarg`a paydasi tiyiwi mu`mkin. Shayir yaki alim tu`rli ataqlardi a`lwan usillar menen qolg`a kiritiwi mu`mkin, biraq Haqiqatqa umtiliw bolmasa, olar jazg`an kitaplar tek qag`az isirapkershiligine alip keledi.

Negizinen bul ga`pler – ma`lim ga`pler. Biraq jaqin o`tmishtegi zamanda tu`rli jalg`anlar menen qarisiq ketkenliginen bu`gin a`llepqashan ayan bolg`an haqiqatlardi ja`ne aydinlastirip aliw za`ru`rligi sezilmekte.

Ziyali – ma`nawiyatli insan. Sol ko`z-qarastan ha`r qanday ka`sip iyesi, barliq taypa wa`killeri ziya iyesi boliwi mu`mkin. Ha`tte xat-sawati bar-joqlig`i da a`hmiyetli emes. Ha`zireti Rasulullah xat-sawat sahibi bolmag`an. Nemat Aminovtin` atasi - a`piwayi temirshi ka`sibi menen elge tanilg`an jaziwshi-ulina

ko`p jerde ibrat bolip kelgen. Bazida a`piwayi diyxan ushin ma`lim bolg`an sirlar joqari mag`liwmatli agranom tu`siniginen sirtta boladi. Ruwxiy kamalat joli hesh bir adam balasina , hesh bir taypag`a qatag`an etilgen emes. Solay eken, ma`nawiyat ziyasi menen qa`lbi nurlang`an ha`r bir insandi zili dew mu`mkin. Haqiyqattan da turmista hesh bir taypa o`zgermes topardi quramaydi, qatarlar mudami o`zerip turadi. Insanlardin` ta`biyati, ruwxiy ko`rinisi ha`m ka`sibi ha`mme waqitta da o`z-ara muwapiq kele bermesligi ma`lim, o`mir qiyin. Biraq, ba`ribir ha`r bir shaxs ha`r bir taypa wa`kili basqa basqa taypag`a o`tip ketiwi an`sat keshpeydi jog`altiwlar da boladi. Ma`selen, joqari ma`nawiyatli diyxan yaki o`nerment ziyali taypasina o`z-o`zinen o`tip qaliwi qiyin. Ziyali-alim, bilimli ustaz-mug`allim. A`lbette, barliq joqari mag`liwmat haqqindag`i diplomg`a iye bolg`an adamdi ziyali dey beriw haqiyqatta o`zin aqlamawi mu`mkin. Biraq izertlewshi yaki mug`allim boliw ushin ta`biyiy talantlardin` o`zi jetkilikli emes, ma`lim bilimler toplamin o`zlestiriw talap etiledi. Ma`selen, diyxan yaki o`nerment sipatinda joqari ruwxiy pa`ziyiletler iyesi bolg`an adam mug`allimlik yaki izerlewshilikke dawa ete baslasa, bunda o`tiw protsessi an`sat bolmaydi. Turmista sonday ha`diyseler gu`zetilgen, jaqsi pedagog yaki alim o`z tarawinda sa`l joqari lawazimg`a ko`teriliwi menen ruwxiy kemshilikler payda ete baslaydi. Qisqasi ha`r bir insannin` ma`nawiyati onin` ta`biyati, ka`sibi, sotsialliq da`rejesi menen baylanisli ha`m sol ma`nide betakror. Insan o`z ta`biyiy kamalatinda jasi o`tken sayin u`lkeyip, o`zgerip barg`aninday, o`z ka`sip tarawin, bag`darin o`zgertpekshi bolsa, bunin` onin` ma`lim tayarliq quriwi, janadan jana sipatlar, pa`ziyiletler payda etiw talap etiledi. Insan tuwilg`anda ulli alimg`a aylanip qalmaydi. Eger jasi u`lkeygen sayin o`zinde talant, ishki quwat ha`m umtiliw sezse, ilimiy yaki ko`rkem do`retiwshilik jolina a`ste-aqirin o`tip baradi. Biraq ha`r qansha qa`bilet bolmasin, bu`gingi issi erten izertlewshige yaki diyxan bir jola mumtoz adibke aylanip qaliwi qiyin. Bunin` ushin ma`lim bilimler, ko`nikpeler payda etiw, sog`an jarasa ma`lim pa`ziyiletler sahibina aylaniw talap etiledi. Bul a`piwayi protsess emes.

Solay eken, ziyali taypasi uliwma ma`nawiyat iyesin emes, a`dette turmistin` ma`lim bir tarawina baylanisli sotsialliq topardi bildiredi desek maqul boladi.

Olar turmista jetekshi, kerek bolsa, hodiy waziypasin o`teydi. Bunin` ushin ma`lim qa`bilet, ta`biyy beyimlik, talant kerek boladi. «Sovet» da`wirinde russha belgili ibara payda bolg`an: «Nezamenimix lyudey net». Bul qa`te pikir, bul pikir turmisti konveyer tasmasi sipatinda tu`siniwge tiykarlang`an, turmista o`zligin tapag`an, adam qa`siyetin tiykar`i a`hmiyetinde an`lamag`an adamlardin` qarasi. Turmista hesh bir insan o`zgenin` ornin toliq basa almaydi. Ha`r bir insannin` bul du`n`yadan ko`z jumiwi ruwxiliq o`lshemlerinde insaniyat ushin jog`altiw boldi.

Prezidentimiz ziyalilardi qa`dirlew haqqindag`i ko`z-qaraslari usi ta`repten ju`da` a`hmiyetli. Ol zamanimizdin` shayiri G`afur G`ulam tuwilg`anina 90 jillig`in belgilew keshesinde so`ylegen so`zinde bul ma`selege ayriqsha tu`sinik bergen edi. Do`retiwshilerge lazim sharayitti jaratip beriw «ulli ma`mlekettin` tiykar`i talaplarinan» ha`m «ma`mlekettin` o`zin du`n`yag`a belgili qiliwdin` tiykar`i sha`rti» dep aytadi. I.A.Karimovtin` bayanatlari mazmuninda ja`ne bir pikir an`latilip turadi.

«Xaliqti aldap bolmaydi», - deydi Prezident, xaliqtin` na`zerinen qaliw bolsa o`zligin bilgen adamg`a o`lim menen barabar. Ha`r bir iste baslamashi, g`ayratli shaxslar jen`ip keldi. Biraq qa`libde iyman bolsa. Ha`zireti Bahawiddin Naqshbandtin` belgil hikmeti bazida bir ta`repleme tu`siniledi. «Dil ba yoru dast ba kor» degende ha`r eki ta`rep, yag`niy «yar» da kerek, «ka`sip» te, baslamashi bol, elge payda keltiriwshi ka`sip iyesi bol, degen so`z qansha a`hmiyetli bolsa, bir iske qol urg`anda, Allani saqla, haqiyqat ha`m insap o`lshemlerinen bir bahya da sheginiwge o`zin`e ruxsat berme, degen so`zler itibarli. Eger sol adam basshi bolsa, o`z arqasinan ja`ne ko`pti apatqa jetelewi turg`an ga`p.

Ziyalinin` o`tirigi a`piwayi o`tirik emes, sotsialliq jalg`an, xaliqti gu`mrahliqqa baslawshi jalg`an. Ziyalinin` o`z hu`jdanina qiyaneti Haqiyqatqa qiyanet. Ziyalinin` gu`mrahlig`i onin` qiyanetinen de, o`tiriginen de better, onin` shalasawatlilig`i xaliqti jaholatqa jetkiziwshi jol.

Ziyalinin` mu`lkke qatnasi, onin` materialliq ta`miynati ma`selesi ayriqsha analizdi talap etedi. Ziyali eger bir waqittin` o`zinde isbilermen de bola alsa. Biraq bunday qa`bilet bolmasa ne? Tek bir na`rse aniq – haqiqatti izlegen Ziyalisin ku`ndelik qarın toydiriw ta`shwishlerine ba`nt etip qoyg`an ja`miyet ma`nku`rtlikke mahkum. Bul mashqalanin` qanday sheshliwi ja`ne ziyali taypasinin` o`zine baylanisli. Bul mashqalanin` bazi dolzarb ta`repleri haqqında joqarida «Ruwxıyılıq ha`m bazar» temasında biraz toqtalıp o`tildi.

Marks ta alim sipatında intelligentsiya taypasına tiyisli bolip. Biraq da`wir ruwxına berilip, qarama-qarsılıqlar arasındag`i ayawsız gu`res ideyasın rawajlanıwdın` tiykari dep sipatlawg`a urındı ha`m na`tiyjede, birinshi na`wbette, ziyalılar taypası ma`plerin za`rbe astına qoydı. Sebebi, ziyalinin` bas pa`ziyeti gu`res emes, Haqti izlew, Haqiqatti an`lap jetiwge, Bolmisti, ma`selen, insandı tu`siniwge uriniw. Gu`res - a`skerler isi, qural menen is ko`riwshiler uranı, ol buzg`ınshılıqqa bag`darlang`an. Ha`r halda filosof ushin mas is emes. Ziyali insaniyatti bmrlestiriwshi ku`sh, insanlardı qarama-qarsi qutublarg`a bo`lip taslaw ideyasın alg`a su`rgen aqıl iyesi – kriziske ju`z tutqan ja`miyettin` ruwxiyati adasqan perzenti bolıwi mu`mkin, tiykarg`i ma`nidegi ziyali emes.

Juwmaqlaw

Elimizde g`arezsizliktin` muqaddesligin, onin` ulli baxit ha`m da`wlet ekenligin, erkinliktin` la`zzetligin insaniylig`in ardaqlap, Watannin` azatlig`i ushin kerek bolsa jan beriwge jaslar di ta`rbiyalaw milliy ideyanin` a`hmiyetli bo`legi.

O`zligimizdi u`yrene otira, o`zimizdin` qa`diriyatlarimizdi tu`sine otira patriotliqti qa`liplestiriw, Watan tuyg`isi, Watandi su`yiwshilik xalqimizdin` materialliq ha`m ruwxiy baylig`in qa`sterlew ideyasi, milliy ideologiyag`a aziq boldi dep korsetedi.

A`dalat insanlar ortasinda o`z-ara mu`na`sibetlerdin` o`lshemi bolg`anliqtan ha`mme waqit sotsialliq a`hmiyetke iye boladi. Sol sebepli sotsialliq a`dalat degen tu`sinik kelip shig`ip, ja`miyettegi demokratiyanin` barlig`in-joqlig`in, insannin` sotsialliq jaqtan qorg`aliwin, ha`mmenin` zan` aldinda ten`ligi, sonday-aq puqaralardin` jumis penen ta`miynleniwi meditsinaliq xizmet, turaq jay, ta`lim, ma`deniyat tarawina tiyisliligini bildiretug`in sotsialliq dizim bolip esaplanadi. Sotsialliq a`dalat real qa`driyat bolip ha`zirgi ku`nde ol puqaraliq ja`miyettin` tiykarg`i bo`legi xizmetin atqaradi.

O`zbekstan Respublikasi g`arezsizlikke eriskennen keyin ma`mleketlik ha`kimiyat ha`m basqariw organlarin jan`adan sho`lkemlestirdi. Na`tiyjede jan`a ma`mleket organi-wa`layat, qala ha`m rayon ha`kimligi basqariw organlari payda boldi. Ha`kimlikler o`z xizmeti shen`berinde O`zbekstan Respublikasi nizamlarin, Prezident Pa`rmanlarin, ma`mleket ha`kimiyati joqari organlarinin` huqiqiy hu`jjetlerin basshiliqqa alip, olardin` orinlaniwin qadag`alaydi, respublikaliq ha`m jergilikli a`hmiyetki iye ma`selelerdi bejeriw, turmisqa asiriwda tikkiley qatnasadi. Sonday-aq, ha`kimlikler ma`mlekettin` ruwxiyliq ha`m ag`artiwshiliq tarawindag`i siyasatin is ju`zinde a`melge asiradi ha`m bul boyinsha juwapkerli sho`lkem esaplanadi.

Ruwxiyliq-xa`kimiyat sistemasindag`i tu`rli topar, tu`rli taypadag`i xaliqtin` uliwma ma`plerin o`zinde ja`mlep, olardin` bir ma`mleket puxarasi sipatinda uliwmalig`i iqtijajlarin qanaatlandiriwdin` a`hmiyetli usuli sanaladi.

Biyg`a`rez O`zbekstan xalqi o`zining` aldina huqiqiy, demokratiyalik ma`mleketti du`ziwdi maqset etip qoyg`an. Bul maqsettin` na`tiyjeli a`melge asiwi ma`mleket baslig`i ha`m orinlardag`i ha`kimlerdin` du`n`ya qarasi, en` maqul ha`m en` tuwri bag`dardi tez an`lap aliw qa`bileti menen baylanisli. Shininda, ja`miyet ha`m insan rawajinda shaxstin` roli og`ada u`lken.

Shig`is danishpanlari ja`miyetti ilimiy tiyqarda basqariw ma`selelerine u`lken itibar berip kelgen. Solardin` ishinde Farabi, Beruniy, Amir Temur, Ulug`bek, Nawayi ha`m basqalardin` shig`armalarinda ma`mlekettin` du`zilisi, onin` ishki ha`m sirtqi siyosatnin` tiykarg`i printsipleri, ma`mleket basshisinin` qa`siyetleri haqqinda a`hmiyetli mag`liwmatlar berilgen. Olardi teren` u`yrenip turmisqa engiziw g`a`rezsiz ma`mleketimizdin` siyasiy tiykarin ja`ne de bekkemlewde a`hmiyetli usil bolatug`ini so`zsiz.

Joqarida aytilg`anlardan kelip shig`atug`in bolsaq, ha`zirgi g`a`rezsizlik da`wirde ma`mleket basshisinin`, ha`kimiyat diziminde islep atirg`anlardan ju`da` u`lken juwapershilik ha`m pidayiliq talap etiledi. Ha`kimiyat sistemasindag`i ha`r bir basshi shaxs pu`tkil o`mir zawqin mashaqatqa awmastirg`an, o`z o`miri ha`m janin ma`mleket ha`m xaliq turmisi jolina tiken Watandi su`yiwshi, xaliqti su`yiwshi, hadal pa`k, tuwri – ha`r ta`repleme joqari ma`na`wiyatli, jetik insan boliwi kerek.

Demek ma`na`wiyat-basshinin` ja`miyet, xalq ha`m millet aldindag`i ishki juwapershiligin ta`miynlewshi en` basli usili, tayanishi. Basshi xizmetkerler o`z turmis xizmetlerinde ma`mleketshilik, el-jurtti basqariwda a`dalat, Watan, xaliq ma`plerin ha`r na`rseden u`stin qoyiw printsiplerine a`mel etiwleri joqari ruwxiyliq normalarina sa`ykes keledi.

Paydalang`an a`debiyatlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat-engilmas kuch T., «Ma`naviyat» 2008, 19-bet.
  2. Karimov I.A. Wzbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura T., «Wzbekiston» 1996., 78-b
  3. Karimov I.A. Wzbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura, (nutqlar, maqolalar, suxbatlar) T., Wzbekiston, 1993., 202-b
  4. IbrohimovA, Sultanov X, Juraev N. Vatan tuyg`usi T., «Wzbekiston» 1996, 111-bet
  5. Erkaev A. Ma`naviyat–millat nishoni T., «Ma`naviyat», 1997, 27-bet.
  6. J.Bazarbaev. Milliy ideya-bizin` ideyamiz. No`kis «Bilim»-2003, 34-bet
-